

Волинський національний університет імені Лесі Українки

М. Г. ТИСКИЙ

**Народний рух України:
становлення
Волинської регіональної організації**

Луцьк – 2009

УДК 329.71
ББК 66.71
Т44

Тиский М.Г. Народний рух України: становлення Волинської регіональної організації / монографія. – Луцьк : Твкрдиня, 2009,- 212 с.

У монографії розглядаються суспільно-політичні передумови зародження Народного руху в Україні та на Волині, основні етапи його розвитку та еволюція ідейних засад, форми і методи діяльності регіональної організації у боротьбі за незалежність України та демократизацію суспільства.

Науковий редактор:

В. К. Баран – доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

М. І. Обушний – доктор політичних наук, професор,

В. П. Колесник – доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Протокол №13 від 25 червня 2009 року)

ISBN978-611-517-017-3

Тиский М. Г.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база	6
Розділ 2. Передумови виникнення Народного руху	13
2.1. Спадкоємність мети національно-визвольних змагань	13
2.2. Суспільно-політичне відродження	30
Розділ 3. Зародження Руху	47
3.1. Еволюція ідейних засад та програмних принципів	47
3.2. Особливості формування регіональної організації	65
Розділ 4. Становлення Народного руху України	86
Розділ 5. Діяльність громадсько-політичного об'єднання.....	124
5.1. Боротьба за демократизацію суспільства	124
5.2. Протистояння партійно-радянській владі	147
Висновки	172
Список використаних джерел	175
Додатки	199

Вступ

Революційні події в Європі 30–50-х років XIX століття надали значного поштовху національному відродженню українського народу. В цей період активізується українська інтелігенція щодо осмислення процесів, що відбувалися на континенті, зокрема в багатонаціональних Російській та Австрійській імперіях, до складу яких входила територія України. Поділ України між двома імперіями обумовив значні відмінності у збереженні та розвитку в українців духовно-культурної сфери, а також посилював прагнення народу до об'єднання та відновлення власної національної держави.

Криза феодально-кріпосницької системи в Російській імперії та зародження в її надрах капіталістичного укладу зумовили необхідність розробки нових суспільно-політичних ідей щодо майбутнього України. Особливу роль у розвитку політичної думки в цей період відіграло Кирило-Мефодіївське товариство на Наддніпрянській Україні та товариство „Руська трійця” на західноукраїнських землях.

Найвизначнішою постаттю того часу був Тарас Шевченко. Засуджуючи російське самодержавство, він виступив як громадсько-політичний діяч з цілком зрілим революційно-демократичним світоглядом, в якому домінувала ідея українського державництва, самостійності та соборності. Його пристрасна поезія не обмежувалася оплакуванням героїчного минулого. Вона збуджувала національні почуття і давала бачення майбутнього України.

Значний вплив на процес зростання національної свідомості наприкінці XIX століття мали громадсько-політичні організації. З-поміж інших слід виділити товариство „Просвіта”, Братство тарасівців та Літературно-наукове товариство ім. Тараса Шевченка.

На початку XX століття український національний рух значно радикалізується. В програмному документі „Самостійна Україна” основоположник українського націоналістичного руху Микола Міхновський

ставити питання про застосування силових методів у досягненні незалежності України.

Перше десятиліття ХХ століття було надзвичайно плідним у розвитку політичної думки в Україні. Тоді остаточно сформувалися й чітко визначилися різні її напрями, головними з яких є соціалізм, консерватизм та націоналізм.

Українська революція 1917–1920 рр. зазнала поразки, проте вона стала поворотною віхою у боротьбі українського народу за повну незалежність і соборність. Учасники революції, що боролися за утвердження української держави, незважаючи на поразку, заклали міцний фундамент подальшого розвитку української нації.

У міжвоєнний період національно-визвольну боротьбу очолила Організація українських націоналістів. За їхньої безпосередньої участі у березні 1939 року у м. Хусті було проголошено самостійність Карпатської України.

На початку Другої світової війни, усвідомлюючи свою історичну відповідальність та всупереч волі гітлерівської Німеччини, Революційний провід ОУН проголосив у Львові 30 червня 1941 року Акт про відновлення Української Держави. Під час німецької окупації України була сформована Українська повстанська армія, яка стала на шлях збройної боротьби проти тоталітарних режимів. ОУН і УПА вели важку й виснажливу боротьбу з окупантами за незалежність України протягом десяти років.

Упродовж ХХ століття українському народу судилося пройти крізь пекло Другої світової війни, найжорстокішого комуністичного тоталітарного режиму, пережити голодомори, масові розстріли, в'язниці і гулаги, витримати шалений наступ ворогів на самі підвалини його фізичного й духовного виживання, щоб наприкінці століття вибороти свободу.

Демократизація радянського суспільства, розпочата навесні 1985 року партійним керівництвом СРСР, подарувала українцям ще один шанс відродити свою державу.

Проголошення у 1991 році незалежності України стало закономірним результатом багатовікової національно-визвольної боротьби українського народу, в ході якої назавжди увійшли в історію Хмельниччина, Гайдамаччина, Коліївщина, визвольна боротьба УНР у 20-х роках та збройний супротив ОУН і УПА у 40-50-х роках ХХ століття.

Зародження Народного руху України відбувалось в період занепаду колоніального тоталітарного режиму на уже досить підготовленому ґрунті завдяки діяльності в Україні у 60-80-х роках дисидентського і правозахистного руху. Передумовами виникнення Руху стали спадкоємність мети національно-визвольних змагань українського народу та лібералізація суспільно-політичного життя в країні, що відбувалось в рамках проголошеної Горбачовим перебудови.

Народний рух, що зародився в середовищі національної інтелігенції, покликав народ до відродження його суспільно-політичної свідомості, увійшов в історію України як національно-визвольний рух.

Суспільно-політичне відродження в регіонах України проходило в контексті загальноукраїнського процесу національного відродження, проте цей процес відбувався в рамках певних регіональних особливостей.

Становлення Волинської регіональної організації НРУ відбувалося в час революційних змін та при широкій підтримці національної інтелігенції, яка не співпрацювала з партійними комітетами, КДБ, колишніх політв'язнів, членів ОУН, УПА та їхніх родин.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

У другій половині 80-х років із початком перебудови в СРСР українська історіографія поступово почала позбуватися комуністичних догматів. У цей час почали інтенсивно заповнюватися “білі плями” історії, що призвело до появи оригінальних наукових праць. Розширений доступ до архівних фондів, заборонених для широкого загалу дослідників, дало змогу історикам більш об’єктивно розкривати хід історичних подій, ввести до наукового обігу чимало невідомих фактів, розсекречених матеріалів.

Після проголошення незалежності України вітчизняна історіографія вже у нових умовах підійшла до переосмислення історії та об’єктивного розвитку політичних процесів. З’явилися праці узагальненого характеру, в яких зроблено перші спроби розглянути історію України у контексті світового історичного процесу.

Проблематика національно-визвольного руху в Україні періоду 40-х–початку 90-х років, що значною мірою стосується теми нашого дослідження, є й досі актуальною у вітчизняній історичній науці. Проте до кінця 80-х років ці питання вивчалися лише зарубіжними істориками. Утім, за останніх 10 років з’явився ряд ґрунтовних монографій вітчизняних дослідників.

Перші публікації українських істориків, присвячені діяльності опозиційних структур, з’явилися вже одразу після проголошення незалежності України. Насиченістю фактичним матеріалом вирізняються ґрунтовні монографії О. Гараня “Убити дракона. З історії Руху та нових партій”, “Від створення Руху до багатопартійності” [161; 162], А. Русначенка “Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років” [186], Г. Гончарука “Народний Рух України. Історія” [163] та В. Ковтуна “Історія Народного Руху України” [170], В. Піпаша “Народний

Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект” [171]. Їхні праці дають загальне уявлення про зародження Руху, формування його структур та механізм діяльності. Вони мають як джерелознавче, так і велике історіографічне значення.

В узагальнюючих працях з історії України Ю. Алексєєва, С. Кульчицького, А. Слюсаренка “Україна на зламі історичних епох” [151], С. Кульчицького “Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні” [174] доволі повно відзеркалено суспільно-політичний розвиток в Україні на зламі 80–90-х років. Автори цих книг аналізують головні проблеми трансформаційного періоду, становлення демократичного устрою та інститутів громадянського суспільства.

Значним внеском у дослідження національно-визвольного руху України в другій половині ХХ століття є монографії: “Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)” [167], “Український національний рух. Основні тенденції і етапи розвитку (1950-х – 1980-ті рр.)” [168] Ю.Данилюка, О.Бажана та “Україна: Новітня історія (1945–1991 рр.)” В.Барана [155]. У цих наукових працях проаналізовано як загальні тенденції розвитку, так і конкретні проблеми українського національного руху. На основі широкої джерельної бази проаналізовано хід десталінізації, розкрито процеси національно-культурного розвитку УРСР в епоху “застою”.

Посібник Я. Грицака “Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття” пропонує нову концепцію української історії модерної доби, що відображає найсучасніші досягнення української та світової науки [165].

Загальний інтерес у контексті вивчення політичного терору в Україні викликає фундаментальна праця Інституту історії України НАН України за редакцією В. Смолія “Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ – ХХ ст.: Історичні нариси” [181].

Досить детальні дослідження з проблем національного руху здійснено в колективних монографіях “Україна: друга половина ХХ століття” [191] та “Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні” [179].

Національно-визвольний рух в Україні у ХХ столітті був досить тісно пов’язаний з боротьбою двох ідеологій – комунізму і націоналізму. Адже розпад тоталітарної імперії СРСР став можливий лише після того, коли комуністична ідеологія втратила свою привабливість у світі. Питаннями зародження цих двох ідеологій, їхнього теоретичного осмислення займався Р. Шпорлюк [192].

О. Бойко у працях “Передтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя в Україні в період перебудови” [197], “Народний Рух України: від виникнення ідеї масової опозиційної організації до створення її програми” [198], “Еволюція суспільних поглядів та процесів: від ідеї оновлення Союзу до проголошення незалежності України” [199] висвітлив процеси виникнення і розвитку Народного руху, проаналізував його соціальну структуру та програмні засади.

Початківцями дослідження становлення Народного руху на Волині стали його активні учасники (М. Тиский, А. Криштальський, І. Корсак, З. Колбун). У праці А. Криштальського “Національно-визвольний рух опору на Горохівщині” [172] подаються документи, що відображають діяльність громадсько-політичних організацій у Горохівському районі Волинської області впродовж 1940–1991 рр. Волинський журналіст І. Корсак упорядкував збірник “Оксамит недавнених літ” [73], в який увійшли спогади, інтерв’ю та виступи на мітингах учасників Народного руху на Волині. Активний учасник народного руху З. Колбун у своїй книзі “Нововолинськ: новітня історія в національно-демократичному, соціальному та духовному вимірах 1989–1999 рр.” відтворив специфіку й особливості перебігу подій у шахтарському місті [17].

Значний масив документів та матеріалів, які відображають перебіг політичних подій на Волині останнього десятиліття ХХ століття,

опубліковано в книгах “Волинь: 90-ті роки ХХ століття” [70], “Волинь на зламі століть” [160]. Однак у цих працях процес зародження та становлення Народного руху на Волині розглядається епізодично, фрагментарно.

Окрему групу досліджень становлять праці істориків української діаспори. Серед інших вирізняються чіткою постановкою проблеми монографії А. Камінського “На перехідному етапі: “гласність”, “перебудова” і “демократія” на Україні” [169], Б. Нагайла “Український сплеск” [195] та Т. Кузьо “Україна: Від перебудови до незалежності” [194]. Автори цих праць простежують витоки сучасного українського національного руху, передусім Народного руху другої половини 1980-х – початку 1990-х років.

Джерельна база дослідження складається насамперед із різноманітних архівних матеріалів, опублікованих і неопублікованих документів Народного руху України, які можна поділити на декілька груп:

- директивні документи Великої ради Народного руху України, ЦК Компартії України, Волинського обкому Компартії України, громадських організацій, зокрема постанови, рішення і резолюції з’їздів, конференцій, засідань та пленумів;

- матеріали періодичної преси, інформаційних вісників Народного Руху, в тому числі повідомлення, репортажі, статті, замітки та рецензії;

- матеріали і документи діловодства, в тому числі організаційна та розпорядча документація;

- джерела особливого характеру, а саме: спогади, щоденники, виступи на мітингах та сесіях обласної ради народних депутатів.

Значну частину документів та матеріалів, які відображають період зародження та становлення Народного руху на Волині, у нашому дослідженні залучено в науковий обіг із особистих архівів голів Ковельської міськрайонної організації НРУ В. Осіюка, Нововолинської міської організації НРУ І. Семенюка, Горохівської районної організації НРУ А. Криштальського, першого голови Волинської обласної організації

Української Гельсінської спілки Д. Себія та першого голови Волинської регіональної організації Народного руху М. Тиского.

Певна кількість документів про діяльність Народного руху України зосереджена у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) (фонд 1 “Центральний Комітет Комуністичної партії України”) та Державному архіві Львівської області (ДАЛО) (фонд 3 “Львівський обком Компартії України”). У цих архівах зберігаються протоколи та резолюції партійних з'їздів, пленумів обкомів та ЦК Компартії України.

Матеріали, що відображають відносини між осередками НРУ і партійними комітетами на Волині, зберігаються в Державному архіві Волинської області (ДАВО), зокрема у фондах 1, 3, 6, 32, 34, 4551 Волинського обкому, райкомів та міськкомів Компартії України.

Великий обсяг інформації, що відображає процес зародження Народного руху України на Волині, зберігається в архіві Володимир-Волинського міськвиконкому (фонд 31) та ДАВО (фонд 3500).

Серед цих архівних матеріалів переважають протоколи, резолюції, звернення, інструкції та розпорядження, що регламентували основні аспекти діяльності Руху, звіти первинних осередків, статистичні дані про кількісний і якісний склад членів організації, листування тощо.

У дослідженні використано матеріали партійних друкованих органів, періодичні видання республіканського й обласного рівнів.

На сторінках цих періодичних видань публікувалися матеріали, які висвітлювали різні аспекти громадсько-політичного життя в республіці та краї.

Значний обсяг матеріалів почерпнуто автором з інформаційних вісників Народного руху України, що видавалися секретаріатом НРУ в Києві, а саме: “Експрес-новини”, “Огляд подій”, “Оглядач”, “Вісник Руху”, “За народний парламент”, “Досвітні вогні”, “Світ”.

Утім, базовими у нашому дослідженні були матеріали, опубліковані в інформаційних вісниках, що видавалися у 1989–1991 рр. на Волині, зокрема: “Народна справа” – інформаційний вісник Волинської регіональної організації НРУ; “Вітер надій” – інформаційний вісник Горохівської районної організації Руху та УГС; “Доля” – інформаційний вісник Ковельської районної організації Руху; “Сокіл” – інформаційний вісник Волинського СНУМ; “Вільна думка” – інформаційний вісник Волинської філії УГС; “Голос народу” – інформаційний вісник Волинської організації Української народно-демократичної партії; “Волинь” – інформаційний вісник Волинської організації Української республіканської партії.

Досить цінними у процесі дослідження виявилися видання, які виходили у 1989–1991 рр. у різних регіонах республіки, а саме: “Поступ” – вісник Товариства Лева; “Віче” – орган Львівської регіональної організації НРУ за перебудову; “Схід” – інформаційний вісник Донецького крайового Руху; “Молодий націоналіст” – орган Львівської крайової організації СНУМ; “Гомін” – інформаційний вісник Кременчуцької організації Народного руху; “Наша віра” – вісник Української автокефальної православної церкви; “Вісті” – орган Харківської організації Народного руху; “Тернове поле” – орган Тернопільської крайової організації руху; “Рада” – орган Рівненської регіональної організації НРУ; “Золоті ворота” – інформаційний вісник Міжпартійної асамблеї.

Особливий інтерес викликають опубліковані в пресі статті засновників Руху – І. Драча, М. Гориня, Л. Лук’яненка, М. Поповича, М. Поровського, В. Чорновола, М. Косіва, В. Яворівського, Д. Павличка та ін., та зокрема Волинської регіональної організації Є. Шимоновича, М. Панасюка, М. Тиского, О. Гудими, Р. Стрілки, Д. Себія та ін.

Неабияку цінність становлять спогади громадсько-політичних діячів. Так, у працях Л. Лук’яненка відображено сутність дисидентського руху в Україні, його місце в національно-визвольному русі [176, 177]. Значний інтерес викликають спогади помічника першого секретаря ЦК Компарії України

В. Врублевського [227], члена ЦК КПУ Л. Кравчука [171], письменника Б. Олійника [242], які дають змогу зрозуміти мотиви та стиль діяльності вищого партійного керівництва в республіці.

У процесі дослідження використано матеріали Установчого з'їзду НРУ “Три дні вересня вісімдесят дев'ятого” [80]. У цьому збірнику опубліковано стенограму, звернення та резолюції з'їзду.

Особливої уваги заслуговує збірник статей, виступів та інтерв'ю І. Драча “Політика” [72].

Досить вагомою в процесі формування Народного руху була участь української молоді. Значну кількість історичних документів, які відображають діяльність молодіжних громадських організацій, опубліковано в збірнику “Історія УСС мовою документів і фактів” [71].

Підсумовуючи огляд архівних і опублікованих джерел, можна зазначити, що збереглося багато документів і матеріалів, в яких відображено різні аспекти досліджуваної проблеми. Проведено пошукову роботу, що дало можливість виявити і систематизувати значну кількість нових документів, які введено у науковий обіг уперше.

Вивчення і критичний аналіз окреслених груп джерел дали можливість зробити певне переосмислення процесу зародження та становлення Народного руху на Волині. Саме це спонукало автора, підсумувавши надбання своїх попередників, на основі дослідження значної кількості нових документів та власного досвіду як активного учасника історичних подій кінця 80-х – початку 90-х років, простежити розвиток Народного руху на Волині у досліджуваний період у контексті загальноукраїнського процесу національного відродження.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ

2.1. Спадкоємність мети національно-визвольних змагань

У ХХ столітті – столітті світових війн, панування фашистських й комуністичних тоталітарних режимів, революцій і переворотів, розпаду старих і кривавий заміс нових імперій – українському народу випала доля двічі вибухнути, щоб здійснити її, свою Державу. “Так, вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, грабована, замучена. Але суть її, Держави, є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволять ворогам знищити її, які невиразно тримають у собі ідею самостійності, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її...”¹ Так писав у 1949 році на вигнанні у Франції Володимир Винниченко –перший голова уряду вперше народженої на початку ХХ століття Української держави у “Заповіті борцям за визволення”.

Брутальне й жорстоке повалення молоді Української Народної Республіки на початку 20-х років ХХ століття російсько-більшовицькими військами стало початком розправи над борцями за незалежність України. Український комунізм як політична течія став продовженням національної революції 1917 року. “Саме сила і совість українського визвольного руху змусила Леніна і керівництво Комуністичної партії звернути увагу на українські національні прагнення ... Дуже сумнівно, чи з’явилась би колись Українська Радянська Республіка, якби не було незалежної демократичної Української Народної Республіки”.²

У процесі розвитку радянської України у 20-ті роки українські комуністи намагалися боронити національні інтереси своєї батьківщини. Проте у своїй діяльності вони зіткнулися з трагічною дилемою: з одного боку змушені були демонструвати відданість більшовицькій партії, яка вимагала повного підпорядкування, а з другого – своїй нації.³

Крах українського комунізму настав у 30-ті роки, коли за вказівкою Сталіна були усунуті від своїх постів усі члени керівництва КП(б)У, що звинувачувалися в націоналістичних ухилах.⁴

Тоді, на початку 30-х років в “українському націоналізмі” також були звинувачені і репресовані відомі українські більшовики, соратники Володимира Леніна, які щиро вірили в ідеали комунізму й всіляко допомагали на початках російським більшовикам у поваленні молодої української держави. Тоталітарний більшовицький режим намагався насамперед знищити передову творчу інтелігенцію, що опікувалася питаннями формування національної свідомості.

Водночас більшовицька влада розпочала наступ на українське село. Особливо драматично розгорнулися події з приходом в Україну партійного функціонера Павла Постишева, котрий під приводом колективізації здійснював політику геноциду та етноциду. Внаслідок штучного голодомору 1932–1933 років в Україні померли мільйони людей, головним чином селяни, що споконвіків бережно плекали українську мову, культуру та традиції. Сотні тисяч заможних українських селян більшовицький режим відправив на Сибір.⁵

Більш як десять років поспіль тоталітарний більшовицький режим із неймовірною жорстокістю боровся з “українським націоналізмом” на теренах Радянської України, яка, проте, формально ще зберігала статус союзної республіки – “рівної серед рівних”.

Наприкінці 30-х років режим майже повністю знищив українську національну еліту, а виморене село вже не в змозі було поновлювати її ряди “свіжими” силами. У ці криваві 30-ті роки залишатися національно свідомим українцем було вкрай небезпечно.

Сталінський терор, голодомор 33-го, відновлення курсу на русифікацію завдали нищівного удару українському комунізму як політичній течії.

Не менш трагічною була доля українців, що проживали на українських землях колишньої Австро-угорської монархії. Після повалення УНР і ЗУНР

західноукраїнські землі були розділені і відійшли новим окупантам. Так, з 1918 року Буковина – під румунську окупацію, з 1919 року Закарпаття – під чеську, а з 1923 року Галичина та Волинь – під польську. Польський уряд після окупації Галичини та Волині одразу розпочав примусову полонізацію непольського населення. Першим кроком у цьому напрямі стало насильне запровадження польських початкових шкіл. Тим часом із запровадженням нового закону про земельну реформу українські селяни залишилися без земельних наділів. Природно, що в цих умовах лідери більшості політичних партій Західної України не бачили швидкого розв'язання українського питання, а тому зосередилися на підготовці до тривалої боротьби. У другій половині 20-х років на окупованих західноукраїнських землях відбувається помітне пожвавлення громадсько-політичного життя. Активізувалася громадська культурно-просвітницька організація “Просвіта”, осередки якої виникали у найвіддаленіших населених пунктах. “Просвіта” в ці роки у своїй повсякденній роботі займалася великою справою збереження українських традицій та культури.⁶

Так, у міжвоєнний період завдяки діяльності Луцької “Просвіти” на Волині проведено значну роботу щодо замозахисту національно-політичних, духовно-культурних і соціально-економічних прав українців. “Просвіта” приділяла значну увагу піднесенню матеріального добробуту та загальної освіти українського населення. Вона також опікувалася такими громадськими організаціями, як Луцька українська гімназія “Рідна школа”, “Сільський господар” та “Українабанк”.⁷

У міжвоєнний період на теренах Західної України провадила свою діяльність низка великих політичних партій як лівого, так і правого спрямування. До вже наявного політичного спектра долучилися Комуністична партія Західної України (КПЗУ) та Організація українських націоналістів (ОУН). Члени цих двох політичних партій частіше від інших переслідувалися окупаційним режимом через їхню відкриту боротьбу з окупантами. Якщо комуністи прагнули якнайшвидшого приєднання

західноукраїнських земель до СРСР, то націоналісти ставили собі за мету творення незалежної української держави.

“В своїй практичній праці ОУН звертала свою увагу передусім на сектор молоді всіх станів (робітничу, сільську, студентську). ОУН плекала посвяту для народної справи, самовідречення, фанатичний патріотизм та готовність жертвувати своїм життям для державного будівництва. Першою точкою в декалозі цієї організації писалося: “Здобудеш українську державу або згинеш в боротьбі за неї”⁸.

Безумовно, процес творення радикальних політичних груп та політичних партій у Західній Україні в 20-х роках став виявом української національної стихії, яка виходила із самих надр народу як протест проти іноземної окупації.

Відверто центристські позиції тоді на Волині відстоювали Українська народна партія (УНП), Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та Волинське українське об'єднання (УВО). Членами УВО були здебільшого колишні прибічники С. Петлюри, яким набридли безперервні польсько-українські сутички і для яких “на далеких обрїях прометеїзму з'явилися зариси незалежної України”.⁹ Слід також відзначити, що на другому з'їзді цієї регіональної партії прийнято декларацію, у якій стверджувалося, що “Повстання української незалежної держави по обох боках Дніпра, в нашому переконанні є річчю немнучою, бо історично усправедливленою”.¹⁰

Українці Західної України впродовж 20–30-х років перебували у досить важкому матеріальному становищі, проте окупаційна влада все ж змушена була визнавати за ними певні права та свободи.

Особливо важким випробуванням для українців Західної України став прихід у 1939 році на її терени Червоної армії. Незважаючи на те, що братів зі Сходу зустрічали з хлібом-сіллю, репресивні заходи з боку “нових визволителів” не забарилися. Першими під репресії потрапили політичні діячі, лідери й члени майже всіх політичних партій Західної України.¹¹

Тоді, восени 1939 р. – взимку 1939–1940 рр. почалися масові арешти. В одну камеру разом з політично нейтральними людьми потрапляли колишні ідейні противники – члени ОУН, УНДО і КПЗУ. В тюрмах катували і розстрілювали без суду.¹²

Особливо жорстоким було винищення української інтелігенції сталінським тоталітарним режимом на початку Другої світової війни. Відступаючи під натиском військ фашистської Німеччини, загони НКВС за наказом свого вищого керівництва фізично знищили десятки тисяч в'язнів, серед яких були здебільшого заможні селяни, вчителі та священники.¹³

Незважаючи на те, що землі Західної України (Буковина, Закарпаття, Галичина, Волинь) довгий час були під окупацією сусідніх із ними держав, однак їх єдиною нестримною прагненням було жити в соборній незалежній Українській державі. Українці, що проживали на цих землях під окупаційними режимами різних держав, бережно плекали й пронесли крізь віки українські традиції, мову та культуру. Вони чекали слушного часу, щоб знову відродитися. Так, напередодні Другої світової війни, у 1939 році, українці Закарпаття проголосили Українську Карпатську Республіку. В перші ж дні після нападу Німеччини на СРСР Організація українських націоналістів у Львові проголошує Акт про відновлення Української держави. Однак жорстокі розправи над ініціаторами проголошення Української Карпатської Республіки у Хусті та проголошення Акта про відновлення Української держави у Львові не похитнули віри відданих патріотів України у свою перемогу.

Другий великий збір ОУН, що відбувся у квітні 1991 р. у Кракові, затвердив рішення, в якому стверджувалося, що “ідея Суверенної Української Держави стала в нашому столітті основою українського світогляду... Визвольну-революційну боротьбу за звільнення всіх українських земель ОУН веде, спираючись на власні сили українського народу, відкинувши в принципі орієнтацію на чужі сили”.¹⁴

З приходом на Волинь окупаційних військ фашистської Німеччини розпочалися не менш жорстокі, аніж при окупації радянськими військами, репресії, насильницьке вивезення на каторжні роботи до Німеччини молоді та тотальне пограбування краян. Такі дії німецьких загарбників змусили ОУН під проводом С. Бандери прийняти нову тактику боротьби – перейти в підпілля, водночас активізувавши вишкіл військових кадрів, збір зброї, обмундирування та продуктів харчування.¹⁵

Організація українських націоналістів, що мала на Волині досить розгалужену організаційну мережу, в цих обставинах закликала волинян до створення загонів самооборони, щоб якимось протидіяти акціям ворога на повне винищення населення.

На початку весни 1942 р. Центральний провід ОУН(Б) посилає на Волинь Василя Сидора з дорученням надати допомогу у створенні збройних груп самооборони. У квітні 1942 р. в краї вже діяли перші організовані збройні групи, якими командували Сергій Качинський (псевдо “Остап”) та Іван Перегійняк (псевдо “Довбешка”).¹⁶

Збройний опір УПА супроти загарбників відбувався в досить непростих умовах. Так, на Волині у 1942 році зосереджувалися основні польські формування АК, радянські партизанські загони та тилові частини Вермахту.¹⁷

Боротьба загонів УПА супроти своїх головних ворогів – більшовицької Москви і гітлерівського Берліна на власній етнічній території ускладнювалася ще й актами терору щодо українців з боку польських збройних формувань АК.¹⁸

З приходом радянських військ на українські землі УПА продовжувала активну збройну боротьбу аж до середини 50-х років.¹⁹

Після придушення широкого збройного опору УПА тоталітарний комуністичний режим розпочав масові репресії супроти мирного населення. Тоді за участь в ОУН і УПА, антирадянську агітацію і пропаганду опертрійками та особливою нарадою при МДБ (НКВС) СРСР було

засуджено на довгі роки ув'язнення в сибірських в'язницях 20550 осіб. Крім цього, на спецпоселення в райони крайньої півночі та Далекого Сходу СРСР ці несудові органи відправили за підозрою у співпраці з ОУН–УПА ще 24130 волинян.²⁰

Органи НКВС у післявоєнний період широко практикували проведення спецоперацій під виглядом загонів УПА, метою яких було залякати місцеве населення і викликати ненависть до учасників підпілля національно-визвольного руху. В інформації, яку направив нарком внутрішніх справ УРСР Рясний своєму начальнику наркому внутрішніх справ СРСР Лаврентію Берії від 27 липня 1945 р. №8/156451 з приводу формування спецпідрозділів відмічається, що “у Рівненській та Волинській областях до складу спеціальних груп вливались також колишні партизани-ковпаківці, добре обізнані з місцевими умовами, які мали великий досвід боротьби з оунівськими бандитами. За своїм зовнішнім виглядом і озброєнням, особовий склад спеціальних груп нічим не відрізнявся від бандитів УПА”.²¹ Станом на 20 травня 1945 року в Західній Україні діяло 156 спеціальних груп НКВС, у тому числі 33 – на Волині.²² Один із учасників такого спецпідрозділу у своєму зізнанні, зокрема, відзначає: “Нас переодягали, і ми серед ночі під виглядом бандерівців нападали на села, палили хати, гвалтували, вбивали, вирізували на шкірі людям зірки”.²³

Тоталітарний режим, що дедалі міцнішав, постійно вдосконалював свою репресивно-каральну систему, контроль якої поступово проникав у всі сфери суспільного життя, залучаючи при цьому до співпраці місцеве населення як своїх інформаторів. Так, станом на 1 липня 1945 року на обліку в органах НКВС в областях Західної України нараховувалось 1196 агентів і 9843 інформатори.²⁴

За десять років боротьби з ОУН–УПА репресивні органи тоталітарного режиму закатували або вислали у сибірські в'язниці, за висловом Володимира Винниченка, “найактивнішу частину українського населення”.²⁵ Загнані в концентраційні табори, але нескорені, відважні бійці

УПА і в цих умовах здійснювали повстання, розхитували систему сталінських ГУЛагів.²⁶

Тим часом національно-визвольний рух, що не вщухав, набирив нових форм в умовах глибокого підпілля. На переломі 50–60-х років в середовищі учасників національно-визвольного руху відбувається переосмислення наслідків збройного опору тоталітарному режиму та пошук легальних форм боротьби.

6 листопада 1960 року у Львові під головуванням Левка Лук'яненка відбулося перше засідання Української робітничо-селянської спілки (УРСС), що засвідчило появу нової генерації борців за волю України.²⁷ Політична платформа УРСС становила грань між двох етапів визвольних змагань. У програмі спілки досить чітко вказувалося, що на новому етапі повинні застосовуватися лише мирні та конституційні форми боротьби.²⁸

Згодом одна за одною розпочали свою діяльність Об'єднана партія визволення України, Український національний комітет та Український національний фронт.

Період хрущовської “відлиги” кінця 50-х – початку 60-х років відкрив певні позитивні можливості розвитку національно-культурного життя в УРСР. Відхід від сталінізму сприяв, перш за все, послабленню цензури та ідеологічного тиску, розширенню рамок для творчої та наукової діяльності.

Помітним явищем у духовному житті Києва стало створення Клубу творчої молоді. На початку 1960-х років під час новорічних колядок і щедрівок виникли перші його групи. Навколо Леся Танюка гуртувалася талановита молодь, яка прагнула відродження української культури, шукала нових шляхів у мистецтві. Клуб об'єднав студентів багатьох столичних вузів – художників і літераторів, акторів, режисерів та композиторів.²⁹ Серед них: Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Ліна Костенко, Іван Драч, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Іван Дзюба, Опанас Заливаха, Алла Горська. Згодом до них приєдналися Василь Стус, Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель, Михайло та Богдан Горині і ін. Хрущовська

“відлига” сприяла появі в Україні цілої плеяди талановитих, молодих на той час поетів, художників, композиторів, режисерів, публіцистів, які сформували перші осередки українського дисидентства під назвою “шістдесятники”.³⁰

У другій половині 60-х дисидентський рух значно радикалізувався і втягнув у себе представників української інтелігенції, робітників, військовослужбовців. Його учасниками стали: Левко Лук’яненко, Іван Кандиба, Степан Вірун, Василь Луцьків, Олександр Лібович, Василь Лобко, Святослав Караванський, Антон Коваль, В’ячеслав Чорновіл, Олесь Бердник, Петро Григоренко, Оксана Мишко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Ніна Строката, Олексій Тихий, Валентина Мороз, Юрій Литвин, Валентин Мороз, Юрій Литвин, Юрій Бадзьо та багато інших.³¹

Рух інтелектуального політичного дисидентства, що заявив про себе в Україні, після півстоліття масових репресій, поступово набирив відкрито опозиційного характеру³². З одного боку, він репрезентував потужний світовий рух за права людини, з іншого – став однією із форм національно-визвольних змагань українського народу.³³ В ньому брали участь найрішучіші особистості, котрі жертвували “кар’єрою” та власним життям.

Дисидентський рух утягував у себе дедалі більше нових учасників серед інтелігенції та студентства в регіонах. Так на Волині у Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки (нині Волинський національний університет імені Лесі Українки) з’явилася неформальна група з п’яти студентів (Леся Ковальчук, Мирослав Герасимович, Марія Мельничук, Костянтин Шишко, Анатолій Панас) та двох викладачів – історії Валентина Мороза та літератури Дмитра Іващенко. У своїх спогадах Леся Ковальчук відзначає, що “ми, студенти-філологи, зробили свій вибір не з доброго дива, усі ми вийшли з національно свідомих родин”. Валентин Мороз намагався власною участю і власним прикладом розвіювати атмосферу страху, що формував у суспільній свідомості тодішній тоталітарний режим.

Проте зародження політичної течії у шестидесятництві, яка головну увагу акцентувала на вирішенні суспільно-політичних проблем, викликала незадоволення можновладців як у Москві, так і в Києві.³⁴

Хвиля політичних арештів, що прокотилась у Києві, Львові, Одесі, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку восени 1965 року стала першою превентивною політичною реакцією правлячого режиму на розвиток інакомислення в Україні.³⁵

Однак, незважаючи на арешти, до боротьби з тоталітарним режимом до боротьби долучались дедалі більше учасників. З матеріалів судового слідства стало відомо, що волинянин Микола Коц, починаючи із середини 1967 року, власноруч виготовляв листівки з перефразованим текстом вірша Василя Симоненка “Курдському братові” та розповсюджував їх у містах Луцьк, Нововолинськ, Дубно та Тернопіль. Після арешту на судовому процесі йому було присуджено сім років виправно-трудова колоній суворого режиму із засланням на п’ять років.³⁶

Така ж важка доля спіткала відомих в Україні дисидентів – волинян Валентина Мороза та Дмитра Іващенко. На судовому процесі, що відбувся на початку 1966 року в Луцьку, їм був винесений вирок – відповідно п’ять і два роки виправно-трудова таборів суворого режиму.³⁷

Визначну роль у формуванні світоглядних переконань багатьох українців відіграла праця Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, яка активно поширювалась у другій половині 60-х років майже по всій території України. Слід відзначити, що зберігання та розповсюдження рукопису цієї праці Івана Дзюби органи КДБ розцінювали як “ідейно шкідливу діяльність”.³⁸

Утім, книга “Інтернаціоналізм чи русифікація?” стала першим програмним документом українського дисидентства. Іван Дзюба був виразником тієї частини державно-партійного керівництва, яке під час перебування Петра Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ прагнуло розширення автономії УРСР та культурних прав українців.

Більш радикальну течію українського політичного дисидентського руху представляв Валентин Мороз. Вона мала широку підтримку на західноукраїнських землях і значною мірою орієнтувалася на програмові засади ОУН. “Дзюба та Мороз утілювали відродження в українському дисидентському русі двох могутніх течій – націонал-комунізму й українського націоналізму.”³⁹

На початку 70-х років репресивні органи тоталітарного режиму майже завершили розправу над цілою когортою українських дисидентів. Усім їм інкриміновано одну й ту ж статтю Кримінального кодексу. В 1973 році засуджено на сім років виправних колоній суворого режиму відомого українського письменника й публіциста Євгена Сверстюка за те, що він, “проживаючи в м. Києві, з 1965 по 1972 рр. і на ґрунті націоналістичних переконань розповсюджував наклепницькі антирадянські матеріали”.⁴⁰

Скориставшись коротким періодом хрущовської модернізації тоталітарного режиму, повоєнне покоління українських патріотів, що сформувалось у період збройної боротьби ОУН–УПА за незалежність України, знову підняло прапор боротьби, обравши тепер вже мирні легальні форми. Аналізуючи вже пройдений період збройної боротьби, учасник національно-визвольних змагань 40–50-х років Д. Круп’як у своїх спогадах на риторичне запитання: “Чи варто було проливати стільки крові без надії на перемогу?” відповів: “На крові мучеників народжується нове покоління, яке з гордістю перебере прапор від полеглих героїв і понесе до подальшої боротьби за волю свого народу”.⁴¹

Після подій 1968 року в Чехо-Словаччині брежнєвсько-сусловське керівництво взяло курс на згортання розпочатих Микитою Хрущовим реформ сталінського соціалізму. Відчувши після “Празької весни” загрозу і для самої радянської імперії, Леонід Брежнєв розпочав реставрацію сталінської моделі соціалізму, але вже в дещо пом’якшеному варіанті, без масового кривавого терору. З цих пір партійне керівництво імперії розпочало активно втілювати в життя ще сталінські плани щодо формування

нової історичної спільності— радянського народу. Михайло Суслов як секретар ЦК КПРС з ідеології вимагав від партійних керівників союзних республік здійснення практичних кроків із реалізації “величних” завдань партії щодо формування нової політичної нації.

Проте після хрущовської “відлиги” не всі партійні керівники змогли сприйняти цей досить різкий поворот у політиці партії. У 1972 році від влади в Україні був усунутий Петро Шелест. Його місце зайняв Володимир Щербицький. З приводу цієї зміни керівництва в республіці відомий український учений і громадський діяч із діаспори Мирослав Мельник відзначає: “Шелест, напевне, не був перекинчиком в ролі Щербицького чи Маланчука. Уряд Брежнєва вирішив у неформальний спосіб прискіпити русифікацію України. Для цього треба було українських яничарів, які з енергією та завзяттям русифікацію впроваджували в життя”.⁴²

В Україні з цього часу розгорнулося спавжнє полювання на представників правозахисного і національно-визвольного руху.⁴³

З початку 1972 року в республіці прокотилася друга хвиля арештів, яка знову торкнулася переважно представників творчої інтелігенції, котрі насмілилися “говорити правду”, водночас почалися нападки на окремих українських письменників, за духом своїм і розмахом близькі до “викривальних кампаній другої половини 40-х – початку 50-х років”.⁴⁴

Відтоді вся ідеологічна потуга, в яку входили ідеологічні відділи ЦК, обкомів, міськкомів й райкомів партії, університети марксизму-ленінізму, кафедри історії КПРС, марксистсько-ленінські філософи та викладачі наукового комунізму у всіх без винятку вищих навчальних закладах, товариство “Знання”, творчі спілки, партійні газети й журнали, були консолідовані на боротьбу з проявами буржуазної ідеології. Ідеологічну “обробку”, яка велася за всіма правилами психологічної війни, проходили всі прошарки населення – від робітника, вчителя середньої школи, керівника підприємства до професора університету. Особлива роль у цій психологічній війні відводилася творчій інтелігенції, викладачам вузів, науковцям та

журналістам, які змушені були весь свій творчий потенціал спрямувати на руйнацію у сфері духовного життя нації.⁴⁵

Репресивні органи тоталітарного режиму разом з партійними комітетами – від обкому до первинної партійної організації, на які лягала основна відповідальність за стан ідеологічної роботи на місцях, зосереджували свою увагу перш за все на боротьбі з “українським буржуазним націоналізмом”, “релігійними пережитками” та самобутніми народними традиціями.

Особлива роль у боротьбі з “антирадянськими елементами” належала П’ятому управлінню КДБ. Кожен відділ цього управління працював у певному, чітко окресленому напрямку. У розв’язанні покладених на нього завдань П’яте управління КДБ СРСР та його республіканські й місцеві органи повсякчасно поклалися на велику групу “секретних співробітників” – “спостерігачів”, “агентів”, “резидентів”.⁴⁶

Після “хрущовської відлиги” режим Брежнєва–Суслова постійно вдосконалював форми та методи ідеологічного впливу не тільки в дошкільних дитячих закладах освіти, школах і вищих навчальних закладах, а й перейшов до широкомасштабних масових публічних заходів.

Щоб шантажувати українських патріотів, які уникнули арештів та сибірської каторги, репресивні органи режиму розшукували в еміграції колишніх членів ОУН–УПА, а відтак розпочинали пропагандистську кампанію як на місцевому, так і на міжнародному рівні з вимогою передачі їх у руки радянського правосуддя. Тим часом на батьківщині колишнього учасника національно-визвольних змагань влаштовували театралізований судовий процес, на який звозили із сибірських тюрем ще живих українських патріотів. Сам судовий процес тривав декілька днів у присутності мешканців декількох сіл та великої кількості кореспондентів як місцевих газет, радіо і телебачення, так і відомих міжнародних агенцій. Наприкінці Судова колегія ухвалила вирок учасникам національно-визвольних змагань, за яким їх знову відправляли у виправні колонії суворого режиму.⁴⁷ Отже,

тоталітарний режим усіяко намагався нав'язати світовому співтовариству свою оцінку національно-визвольних змагань 40–50-х років, прирівнюючи при цьому українських патріотів до німецьких фашистів.

Обласні комітети партії разом з обласними управліннями КДБ часто вдавалися і до прямих інсинуацій, коли нібито від імені сходу селян направлялися звернення до послів тих іноземних держав, на території яких знайшли свій притулок учасники національно-визвольних змагань, з вимогою видачі їх у руки радянського правосуддя.⁴⁸

На місцевому рівні райкоми партії згідно із затвердженими обкомом партії планами систематично проводили театралізовані перезахоронення людських останків. Це дійство проходило почергово у кожному районі за добре відредагованим в обкомі партії та управлінні КДБ сценарієм. Таке театралізоване дійство розпочиналось із громадських слухань про злочини українських буржуазних націоналістів, на які зганялися мешканці навколишніх сіл та кореспонденти місцевих партійних газет, радіо і телебачення. Сам процес перезахоронення людських останків відбувався після закінчення громадських слухань і широко коментувався усіма засобами масової інформації.⁴⁹

Ідеологічний відділ обкому партії, товариство “Знання”, обласна організація Спілки письменників досить часто влаштовували у найвіддаленіших населених пунктах області тематичні вечори, на яких знову ж таки йшлося про злочини українських буржуазних націоналістів.⁵⁰

Окрім гучних пропагандистських кампаній, партійні комітети – від обкому партії до первинної партійної організації – намагалися створити таку систему освіти та виховання, щоб уже з дитячих літ українські діти не мали змоги дізнаватися про своє походження, вивчати історію та культуру свого народу, а пишалися лише тим, що вони радянські люди. В часи брежнєвсько-сусловського правління багато українців побоювались розмовляти українською мовою, а тих, хто розмовляв, досить часто обзивали “бандерівцями”, що мало означати – бандити.

На XXV з'їзді Комуністичної партії України, що відбувся на початку лютого 1976 року, Володимир Щербицький закликав делегатів до подальшого зближення націй, зміцнення “радянського патріотизму” та боротьби з українським націоналізмом. Слід зазначити, що цього разу у промові першого секретаря ЦК КПРС йшлося передусім про проблеми “радянського народу”, “радянської літератури України”, оминалися проблеми українського народу та української літератури.⁵¹

Торкаючись болючих проблем того часу, професор Мирослав Мельник відзначає: “Останніми роками советизація стала, зокрема, далекойдучою і всеохоплюючою. Майже все українське замінено советським. Творення советської нації – себто денационалізація і русифікація України – робиться переважно українськими руками, і уряд імперії по-королівськи винагороджує, зокрема, українських культурних і наукових діячів, але теж і інших колаборантів за те, щоб пропагували “комунізм” і боролись проти українського “націоналізму” і вдома, і за кордоном”.⁵²

Проте, незважаючи на утиски і постійні переслідування української інтелігенції, у листопаді 1976 року зароджується Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод. Її очолив письменник Микола Руденко. До неї увійшли Олесь Бердник, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Олекса Тихий, Петро Григоренко, Оксана Мешко, Ніна Строката. Група поставила перед собою завдання боротися за розширення прав громадян України та українських національних прав. Як зауважував Левко Лук'яненко: “Основною метою членів групи була Самостійність України, але цю мету не можна було досягти без демократизації Радянського Союзу”. Мету своєї діяльності члени групи визначали у “Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод” та “Меморандумі № 1”.⁵³ Невдовзі деяких членів групи – Миколу Руденка, Олексу Тихого, Мирослава Мариновича, Миколу Матусевича – було заарештовано.

Усіх їх звинувачено в антирадянській діяльності. Левко Лук'яненко, якого також не оминув арешт та заслання, у своїй праці “Сповідь у камері смертників” пише: “КДБ уперто уникав писати в документах справжню мету звинуваченого”. Чимало арештованих “для зменшення кари намагалися зводити свою вину до захисту мови, освіти культури”. Проте керівництво П'ятого управління КДБ чудово знало, що “коли вже людина побудилася до захисту національної мови й культури, неодмінно доходить до думки про необхідність державної незалежності”.

“Всі українські політичні в'язні, яких я зустрічав з початку 60-х років і до 1987 року, – відзначає Левко Лук'яненко – думають про одне й те ж – незалежність України”.⁵⁴

На початку 80-х років відбулися чергові судові процеси, які прирекли на нові терміни ув'язнення Василя Стуса, Юрія Литвина, Олексу Тихого, Валерія Марченка. Усі вони померли, не витримавши важких табірних умов.⁵⁵

Із початком перебудови в СРСР боротьба з “українським буржуазним націоналізмом” не тільки не послаблюється, а скоріше навпаки набирає нових форм і стає більш масштабною.

Так, у листопаді 1985 року на виконання Постанови ЦК КПРС “Про заходи в зв'язку з 40-річчям Нюрнберзького процесу над головними нацистськими злочинцями” Секретаріат ЦК Компартії України приймає Постанову “Про додаткові заходи по викриттю нацистських воєнних злочинців і посібників німецько-фашистського окупаційного режиму на Україні, які переховуються в західних країнах”. В цій Постанові йдеться більшою мірою про “жахливі злочини ОУН та банд УПА”.⁵⁶

На виконання цієї постанови Секретаріат ЦК Компартії України затвердив додаткові заходи, згідно з якими до цієї грандіозної за своїми масштабами інформаційно-пропагандистської роботи було залучено: Товариство “Україна”, Інститут держави і права АН УРСР, Міністерство культури УРСР, Держкіно УРСР, Прокуратура УРСР, творчі спілки.⁵⁷

Знову під приводом відзначення 40-ї річниці Нюрнберзького процесу радянська пропаганда намагалася переконати світову громадськість у тому, що ОУН–УПА були посібниками німецько-фашистських загарбників. Таку ж мету мав ЦК Компартії України, доручаючи обкомам партії проведення інформаційно-пропагандистської роботи серед населення республіки.

Інформуючи ЦК Компартії України про хід виконання намічених Секретаріатом ЦК Компартії України заходів із відзначення 40-ї річниці Нюрнберзького процесу, секретарі обкомів партії у своїх звітах відзначали “високу ефективність” нових методів роботи з населенням.⁵⁸

У ХХ столітті ідея суверенітету нації, народжена ще Великою Французькою революцією, почала наповнюватися змістом на українському ґрунті з появою в Російській та Австро-Угорській імперіях перших українських політичних партій національно-патріотичного спрямування.

Проголошення УНР, що відбулося в період революційних змін у Російській імперії, стало можливим завдяки готовності до такого розвитку історичних подій частини української політичної еліти.

У подальшому національно-визвольні змагання набували як збройного характеру боротьби, так і мирних легальних форм.

Упродовж століть кращі сини українського народу ставали до боротьби за свободу нації, захищаючи перш за все мову та культуру свого народу.

Поневолювачі, що один за одним навідувалися на українську землю, передовсім намагалися розправитися з українською національною елітою, яка з покоління в покоління виношувала ідею національного визволення свого народу.

2.2. Суспільно-політичне відродження

У період “застою”, що тривав більш як два десятиліття (кінець 60-х – початок 80-х рр.), соціалізм у СРСР досяг свого найвищого розвитку.

У політичному житті країни утвердився “неосталінізм”, тобто тотальний ідеологічний контроль, переслідування будь-якого інакодумства та значне підвищення ролі КДБ у суспільстві.

Проте на початку 80-х років намітилися перші ознаки кризових явищ в економіці країни. Стало зрозуміло, що адміністративно-командні методи господарювання та всевладдя партійних структур у радянській економіці вже не спроможні забезпечити прогрес суспільства. Сталінська модель соціалізму, дещо лібералізована брежнєвсько-сусловським керівництвом, поступово вичерпувала свої можливості.⁵⁹

Економічна криза радянської імперії, що невпинно поглиблювалася, спонукала партійне керівництво до пошуку шляхів виходу з цієї непростой ситуації.⁶⁰

Про необхідність негайних реформ заявив Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов одразу після того, як обійняв цей великий пост у 1985 році.

Затримка перебудови, – наголошував Михайло Горбачов, – уже найближчим часом може привести до загострення внутрішньої ситуації, яка несе в собі серйозну загрозу соціально-економічної та політичної кризи.⁶¹ Однак на початку своєї діяльності він робив доволі незначні та виважені кроки у реформуванні цієї громіздкої, сформованої ще Сталіним, системи влади. Горбачов тоді вже добре розумів, що ні ядерний потенціал, ні нафтодолари вже не врятують країну від економічного краху, проте, будучи вірним ленінцем, шукав вихід із кризового становища у ленінському вченні, намагаючись пристосувати його до нових умов.⁶²

Ступивши на шлях перебудови, Михайло Горбачов не мав ні її наукового обґрунтування, ні команди однодумців, ні розуміння кінцевої мети. Перебудову він вирішив розпочати не з економічного базису, а з надбудови, тобто з розхитування партійно-номенклатурної структури влади. В результаті таких дій політика гласності завойовувала щораз більше

схвалення в людей. Поступово руйнувалися старі ідеологічні догми та стереотипи.⁶³

Найбільшим результатом перших років упровадження реформи стало те, що тоді були зроблені перші реальні кроки в напрямі демократизації суспільства. Сприяло цьому втілення в життя горбачовської політики широкої гласності. В ті часи на полицях книжкових магазинів почала з'являтися колись заборонена література. В пресі розгорнулися дискусії на екологічні, політичні, філософські та морально-етичні теми. Все частіше публікувалися документи про злочини сталінського режиму.

Поступово суспільство почало усвідомлювати, що понад 70 років жило за залізною завісою в жорстокості і злиднях. Прозріння приходило і до рядових членів КПРС, які почали вимагати відміни горезвісної статті Конституції СРСР, яка закріплювала в законодавчому порядку роль партії, як “керівної і спрямовуючої сили”.

У країні склалася ситуація, коли суспільство щораз більше радикалізувалося, тим часом реформи “згори” балансували на грані зупинки. Побоювання щодо закінчення реформаторського курсу КПРС особливо гостро відчувалися після XIX партійної конференції, яка відбулася влітку 1988 р. Відтоді від партії почали відходити молоді інтелектуальні сили, яких ще не допускали до влади. Ліберально налаштовані комуністи почали формувати в КПРС “Демплатформу”. Розбіжності у поглядах між реформаторами й ортодоксами в Комуністичній партії все більше поглиблювалися. Водночас хвора радянська економіка отримала ще один потужний удар після ухвалення так званого “ринкового” закону про державне підприємництво, за яким заводи і фабрики передавалися у розпорядження директорського корпусу та трудового колективу. “Відпущені на волю” державні підприємства досить швидко потрапили в болото колективного егоїзму, внаслідок чого всі зароблені кошти витрачалися на виплату зарплати при суттєвому зменшенні рівня виробництва. За цим законом керівники підприємств мали змогу приховувати чи радше красти

сотні мільйонів рублів, при цьому нічим не ризикуючи. Все це прискорювало інфляційні процеси в економіці.⁶⁴

А тим часом на території СРСР помітно активізується громадсько-політичне життя, зароджується вже “знизу” рух на підтримку реформ, формуються різноманітні екологічні об’єднання, політичні та культурологічні клуби тощо.

Першим масовим народним рухом у СРСР часів перебудови став рух за возз’єднання Нагірного Карабаху з Вірменією, зародження та діяльність якого стала важливим фактором стрімкої політизації вірменського народу. Однак потужна енергія всенародного руху призвела до загострення відносин із сусіднім Азербайджаном, а згодом і до введення воєнного стану в самій Вірменії.⁶⁵

Дещо по-іншому проходив процес пожвавлення громадсько-політичного життя в республіках Прибалтики. На початку 1988 року самодіяльні неформальні групи Латвії, Литви та Естонії почали вимагати опублікування в пресі “секретних протоколів” пакту Ріббентропа–Молотова та інформацію про обставини приєднання Прибалтійських республік до СРСР у 1939–1940 рр.⁶⁶

У жовтні цього ж року Народним конгресом було оголошено про створення Народного фронту Естонії. У прийнятій Народним фронтом програмі відзначалося, що необхідно “... слугувати соціальним гарантіям оновлення суспільства, сприяти перетворенню Естонської РСР в правову державу”.⁶⁷

Невдовзі у сусідній Литві розпочав діяльність політичний рух “Саюдіс”, а згодом у Латвії – Народний фронт.

Політичні процеси, що відбувалися в республіках Закавказзя та Прибалтики, значною мірою впливали й на Україну. Вже на початковому етапі після проголошення Михайлом Горбачовим курсу на перебудову в Україні з’явилися перші неформальні групи, об’єднання та громадські

організації. Підґрунтям для їхньої появи став широкий спектр інтересів – екологія, спорт, музика, колекціонування тощо.⁶⁸

Слід зазначити, що партійне керівництво республіки та й сам перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький сприймали появу перших неформальних груп та об'єднань досить схвально.

За декілька років кількість таких неформальних груп та громадських організацій в Україні зросла в десятки разів, і на початку 1989 року їх уже було близько 47 тисяч. Серед інших найбільшу кількість самодіяльних неформальних груп, організацій та об'єднань становили: художньо-розважальні – 10859, суспільно-політичні – 6957, фізкультурно-оздоровчі – 6124, спортивно-технічні – 4239, екологічні – 1946, культурно-історичні – 1460 та інші.⁶⁹

Значне зростання кількості самодіяльних неформальних груп та організацій розпочалося після Чорнобильської ядерної катастрофи. Злочинна бездіяльність партійного керівництва, яке намагалось приховувати сам факт трагедії та її наслідки, стало приводом для появи неформальних екологічних груп та об'єднань. З цього часу порятунок від атомного монстра, боротьба проти спорудження нових АЕС стала справою мільйонів людей.

“На той час якраз припадає чи не найвищий рейтинг “зелених” – вони зачіпали найуразливішу суспільну тему Чорнобиля і водночас їхня самодіяльність приваблювала як перше легальне інакомислення, як певна фронда проти тотальної монополії партії на все і на всіх”, – так про це пише Володимир Ковтун.⁷⁰

У другій половині 1987 року сформовано перші просвітницькі українознавчі організації, що займалися проблемами культури, екології та історії. Так, у Львові цього року виникло Товариство Лева (ТЛ), у Києві – Український культурологічний клуб (УКК). На початку 1988 року при Будинку вчених АН УРСР створюється українознавчий клуб “Спадщина”, а

в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка – студентське об'єднання “Громада”.⁷¹

В Одесі та області наприкінці 1988 року розпочали свою діяльність “Народний союз сприяння перебудові”, осередок Української Гельсінської спілки “Філософське товариство” та екологічні громадські об'єднання.⁷²

Під час святкування 100-ліття від дня народження Нестора Махна в м. Запоріжжі розпочало свою діяльність громадське об'єднання анархо-синдикалістів.⁷³

Утім діяльність частини неформальних громадських організацій у другій половині 1988 року виходить вже за рамки просвітницької діяльності і набуває суто політичного характеру. Значно політизується стає діяльність Української Гельсінської групи (УГГ) після повернення з ув'язнення відомих в Україні політв'язнів Миколи Руденка, Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола, Михайла Гориня, Ігоря Калинця, Олеся Шевченка.

7 липня 1988 року УГГ оприлюднила “Декларацію принципів”, змінила назву і обрала нове керівництво. Головою новоствореної Української Гельсінської спілки (УГС) обрано Левка Лук'яненка. У своєму програмному документі “Декларації принципів” УГС ставить питання про відновлення Української держави у складі конфедерації держав Союзу РСР, надання державного статусу українській мові, передачі влади з рук КПРС демократично обраним радам, утворення республіканських збройних формувань, відновлення у правах Української автокефалії Православної церкви та Української греко-католицької церков.

Після реорганізації УГС зайняла більш високий організаційний рівень і вже не обмежувалася лише правозахисною діяльністю. Як зазначив з цього приводу Левко Лук'яненко, діяльність УГС “є типово політична. Суспільна філософія УГС полягає в тому, що доля окремого громадянина залежить великою мірою від долі всієї нації”.⁷⁴

Не стояли осторонь цих процесів партійні органи. Ідеологічна комісія ЦК Компартії України в інформації “Про роботу партійних комітетів

республіки з самодіяльними громадськими об'єднаннями" дає партійним комітетам республіки чітку характеристику неформальним самодіяльним групам, об'єднанням та громадським організаціям, що функціонували на той час в Україні. В цій інформації, зокрема, йдеться про те, що "в ході здійснення курсу партії на демократизацію, гласність в республіці широкий розвиток набув самодіяльний громадський рух, який відображає багатогранність соціальних інтересів людей. Останнім часом активно заявляють про себе т. зв. "неформальні" самодіяльні організації. Абсолютна більшість їх стоїть на позиціях перебудови, проводить корисну для суспільства роботу. Разом з тим на хвилі громадського підйому, поряд із самодіяльними формуваннями позитивної соціально-політичної спрямованості виникло 14 політизованих угруповань, цілі і дії яких далекі від цілей перебудови".

В Києві це – "Український культурологічний клуб", "Українська народно-демократична ліга", "Громада", "Спадщина", "Товариство реабілітації репресованих", "Комітет за відродження української православної церкви", у Львові – "Українська Хельсінська група", "Комітет захисту католицької церкви", "Товариство Лева", в Одесі – "Народний союз сприяння перебудові", в Ялті – "Добра воля", в Харкові – "Квітень", "Шанс", в Івано-Франківську – "Український демократичний фронт".

Серед угруповань екстремістського спрямування особливо виділяється діяльність т. зв. "Української Гельсінської Спілки", ядро якої складають особи, що повернулися з місць позбавлення волі".⁷⁵

Процес формування самодіяльних неформальних громадських організацій почав набирати якісно нових форм наприкінці 1988 року, коли перебудова почала стрімко переростати в революцію. Це стало можливим після того, як ХІХ партійна конференція ухвалила принципове рішення про "повновладдя Рад". Відповідно до цього, Верховна Рада СРСР наприкінці року здійснила конституційну реформу. Суть її полягала у перетворенні

органів радянської влади на справжні владні структури, незалежні від партійних комітетів.⁷⁶

Суспільство загалом до цього часу ще перебувало в стані політичної сплячки. Однак передова частина української інтелігенції, активізуючи свою діяльність, робить перші спроби публічних виступів. Навесні 1988 року в Києві та Львові відбуваються перші масові мітинги і демонстрації.⁷⁷ Уже наприкінці 1988 року в Україні з усього різнобарв'я неформальних самодіяльних об'єднань викристалізовується три суспільно значимі групи громадських формувань: суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні. Представники цих трьох груп самодіяльних громадських організацій у своїй діяльності намагаються вирішувати життєво важливі ключові проблеми, які стосуються інтересів значної частини населення України. Передусім це проблеми ліквідації “білих плям” історії, відновлення прав української мови та екологічної безпеки в республіці. Проте нечисленні, розрізнені самодіяльні неформальні групи, що появилися в Україні ще на початку перебудови, досить швидко усвідомили, що їхня діяльність щодо вирішення складних питань є малоефективною, а тому постало питання об'єднання зусиль цих неформальних груп у великій впливовій організації республіканського масштабу.⁷⁸

Перші значні зрушення в напрямі об'єднання зусиль неформальних груп та невеликих за чисельністю громадських організацій відбулися в Україні на початку 1989 року. Так, 11–12 лютого 1989 року в Києві пройшла установча конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ). В інформації ЦК Компартії України “Про установчу конференцію Товариства української мови імені Тараса Шевченка” від 13 лютого 1989 року відзначається: “вважати за необхідне: - рекомендувати обкомам і Київському міськкому партії приділити увагу існуючим та новоствореним осередкам товариства, добиватися посилення партійного впливу на їх діяльність”.⁷⁹ Головою Товариства було обрано поета і громадського діяча Дмитра Павличка.

4 березня 1989 року у Києві відбулася установча конференція Українського добровільного історико-просвітницького товариства “Меморіал”. В інформації ЦК Компартії України “Про установчу конференцію Українського історико-просвітницького товариства “Меморіал” наголошувалося, що “організаторами цього товариства виступили – спілки кінематографістів, письменників, журналістів, архітекторів, Українського фонду культури... В ході конференції не вдалося уникнути окремих виступів в підтримку т. зв. Народного Руху України за перебудову”.⁸⁰

У резолюції установчої конференції Українського добровільного історико-просвітницького товариства “Меморіал”, прийнятій усупереч позиції частини делегатів, було відзначено: “Конференція підтримує створення Народного Руху України за перебудову як одну із форм активної участі громадян у процесах перебудови. Підтримуючи в цілому програму НРУ, опубліковану 16 лютого 1989 року в газеті “Літературна Україна”, конференція засуджує кампанію дискредитації ініціаторів Руху, розгорнуту засобами масової інформації. Конференція уповноважує Товариство співпрацювати з ними”. Делегати обрали координаційну раду товариства у складі семи співголів.⁸¹

25–26 квітня 1989 року у Києві була скликана перша екологічна конференція асоціації “Зелений світ”, яка озавершила своє організаційне оформлення 29 жовтня цього ж року.⁸²

Разом із тим після опублікування у “Літературній Україні” проекту Програми Народного руху України за перебудову в Україні розпочався процес формування потужного громадсько-політичного об’єднання.

Отже, протягом другої половини 80-х рр. в Україні спрацювала класична схема формування національних рухів. Спочатку стихійно виникали самодіяльні неформальні групи, які займалися поверненням історичної пам’яті та відродженням мови корінного народу, а на

завершальному етапі з'явилися потужні громадсько-політичні об'єднання, які поставили собі за мету визволення народу від колоніальної залежності.⁸³

Услід за Києвом та Львовом у революційний процес, що стрімко наростав, поступово долучались інші регіони України. Самодіяльні неформальні групи, об'єднання та клуби за інтересами почали з'являтися і на Волині. Найбільшу їх кількість створювала студентська молодь, аби послухати цікаву музику і розважитися. Політично активна частина інтелігенції ініціювала створення своїх неформальних груп, де брала участь в обговоренні болючих питань історії, культури та екології. Так, неформальна група “зелених”, яку очолив відомий журналіст і еколог Валерій Мельник, провела в Луцьку конференцію, на якій було прийнято звернення до громадськості з категоричною вимогою припинення будівництва нових ядерних блоків на Рівненській та Хмельницькій АЕС.⁸⁴

У другій половині 1988 року в обласному центрі розпочав діяльність молодіжний політклуб “Арго”. Очолив його викладач філософії Луцького філіалу Львівського політехнічного інституту (тепер Луцький національний технічний університет) Леонід Бутолін.

Політклуб “Арго” як самодіяльне об'єднання молодих інтелектуалів, ставив собі за мету займатися “формуванням нового мислення, прагматичної реалізації цього мислення в традиційних і нетрадиційних структурах суспільства”.⁸⁵

30 жовтня 1988 року в с. Верба Володимир-Волинського району засновано перший в області осередок Української Гельсінської спілки, який очолив мешканець цього села Дмитро Себій. Згодом до цього осередку прилучилися відомий у краї незламний борець за незалежність України, колишній політв'язень Микола Коц та учасник національно-визвольних змагань 40–50-х років, колишній політв'язень Мелетій Семенюк.⁸⁶

Поява в області перших осередків УГС одразу занепокоїла як обласне управління КДБ, так і Волинський обком партії. Однак, провівши обшуки в помешканнях організаторів цього осередку УГС, обласне управління КДБ не

знайшло вагомих підстав на їхній арешт. Проте невдовзі в газеті обкому партії “Радянська Волинь” з’являється наклепницька стаття під назвою “Піна” під рубрикою “Правда про націоналізм” з риторичним запитанням “На кого на Волині розраховує пан Чорновіл?”, у якій колишніх політв’язнів, організаторів першого осередку УГС зображують як звичайних кримінальних злочинців.⁸⁷

Після проведення у Києві установчих конференцій Товариства української мови імені Тараса Шевченка й Українського історико-просвітницького товариства “Меморіал” Волинський обком Компартії України спішно взявся за організацію цих товариств у краї.

6 березня 1989 року в м. Луцьку відбулася установча конференція Волинської обласної організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Районні комітети партії, за рекомендацією обкому партії, направили на цю конференцію делегатами передусім начальників районних відділів освіти, директорів шкіл та вчителів української мови. На конференції одним із перших виступив другий секретар обкому партії Володимир Блаженчук. Він окреслив коло питань, якими має займатися товариство і наприкінці запевнив делегатів, що Волинський обком партії буде надавати дієву допомогу новоствореній організації.

Головою обласної організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка був одностайно обраний волинський поет, член обкому партії Петро Мах.⁸⁸

Установча конференція обласної організації добровільного історико-просвітницького товариства “Меморіал”, що відбулася в обласному центрі 25 березня, проходила також за узгодженням з обкомом партії сценарієм. Делегатами цієї конференції стали члени обласної організації Спілки письменників України, обласного відділення Фонду культури, Радянського фонду миру, обласної організації Українського товариства охорони пам’ятників історії та культури. Новостворене товариство, на думку засновників, мало б займатися питанням ліквідації “білих плям” в історії

країни, зокрема Волині, з діяльності КПЗУ, яка також зазнала репресій. Разом із тим “учасники конференції підкреслювали у своїх виступах, що новостворена громадська організація буде рішуче боротися проти спроб зобразити безневинними жертвами тих, хто був на службі у буржуазних націоналістів”. За рекомендацією обкому партії головою обласної організації добровільного історико-просвітницького товариства “Меморіал” було обрано директора обласного краєзнавчого музею Владислава Наконечного.⁸⁹

Попри всі намагання частини української інтелігенції, яка завжди чинила опір тоталітарному режиму, всі ключові посади в керівництві обласних організацій Товариства української мови імені Тараса Шевченка та добровільного історико-просвітницького товариства “Меморіал” зайняли висуванці Волинського обкому партії.

Національно свідому інтелігенцію обурював той факт, що партійні комітети, які десятками років нищили мову і культуру корінного народу, тепер за вказівкою “зверху” одностайно стали на їхній захист.

Усунута обкомом партії від активної участі в цих товариствах українська національна інтелігенція розпочала активну діяльність щодо формування незалежних від партійних комітетів самодіяльних неформальних організацій, які б не на словах, а на ділі займалися відновленням прав української мови та ліквідації “білих плям” в історії краю.

Уже на початку квітня в обласному центрі розпочала роботу ініціативна група зі створення незалежної від влади самодіяльної організації. У цю групу ввійшли: викладачі Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки (нині Волинський національний університет імені Лесі Українки) Олег Покальчук, В’ячеслав Кардаш, Віктор Пенько, вчитель історії Роман Стрілка, мистецтвознавці Оксана Ременяка та Зоя Навроцька, художник Микола Кумановський. Невдовзі до цієї групи прилучилися: психіатр Євген Шимонович, інженери Михайло Тиский,

Володимир Стрілка, Анатолій Мартинюк, архітектор Анатолій Чайкін, поетеса Клава Корецька, художники Іван Лисак, Світлана Кирилюк, учитель із Ковеля Іван Сидорук.

На установчих зборах, які відбулися в Луцьку 3 травня 1989 року, було прийнято статут Волинського товариства Лева, обрано керівні органи й затверджено назву громадської організації. Вже через місяць Волинське товариство Лева стало асоційованим членом Львівського товариства Лева.⁹⁰

Одразу після установчих зборів Товариство розпочало свою активну діяльність. Так, за результатами проведеного виїзного семінару в селищі Олика було прийнято звернення до Голови Президії Верховної Ради УРСР та голови Волинського облвиконкому, в якому, зокрема, вказувалося на жалюгідний стан архітектури та історичних пам'яток селища.⁹¹

У тісній співпраці з Волинським товариством Лева самодіяльна неформальна група шанувальників української пісні, яку очолив відомий у краї журналіст Василь Ворон, провела навесні 1989 року перший Всеукраїнський фестиваль української співаної поезії “Оберіг-89”.⁹²

Організаційне оформлення перших незалежних від партійних комітетів громадських організацій в обласному центрі дало поштовх до формування таких же організацій у містах та районах області.

Звичайно, що Волинський обком партії в умовах активізації громадсько-політичного життя в краї не був стороннім спостерігачем і всіляко намагався взяти цей процес під свій контроль. У рекомендаціях ідеологічної комісії обкому Компартії України “Про посилення політичного і організаційного впливу на самодіяльні об'єднання” міськкомам та райкомам партії з цього приводу вказувалося, що “поряд із самодіяльними формуваннями позитивного соціально-політичного спрямування в області виникають ініціативні групи, мета і дії яких далекі від цілей перебудови... В містах Луцьку, Ковелі, Володимирі-Волинському, Горохівському і деяких інших районах є прихильники так званої “Української Хельсінської Спілки”,

ядро якої складають особи, що повернулися з місць позбавлення волі, а також “Товариства Лева”.⁹³

Процес активізації громадсько-політичного життя на Волині значно прискорився після того, як на початку травня у Львові відбулася установча конференція Львівської регіональної організації Народного руху України за перебудову.⁹⁴ Слід відзначити, що у сусідній Галичині суспільно-політичні процеси оновлення розпочалися дещо раніше й розвивалися значно вищими темпами. За динамікою розвитку політичного процесу, формування самодіяльних громадських організацій, зростання політичної активності населення сусідня Галичина йшла на рівні з прибалтійськими республіками.

Стрімкий розвиток політичних подій у Галичині як українському П'ємонті, Києві та республіках Прибалтики підштовхував національно свідому інтелігенцію Волині до активних конкретних дій.

З цих пір у краї на великих промислових підприємствах формуються неформальні групи на підтримку Народного руху України за перебудову. Цей стихійний процес організації неформальних груп на початку червня 1989 року поступово набуває ознак революції знизу.

Повіривши в незворотність процесу оновлення, національно свідома інтелігенція активізувала діяльність на промислових підприємствах, у закладах культури та освіти у формуванні осередків Товариства української мови імені Тараса Шевченка вже без участі партійних комітетів. Цей процес консолідації української інтелігенції “знизу” призвів до послаблення впливу партійних комітетів у міських, районних організаціях Товариства української мови імені Тараса Шевченка.

З особливою увагою за процесом горбачовської перебудови спотерігали учасники дисидентського руху та ветерани національно-визвольних змагань 40–50-х років. Утім, як тільки впевнилися, що перебудова переростає в революцію значно активізували свою роботу зі створення місцевих осередків УГС. Передбачаючи історичний шанс для України при сприятливому розвитку історичних подій у процесі розпаду

тоталітарної імперії, загартовані у в'язницях борці за незалежність народу вже наприкінці 1988 року ставили перед собою досить радикальні, як на той час, програмні завдання.⁹⁵

Процес відродження, що розпочався в Україні одразу після проголошеної Михайлом Горбачовим перебудови, проходив досить болісно. Партійне керівництво республіки чинило шалений опір процесу оновлення, який набував щораз більшої підтримки в суспільстві.

Номенклатурна революція, яку розпочав у 1985 році Михайло Горбачов “зверху”, поступово переросла наприкінці 80-х років у національно-демократичну революцію народних мас “знизу”. Революційний процес, що набирав силу, втягував щораз більшу кількість людей.

Долаючи страх, найбільш активна частина української інтелігенції, передусім відомі поети і письменники, почали легальну організаційну роботу зі створення потужних громадських організацій, метою яких стало національно-культурне відродження.

Однак наприкінці 1988 року в Україні намітилася тенденція щодо формування двох політичних течій.

Більш радикальна, що виступала як спадкоємниця ідеї національно-визвольних змагань 40–50-х рр., була представлена Українською Гельсінською спілкою і мала значну підтримку на західноукраїнських землях. Інша, що зароджувалась у середовищі Спілки письменників України та науково-дослідних інститутах АН УРСР, була виразником частини партійно-державного керівництва і прагнула ширшої автономії УРСР, відродження мови та культури народу.

Проте слід відзначити, що зародження цих політичних течій проходило передусім завдяки революційним змінам у суспільстві наприкінці 1980-х років.

Примітки

- ¹ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення.– К.: Видавниче товариство “Криниця” книголюбів України, 1991. – С. 131.
- ² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2.– К.: Основи, 1994.– С. 73.
- ³ Там само.– С. 381.
- ⁴ Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст.: Історичні нариси / Відп. ред. В.А. Смолій.– К.: Наук. думка, 2002.– С. 427.
- ⁵ Там само.– С. 381.
- ⁶ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993.– С. 208.
- ⁷ Філіпович М. Луцька “Просвіта” 1918–1935 рр. – С. 154.
- ⁸ Марунчак М. В боротьбі за українську державу: Есе, спогади, свідчення, літописання, документи.– Вінніпег, 1990.– Репринт. вид.– Л.: Меморіал, 1992.– С. 10.
- ⁹ Кучерепа М. Давидюк Р. Волинське українське об’єднання (1931–1939 рр.).– Луцьк: Надстир’я, 2001.– С. 25.
- ¹⁰ Там само.– С. 274.
- ¹¹ Добко О. Час назрів.– Луцьк: Ініціал, 1998.– С. 30, 83.
- ¹² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К.: Генеза, 2000. – С. 215.
- ¹³ Літопис нескореної України: Документи, амтеріали, спогади.– Кн. 1.– Л.: Просвіта, 1993.– С. 39–52.
- ¹⁴ Нація і держава.– 2005.– № 26(86).– С. 8.
- ¹⁵ Дмирук В. Вони боролися за волю України.– Луцьк: Вол. обл. друк., 2006.– С. 59.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Сливка Ю. Воювати на три фронти УПА не хотіла... // Високий замок.– 2003.– 7 лип.– С. 5.
- ¹⁸ Сергійчук В. Трагедія Волині – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003.– С. 9.
- ¹⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали.– К.: Дніпро, 1998.– С. 865.
- ²⁰ Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. П-1, оп. 26, спр. 11, арк. 3.
- ²¹ Білас І. Репресивно-каральна система. 1917–1953 рр.: В 2-х кн.– Кн. 1.– К.: Либідь, Військо України, 1994.– С. 462.
- ²² Там само.– С. 463.
- ²³ Шлях перемоги: Український тижневик (Мюнхен).– 1989.– № 28.
- ²⁴ Білас І. Названа праця.– С. 274, 688.
- ²⁵ Винниченко В. Названа праця.– С. 12.
- ²⁶ Зайцев Ю. Дисиденти // Молодь України.– 1995.– 28 берез.– С. 5.
- ²⁷ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття).– К.: Рідний край, 2000.– С. 405.
- ²⁸ Русначенко А. Розумом і серцем: Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років.– К.: КМ Academia, 1999.– С. 195.
- ²⁹ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003.– С. 47.
- ³⁰ Обушний М. Дисидентський рух 60–80-х рр. XX ст. – вияв невдоволення обмеженим суверенітетом // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса.– 2004.– Вип. 26.– С. 256.
- ³¹ Там само.
- ³² Лисяк-Рудницький І. Названа праця.– С. 477.
- ³³ Маринович М. Блиск і вбогість українського правозахисного руху // Сучасність.– 1992.– № 12.
- ³⁴ Мусієнко О. Шестидесятники: звідки вони? // Пам’ять століть.– 1997.– № 12.
- ³⁵ Зайцев Ю. Дисиденти // Молодь України.– 1995.– 28 берез.– С. 5.
- ³⁶ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років.– К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998.– С. 97.
- ³⁷ Політичний терор в Україні.... – С. 800.
- ³⁸ Данилюк Ю., Бажан О. Названа праця.– С. 49.
- ³⁹ Лисяк-Рудницький І. Названа праця.– С.479.

- ⁴⁰ Сверстюк Є. На святі надій.– К.: Наша віра, 1999.– С. 39.
- ⁴¹ Круп'як Д. Спогади нерозстріляного. Спогади. – Торонто, 1991. Репринтне видання. – Львів: Каменяр, 1993.– С. 343.
- ⁴² Мельник М. Українські проблеми: Зб. статей і коментарів – К.: Смолоскип, 1999.– С. 367.
- ⁴³ Шаповал Ю. Демонтаж. Роздуми історика про важке подолання сталінської спадщини // Високий замок.– 2003.– 3 берез.– С. 5.
- ⁴⁴ Баран В. Україна після Сталіна: Нариси історії 1953–1985 рр.– Л.: Свобода, 1992.– С. 89.
- ⁴⁵ Карпенко В. Українська преса в період “перестройки” // Пам’ять століть.– 1992.– № 4.– С. 110.
- ⁴⁶ Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст...– С. 800.
- ⁴⁷ Круп'як Д. Названа праця.– С. 351.
- ⁴⁸ Рад. Волинь.– 1972.– 29 серп.
- ⁴⁹ Рад. Волинь.– 1972.– 19 квіт.
- ⁵⁰ Рад. Волинь.– 1972.– 23 черв.
- ⁵¹ Українська Радянська Енциклопедія.– К.: Гол. редакція УРЕ, 1980.– Т. 5.– С. 340.
- ⁵² Мельник М. Названа праця.– С. 159.
- ⁵³ Лук'яненко Л. Де добрий шлях?– К.: Видання Укр. Республ. партії, 1994.– С. 49.
- ⁵⁴ Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників.– К., 1991.– С. 108.
- ⁵⁵ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.).– Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003.– С. 311.
- ⁵⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1. оп. 11, спр. 1299, арк. 73.
- ⁵⁷ ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 11, спр. 1299, арк. 75–77.
- ⁵⁸ ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 11, спр. 1307, арк. 4–12.
- ⁵⁹ Пихоя Р. Советский Союз: История власти 1945–1991 – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000.– С. 368, 372.
- ⁶⁰ Гарань О. Історія Руху: Концентральні та ідеологічні проблеми // Сучасність.– 1994.– № 11.– С. 97–101.
- ⁶¹ Горбачов М. Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу.– К.: Політвидав, 1987.–С. 11.
- ⁶² Бойко О. Україна 1991–1995. Тіні минулого чи контури майбутнього (нариси новітньої історії).– К.: Магістр–S, 1996.– С. 6.
- ⁶³ Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні.– К.: Ін-т історії України НАН України, 2001.– С. 14–15.
- ⁶⁴ Пихоя Р. Названа праця.– С. 479.
- ⁶⁵ Там само.–С. 470.
- ⁶⁶ Там само.– С. 471.
- ⁶⁷ Народний Фронт Естонії. Хартія, Програма.– Таллінн: Єсти раамат, 1988.– С. 3.
- ⁶⁸ ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 11, спр. 1299, арк. 67.
- ⁶⁹ ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 32, спр. 2658, арк. 76–88.
- ⁷⁰ Ковтун В. Історія Народного Руху України.– К.: Факт, 1999.– С. 44.
- ⁷¹ Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України.– К.: Либідь, 1993.– С. 10.
- ⁷² ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 32, спр. 2658, арк. 3–8.
- ⁷³ Там само, арк. 25.
- ⁷⁴ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років.– К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998.– С. 634, 640.
- ⁷⁵ ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 32, спр. 2658, арк. 76–88.
- ⁷⁶ Кульчицький С. Утвердження незалежності України: перше десятиліття // Укр. істор. журн.– 2001.– № 3.– С. 6–22.
- ⁷⁷ Алексеев Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох.– К.: Екс Об, 2000.– С. 42.
- ⁷⁸ Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови // Людина і політика. – 2001.– № 1.
- ⁷⁹ ЦДАГОУ, ф. 1. оп. 32, спр. 2658, арк. 13.
- ⁸⁰ Там само, арк. 38.
- ⁸¹ Русначенко А. Названа праця.– С. 645.
- ⁸² Бойко О. Названа праця.– С. 46.

-
- ⁸³ Там само.– С. 50.
- ⁸⁴ Мельник В. Листи молодому мисливцю – Луцьк: Надстир'я, 2001.– С. 230.
- ⁸⁵ Молодий ленінець.– 1988.– 17 груд.
- ⁸⁶ ДАВО, ф. Р-6, оп. 1, спр. 6, арк. 5–8.
- ⁸⁷ Рад. Волинь.– 1989.– 11 берез.
- ⁸⁸ Там само.
- ⁸⁹ Там само.–1989.– 26 берез.
- ⁹⁰ Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині.– Луцьк: Ініціал, 2001.– С. 194, 202.
- ⁹¹ Поступ: Вісник Товариства Лева (виходив у Львові з квітня 1989).– 1989.– № 8.
- ⁹² Молодий ленінець.– 1989.– 24 черв.
- ⁹³ ДАВО, ф. П-1, оп. 26, спр. 26, арк. 9, 10.
- ⁹⁴ Віче: Видання Львівської регіональної організації Народного руху України за перебудову (виходило у м. Львові з червня 1989 р.).– 1989.– № 1.
- ⁹⁵ Плав'юк М. Перед і після проголошення незалежності України // Пам'ять століть.– 2002.– № 3.

РОЗДІЛ 3

ЗАРОДЖЕННЯ РУХУ

3.1. Еволюція ідейних засад та програмних принципів

Ідея створення потужної громадсько-політичної організації на зразок Народного фронту стає в другій половині 1988 року першочерговим завданням для демократичних сил в Україні. Вже влітку цього року під час червневих та липневих багатотисячних мітингів у Львові вона дістала масову підтримку.¹

Значну організаційну роботу щодо формування опозиційного руху проводила тоді Українська Гельсінська спілка.

Однак для України на той час програмні положення “Декларації принципів” були ще занадто радикальними, а діяльність УГС не мала відчутного політичного впливу на суспільно-політичні процеси в республіці. Тобто створення широкого народного фронту на підтримку перебудови навколо УГС та “Декларації принципів” було ще не на часі.

Загартовані в боротьбі з тоталітарним режимом учасники дисидентського руху, що тільки-но повернулися з ув’язнення, перебували на той час ще під пильним наглядом КДБ і не мали доступу до засобів масової інформації.

Наприкінці 1988 року в середовищі творчої інтелігенції, передусім членів СПУ та працівників Інституту літератури АН УРСР, зароджується ідея створення народного руху в Україні. Першими – за словами Івана Драча – висловили цю ідею письменники Віктор Терен, Павло Мовчан та Фока Барлачук.² Проте перші реальні кроки були зроблені 1 листопада 1988 року, коли на звітно-виборних партійних зборах Київської організації Спілки письменників України (СПУ) Віктор Терен висунув ідею створення ініціативної групи письменників на підтримку перебудови. Під час виступу

Віктор Терен, обґрунтовуючи ідею Руху, сказав: “Думаю, назріла потреба створення на добровільних засадах ініціативної групи письменників на підтримку перебудови, яка б найпершим своїм завданням визначила об’єднання в одну організацію всіх перебудовчих сил у республіці, консолідацію цих сил. Підкреслюю – сил, мета яких є втілення в життя рішень XIX Всесоюзної партійної конференції. Ініціативна група мусить виробити проект спільної програми народного руху за перебудову, і той проект можна буде потім обговорити...”³

Звичайно, така пропозиція письменника була одностайно підтримана партійними зборами, адже присутній на зборах завідувач ідеологічного відділу ЦК Компартії України Леонід Кравчук не заперечував.

Учасник цих партійних зборів письменник Володимир Ковтун згадує цю подію так: “Отож ідея якоїсь об’єднавчої сили, спільного громадського руху вже аж витала в повітрі. Хочу підкреслити, що коли б цю ідею не висунули ми, це зробив би хтось інший. Скажу так: на це ми були приречені. Просто всі відчували, що треба щось робити, треба комусь ось-ось починати.

Я поїхав до Ірпеня. Зібралися там у Будинку творчості письменників, де було чимало товаришів, друзів, я знав, що вони дихають тим самим. Поміркували всі гуртом, що комусь треба виступити на партійних зборах Спілки письменників. Чому саме на партійних зборах? Це була найближча нагода. Вони якраз мали відбутися невдовзі у листопаді, першого числа”⁴

Після опублікування в “Літературній Україні” звіту партійних зборів Київської організації СПУ ідея письменників набула розголосу і жваво обговорювалася, однак поки що у досить обмеженому колі творчої інтелігенції. Проте, давши згоду на таку публікацію, ідеологи КПУ мали свої плани щодо діяльності цієї громадської організації.

Тим часом ідея Руху почала набувати підтримку у щораз більшої частини населення України. Так, на мітингу, що відбувся в Києві 13 листопада, більшість виступаючих підтримала висунуту українськими письменниками ідею консолідації всіх демократичних сил суспільства.

Проект Програми НРУ обговорювався на загальних зборах київських письменників та пленумі правління СПУ. Робота над проектом Програми велася в тісній взаємодії з парткомом Київської організації СПУ під пильним наглядом завідувача ідеологічного відділу ЦК Компартії України Леоніда Кравчука.⁵

Копітка робота тривала аж до 16 лютого 1989 року, коли проект Програми НРУ за підписами членів ініціативної групи Київської організації СПУ та Інституту літератури АН УРСР надруковано в “Літературній Україні”. Офіційно підтримуючи проголошений курс на демократизацію суспільства, партійне керівництво республіки на початку 1989 року всіляко заохочувало ініціативу Київської організації СПУ, адже весь процес – від висунення ідеї Руху до формування ініціативної групи з підготовки проекту Програми – був під контролем не тільки партійного комітету СПУ, а й ідеологічного відділу ЦК Компартії України. Розчулені такою співпрацею, ідеологи ЦК Компартії України розробили і розіслали в обкоми партії досить лоляльну за змістом інформаційну записку “Про самодіяльні формування”. У ній, зокрема, зазначалося: “Не зжиті ще сверблячка заборонництва, намагання підім’яти незручні самодіяльні формування, відмести будь-яку ініціативу з їх сторони. Це політично шкідливо... направляти їх діяльність у потрібне русло, підказати гідну справу, можливість для самовиразу...” Разом з тим рекомендувалося цим документом не втрачати ініціативи у постановці назрілих суспільних проблем, підтримувати об’єднання з позитивною програмою та викривати “екстремістськи налаштованих лідерів”.⁶

Ідеологи ЦК Компартії України рекомендували партійним комітетам не упускати ініціативи зі своїх рук у процесі формуванні самодіяльних неформальних організацій і передусім не допускати у їхні ряди загартованих у боротьбі з режимом досвідчених політиків зі щойно створеної Української Гельсінської спілки.

На одній із зустрічей у секретаря ЦК Компартії України Юрія Єльченка з членами ініціативної групи завідувач ідеологічного відділу Леонід Кравчук

прямо заявив, що процес формування Руху повинен проходити лише “через партійні структури”, а в Програмі НРУ неодмінно слід записати, що “Рух визнає керівну роль Комуністичної партії”.⁷

Проте, незважаючи на те, що в опублікованому проекті Програми Народного руху України за перебудову ініціативна група врахувала всі вимоги партійного керівництва республіки, партійна преса все ж таки розпочала активну антирухівську кампанію. Вже наступного дня після оприлюднення проекту Програми НРУ в “Літературній Україні” у республіканській партійній газеті “Радянська Україна” був опублікований колективний лист за підписом трьох віце-президентів Академії наук УРСР, директора Інституту історії партії та заступника директора Інституту філософії АН УРСР.⁸

Автори цього директивного листа піддали гострій критиці як проект Програми НРУ, так і ідею створення широкого громадсько-політичного об’єднання на підтримку перебудови. Потім, як було заведено, його передрукували провінційні партійні газети обласних і районних комітетів партії.

Утім опублікований проект Програми НРУ за перебудову не був занадто радикальним порівняно з аналогічними програмами народних фронтів Прибалтійських республік. Так, у розділі цього проекту “Загальні принципи” підкреслювалося, що Рух є загальнонародним виявом “схвалення і підтримки революційної, започаткованої партією, Перебудови”, а основною метою його діяльності буде “сприяння Комуністичній партії” у розвитку суспільства, що “ґрунтується на справжньому народовладді”. Рух, на думку ініціативної групи, що уклала цей проект, покликаний “створювати умови для переходу” до реального повновладдя народу та “домагатися справжнього суверенітету України”, що, зокрема, в економічній сфері виглядало як перехід до “республіканського господарського розрахунку”.

Розв'язання назрілих питань національно-культурного відродження передбачалося проектом Програми лише в руслі “сформульованих Ленінінм теоретичних засад і практичних заходів щодо національної політики”.

У розділі проекту “Національне питання. Мова. Культура” йшлося про надання українській мові статусу державної мови УРСР та розширення сфери її використання.

Таким чином проект Програми за своїм змістом не виходив за рамки проголошеної партією Перебудови, а лише передбачав повернення тих прав і свобод, які вище партійне керівництво СРСР надавало українським націонал-комуністам наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття.⁹

Після оприлюднення проекту Програми Руху в середовищі творчої інтелігенції проходили складні процеси осмислення цієї події. Національно свідома інтелігенція, якій були близькі інтереси народу, позитивно сприйняла появу програмних документів Руху. Ця частина наукової та творчої інтелігенції перейшла від підтримки до активних дій щодо створення осередків на підтримку Програми Руху.¹⁰ Однак значна частина творчої інтелігенції зайняла очікувальну позицію. У вузькому колі однодумців у неофіційній обстановці вони ніби-то підтримували, проте на партійних зборах намагалися уникнути як підтримки, так і осуду діяльності ініціативної групи Київської організації СПУ. Слід зазначити, що одверто ворожі позиції щодо процесу оновлення зайняла незначна частина творчої інтелігенції. Це були здебільшого ті, що не вболівали за долю народу і перебували на службі в партійних комітетів, виконували їхні замовлення, а в попередні роки активно залучалися до ідеологічної та пропагандистської роботи серед населення.

У середовищі українських письменників було чимало таких, які в попередні роки віддано служили партії, а в часи перебудови за власною ініціативою активно протидіяли процесу національного відродження. Досить красномовним є лист українського письменника Данила Бакуленка на ім'я першого секретаря ЦК Компартії України Володимира Щербицького: “Не

знаю, чи про це інформували Вас, але вважаю за необхідне повідомити, що керівництво Київської організації СПУ роздало всім письменникам запрошення на збори по створенню українського народного фронту... Я переконаний, що ця затія не тільки суперечить історичному національному розвитку України, а й небезпечна... По-перше, в Україні мешкає майже половина корінних росіян, то для чого вирізняти українців? По-друге, під егідою такого фронту негайно ж потягнеться весь мотлох неформалів і націоналістів, які вже будуть виступати за виправдання бандерівщини, як представники офіційного національного фронту. Хіба не так діється в Прибалтиці?” Листи такого змісту, на жаль, були непоодинокими.¹¹ З різкою критикою Народного Руху виступив також секретар парткому СПУ поет Борис Олійник.¹²

У руслі розгорнутої ЦК Компартії України антирухівської кампанії член Політбюро, секретар ЦК КПУ Юрій Єльченко 27 лютого виступив з критикою Програми Руху на розширеному засіданні Президії Академії наук УРСР. Ідеологи ЦК Компартії України досить добре усвідомлювали ще з часів хрущовської “відлиги” важливу роль наукової та творчої інтелігенції у формування громадської думки. У прийнятій Президією Академії наук УРСР постанові “Про проект Програми Народного Руху України за перебудову” доручалося керівникам установ Академії наук разом із партійними організаціями вжити практичних заходів щодо посилення роз’яснювальної роботи в наукових колективах.¹³

Проте, незважаючи на брудні наклепи, що масово фабрикувалися в партійній пресі, на радіо та телебаченні, ідея Руху ставала щораз більш популярною серед основної частини українства. Особливо великий вплив на пересічного українця справили теледебати між завідувачем ідеологічного відділу ЦК КПУ Леонідом Кравчуком та членами ініціативної групи зі створення Руху – філософом Мирославом Поповичем і поетом Іваном Драчем. Із цих телевізійних дискусій більшість українців уперше дізналася

про мету створення Руху, про те, що членами ініціативної групи є поважні, відомі в Україні люди.

Згадуючи ці дискусії, Іван Драч відзначив: “Хто був ініціатором тих теледебатів? Певне, що не демократи. КПУ хотіла розправитися з “гідрою”, що народжувалася, в самому зародку. Політбюро висилало в бій Кравчука як єдиного справжнього бійця – решта для польових дій не надавалася, лише для штабної роботи”.¹⁴

Утім жваве обговорення ідеї створення Руху відбулося на установчих конференціях Товариства української мови ім. Тараса Шевченка та добровільного історико-просвітницького товариства “Меморіал”, на яких, незважаючи на протидію партійних органів, були прийняті резолюції на його підтримку. Зокрема на підтримку ідеї створення Народного руху виступив письменник Олесь Гончар, який у своєму виступі на конференції висловив нечувану раніше фразу: “Брежєвсько-сусловська камарилья, сповнена патологічної ненависті до всього національного, готувала українцям “мовний Чорнобиль”.¹⁵

Розпочавши активну антирухівську кампанію, ЦК Компартії України всіляко намагався перехопити ініціативу з рук патріотично налаштованої української інтелігенції та спрямувати її у виключно культурницьку діяльність. Передусім залучити їх до складання грандіозних проектів, які після всенародного обговорення мали б бути ухвалені на партійному з’їзді.

Однак після приїзду наприкінці лютого ініціатора перебудови Михайла Горбачова в Україну стало відоме і його ставлення до формування широкого громадсько-політичного об’єднання на підтримку перебудови. Під час зустрічі з українськими письменниками, ініціаторами Руху, Михайло Горбачов між іншим нагадав про своє українське коріння та закликав творчу інтелігенцію України “нарощувати свій вклад у загальний процес перебудови”.¹⁶

Під час другого свого приїзду в Україну у квітні 1989 року Михайло Горбачов відкрито виступив на захист громадських організацій та народних

рухів. У виступах у трудових колективах він закликав народ до боротьби з партійною номенклатурою. “Ви тисніть на них знизу, а ми поможемо зверху”, – говорив Михайло Горбачов.¹⁷

Такий відкритий заклик до боротьби проти влади партії був не до душі Володимиру Щербицькому. Згадуючи про ці події його помічник Віталій Врублевський згодом писав: “Щербицький бачив і розумів, що відбувається. Він не міг збагнути і сердився. Його віра в Горбачова щезла. Все, чому він віддав себе без остатку, все життя, руйнувалось зсередини, розсипалося. Така внутрішня криза, викликана Чорнобилем, посилювалася зигзагами і парадоксами перебудови...”.¹⁸

Тим часом виборча кампанія, що проходила на початку 1989 року вже за новим, більш демократичним законом про вибори, стала приводом до ще більшої політизації населення. Під час цієї кампанії ідею Руху підтримала частина кандидатів у народні депутати СРСР, зокрема відомий хірург Микола Амосов.

Ідея Народного руху за час обговорення проекту його Програми притягувала, немов “магніт”, у ряди її прихильників представників різних політичних поглядів: від комуністів-реформаторів до колишніх політв’язнів, членів УГС. Стихійний процес формування груп підтримки проекту Програми Руху набирив оберти. Осередки Руху виникали на промислових підприємствах, у державних установах та за місцем проживання. Наприкінці квітня настав той час, коли ідея консолідації мала б матеріалізуватися в практичні дії.¹⁹

7 травня 1989 року у Львові відбулась установча конференція Львівської регіональної організації Народного руху України за перебудову, на яку прибули делегати від осередків Руху, створених на львівських підприємствах, а також представники Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, російськомовного руху “Друзі українського мистецтва і літератури”, асоціації “Зелений світ”, Товариства Лева, Етнографічного

товариства ім. Івана Франка, товариства “Меморіал”, спілок письменників, художників, архітекторів, театральних діячів зі всієї області.

У прийнятій “Декларації львівської регіональної організації НРУ” висловлювалася підтримка основних положень Програми Народного руху України, однак до неї уже було внесено досить радикальні положення.

Так, у цій Декларації не було пункту щодо “керівної ролі партії”, натомість відзначалося, що новостворена “організація є незалежною від будь-якого адміністративного втручання”.

У розділі “Політика”, зокрема, відзначалося, що “організація бореться за: перетворення СРСР в Союз суверенних республік...; запровадження інституту громадянства Української РСР”.

Досить радикальними, як на той час, були положення Декларації про “відновлення символіки як історичної і культурної пам’яті народу” та “утвердження історичної справедливості щодо Української греко-католицької і Української автокефальної православної церков як духовної спадщини нації”.²⁰

Конференція у своїй резолюції ухвалила створення Львівської організації Народного руху України за перебудову та обрала керівні органи – Раду Народного руху у складі 57 членів, а також Президію у складі дев’яти членів. Серед інших у керівні органи регіональної організації увійшли: народні депутати СРСР поет Ростислав Братунь та професор Львівського університету Іван Вакарчук; академіки і члени-кореспонденти АН УРСР Ігор Юхновський, Михайло Голубець, Олег Романів; голова Львівської організації СПУ Роман Лубківський; колишні політв’язні, члени УГС Михайло Горинь та Ірина Калинець.²¹

Ось як описує політичну ситуацію цього періоду, що склалася у Львові, член Товариства Лева та Ради НРУ за перебудову Тарас Стецьків: “Політична активність у Львові кінця квітня – початку травня досягла свого апогею. Такої весни місто, мабуть, не знало за останні 50 років. Боротьба за висунення Івана Драча в народні депутати стала важелем, який підняв широкі

верстви громадськості до свідомого політичного життя. Ця боротьба в кінцевому підсумку привела до головного результату – створення Львівської регіональної організації Народного руху України. Разючі зміни в настроях і психології людей порівняно навіть з кінцем 1988 року тепер видно повсюдно. Ще в лютому апарат не вловив перелому в свідомості народу, продовжуючи діяти методами фізичного насильства, і 12 березня стало логічним продовженням політики. Але саме з цього моменту починається для Львова відлік нового часу – перша провесінь свободи, 12 березня стало межею, яка відділила покору від рішучої боротьби народу за свої права.

Другий місяць Львів бурлить, наче ріка, що вийшла з берегів. Мітинги, демонстрації, політичні дискусії – це реалії сьогодення сьогоднішнього дня”.²²

Установча конференція Львівської регіональної організації Руху стала кульмінацією в політичній боротьбі розрізнених груп, спрямованій на підтримку Народного руху, Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, Товариства Лева, товариства “Меморіал” та інших національних спілок. Активність львів’ян була спричинена передусім передвиборною боротьбою за депутатські мандати до Верховної Ради СРСР, коли вперше за багато років у радянській виборній системі на одне місце претендувало декілька депутатів. У ці передвиборні місяці прихильники Народного руху часто організували стихійні мітинги, на яких закликали голосувати за представників національно-демократичного руху України.

Так, 12 березня 1989 року у Львові був запланований багатотисячний мітинг-зустріч із кандидатом у народні депутати від демократичних сил Іваном Драчем, однак його проведення влада заборонила, а ведучого Петра Кагуя заарештувала. Розганяючи цей мирний мітинг, міліція застосувала силу, внаслідок чого сотні людей були жорстоко побиті й заарештовані.²³

Великого розголосу набула у Львові та поза його межами тогорічна першотравнева демонстрація, в якій взяли участь не тільки сформовані обкомом партії колони, а й колона прихильників Руху із жовто-блакитними прапорами.

У цю першу львівську “провесінь свободи” партійно-номенклатурна влада значно активізувала свою роботу. Переслідуванням та арештам були піддані відомі в Галичині політичні діячі, члени оргкомітету Народного руху, серед яких Володимир Трубійчук, В’ячеслав Чорновіл, Михайло Горинь, Богдан Горинь, Ірина Калинець, Ігор Калинець та інші.²⁴

Після установчої конференції НРУ за перебудову ідеологи обкому партії значно посилили свою діяльність, спрямовану на дискредитацію Руху та його активістів. Тоді не лише у Львові, а й по всіх областях Західної України обкоми партій у співпраці з місцевими органами КДБ інтенсивно поширювали чутки про те, що українські активісти готують погроми проти російського, єврейського та польського населення. У розповсюджених ними ж листівках називалися навіть конкретні дати погромів. У зв’язку з цим Львівська регіональна організація НРУ прийняла звернення до мешканців міста, у якому відзначалося, що “антиперебудовчі сили хочуть нас посварити” та спровокувати міжнаціональні конфлікти. “Львів, – наголошувалось у зверненні, – є і буде містом братерства”.²⁵

Разом з тим у населених пунктах області почали з’являтися розроблені П’ятим управлінням КДБ пропагандистські матеріали, у яких ішлося “про зв’язок бандерівщини з німецько-фашистськими загарбниками, криваві злочинства оунівців над мирним населенням”.²⁶

Створення першої потужної регіональної організації НРУ із розрізнених груп підтримки НРУ, Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, Товариства Лева, товариства “Меморіал” у Галичині має своє історичне підґрунтя. Запорукою цього успіху став політичний досвід галичан, які з початком конституційної доби у Габсбурзькій імперії одержали можливість користуватися правами вільно творити громадські організації та проводити збори і маніфестації. Відтоді на українських землях, що перебували під владою Австро-Угорщини, в Галичині, Буковині та Закарпатті, стало можливим розвивати українську мову, культуру і створювати громадські організації та політичні партії. Власне, успішне

проведення 7 травня 1989 року у Львові установчої конференції НРУ дало привід означити Галичину як “український П’ємонт”.

Великою перемогою демократичних сил у республіках Прибалтики стало проведення 14 травня 1989 року в Таллінні Балтійської асамблеї. Ця подія підбадьорила прихильників НРУ як у Галичині, так і в усій Україні. Балтійська асамблея як спільне засідання Ради уповноважених Народного фронту Естонії, Думи народного фронту Латвії та Сейму литовського руху за перебудову “Саюдіс” мала на меті узгодити дії народних фронтів народів Прибалтики. На цій зустрічі прийнято спільні документи: “Декларація прав Балтійських націй”, “Декларація про економічну самостійність Естонії, Латвії та Литви”, “Резолюція про злочини сталінізму”, звернення “Про загрозу війни держави проти свого народу”, “Резолюція Балтійської асамблеї про події в Грузії 9 квітня 1989 року та їх наслідки” й інші документи.²⁷

Значною подією в житті народів СРСР стала робота Першого з’їзду народних депутатів СРСР, який розпочався 25 травня 1989 року. Цей з’їзд стимулював поширення гласності, подальшу політизацію суспільства, адже вперше за багато років пленарні засідання трансливалися по телебаченню. Досить вражаючими були сміливі виступи історика Юрія Афанасьєва, економіста Гавриїла Попова та академіка Андрія Сахарова, в яких засуджувалися сталінізм, мілітаризм та загарбницька суть радянської імперії. В результаті цих та інших виступів невдовзі утворено депутатські слідчі комісії з розслідування трагедії в Тбілісі та війни в Афганістані. Саме відтоді суспільство стало на якісно новий щабель свого розвитку.

Досить цікавим та змістовним був виступ на з’їзді академіка Андрія Сахарова, в якому він першим порушив питання про Союзний договір, де б проголошувався “Союз рівноправних республік з добровільним обмеженням суверенітету кожної республіки в мінімально необхідних межах.”²⁸

У газеті Української Гельсінської спілки “Голос відродження” Євген Сверстюк про цю подію писав так: “Усі ці дні роботи з’їзду стали лекторієм для мільйонів людей з політології, лекторієм передових суспільно-

політичних ідей, думок, цілей, концепцій... Масова вибухова політизація населення, розхитування певних ідеологічних стереотипів, тисячі телеграм із сотнями підписів на захист Сахарова, на підтримку резолюції радикалів, наука не боятися... Після з'їзду суспільство при всьому бажанні реакційних кіл вже ніколи не стане таким, яким було до нього”.²⁹

Хвиля мітингів, започаткованих у Галичині та в Києві, поступово поширювалася на Схід та Південь України, що сприяло утворенню осередків НРУ в цих русифікованих регіонах. Водночас мільйони людей, збурені мітингами, долаючи страх перед системою тоталітаризму, висловлювали рішучий протест проти засилля партійних комітетів у владних структурах.

Визначальною подією для всіх національно-демократичних сил України стало проведення 1 липня 1989 року установчої конференції Київської регіональної організації НРУ. Цього з нетерпінням чекала вся Україна. Згадуючи про ці події, письменник Володимир Ковтун згодом писав: “Майже півроку від сенсаційної публікації проекту Програми НРУ до організаційного оформлення обласного Руху в Києві стали періодом проб сил між ще неподільно пануючою КПРС – КПУ і, здавалося б, уже остаточно переможеною нею нацією... Були задіяні всі засоби ідеологічного, пропагандистського знешкодження противника, всі прийоми дискредитації і компрометації як позицій Руху, так і його лідерів. Партійні засоби масової інформації безперешкодно “промивали мізки”, маніпулювали громадською думкою, бо речників Руху могли почути вряди-годи лише учасники мітингів, а комуністів – усі 50 мільйонів громадян щоденно, щогодини”.³⁰

“Криком виривається енергія довгого застоюного мовчання,.. – емоційно наголошував Іван Драч у своєму виступі на конференції. – Здобувати свою Душу, ставати Людиною через свою національну приналежність, – ось одна з прямівних нашого Руху”.³¹

У своєму виступі на конференції лідер УГС В'ячеслав Чорновіл піддав гострій критиці проект Програми Руху, який вже не відповідав політичним реаліям часу і нагадав, що “Українська Гельсінська спілка першою в Україні,

ще задовго до створення Руху висунула конструктивну програму народного руху чи фронту і почала її пропагувати... УГС ще 7 липня 1988 року оприлюднила свою Декларацію принципів, аналогічну часом до буквальних збігів з програмами народних фронтів Латвії, Естонії, Саюдісу, які з'явилися на місяць пізніше від нашої програми”.³²

З приводу антирухівської кампанії в офіційній пресі у своєму виступі на установчій конференції Київської крайової організації Руху Володимир Яворівський сказав: “Леоніде Макаровичу, дорогий, спасибі Вам і Володимирі Васильовичу. Ніхто справді більше Вас для Руху не зробив. Я переконаний, що якби не вся ця кампанія проти Руху, то ми ще б думали, створювати його чи не створювати. Спасибі Вам, що Ви допомогли всім, чим могли”.³³

В інформації “Про установчу конференцію народного Руху України за перебудову в м. Києві і Київській області”, яку направив Київський міськком партії в ЦК Компартії України, йшлося про те, що “міськком партії намагатиметься здійснювати заходи, спрямовані на співробітництво з координаційною Радою НРУ, будемо давати координаційній Раді конкретні доручення. Кожен факт відходу Ради від узгодженої лінії в співробітництві піддавати гласності, показувати трудящим міста істинне їх обличчя”.³⁴

Отож Київський міськком партії ще плекав надію на те, що йому вдасться утримати революційний процес під своїм контролем.

Установча конференція Київської регіональної організації НРУ значно зміцнила позиції Руху, що стало визначальним чинником для центральних та східних регіонів республіки.

Процес формування регіональних організацій Руху значною мірою залежав від рівня самосвідомості населення регіону, наявності вже сформованих, незалежних від партійних комітетів, неформальних організацій, кількості місцевих осередків УГС та Товариства української мови імені Тараса Шевченка.

Слід відзначити, що ідея Руху на підтримку Перебудови за півроку після опублікування проекту Програми в “Літературній Україні” зазнала певної трансформації. Еволюція суспільної свідомості влітку – восени 1989 року проходила досить швидкими темпами.

Масова політизація населення в дні роботи Першого з'їзду народних депутатів СРСР стала першопричиною появи в Україні робітничого руху. Так, уже 15 липня 1989 року відбулися перші страйки робітників Донбасу, на яких були затверджені страйкові комітети.³⁵

Влітку й восени 1989 року почав розгортати свою діяльність рух за легалізацію Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков, що значною мірою розхитувало монопольне становище Російської православної церкви в республіці.

На початку липня 1989 року боротьба за легалізацію української католицької церкви стала набувати масового характеру.³⁶

17 вересня у Львові відбувся 250-тисячний похід греко-католиків до собору Святого Юрія.³⁷

В умовах активізації суспільно-політичних процесів у липні–серпні 1989 року в республіці проходили установчі конференції регіональних організацій, на яких звучали заклики до формування національно-демократичного руху.

Декларації та резолюції, що приймалися на цих конференціях, здебільшого торкалися вирішення регіональних проблем, проте в них були й конструктивні поправки, що вносилися до проекту Програми Руху.

Так, у “Резолюції установчої конференції Волинської регіональної організації Народного Руху за перебудову” досить радикальними були вимоги до місцевих органів влади про припинення осушення земель у районах Полісся, закриття заводів, не оснащених очисними спорудами, передачу культових споруд релігійним громадам, перейменування вулиць, що мають імена керівників тоталітарного режиму, та розширення сфери використання української мови.

Цією резолюцією запропоновано для внесення в проект Програми Руху низки поправок щодо вирішення національного питання на основі права нації на самовизначення, докорінного вдосконалення проекту Закону про вибори народних депутатів УРСР, надання прав на вільний вихід селян з колгоспів та виділення їм окремих земельних паїв у довічне користування з правом спадковості.³⁸

Досить радикальними були резолюції, що приймалися на установчих зборах районних та міських осередків Руху. Так, на установчих зборах Горохівської районної організації Народного руху, у якій активну участь брали члени місцевого осередку УГС, було проголошено, що “вони є спадкоємцями національно-визвольного руху опору попередніх років, продовжувачами справи ОУН–УПА”.³⁹

У прийнятій установчими зборами Програмі діяльності Волинського товариства Лева ще навесні 1989 року відзначалося, що головною метою діяльності Товариства є “сприяння патріотичному, інтернаціональному, екологічному та естетичному вихованню населення”.⁴⁰ Проте навіть така, близька за змістом до програмних партійних документів епохи “перебудови”, Програма діяльності Товариства не вберегла його від гострих атак з боку партійної номенклатури.

Волинське товариство Лева об’єднувало переважно молодих людей – викладачів вищих навчальних закладів, інженерів, студентів та вчителів.

Перші контакти членів місцевих осередків УГС та Товариства відбулися у травні 1989 року, однак вони не привели до порозуміння. Головною перешкодою до співпраці цих перших на Волині неформальних організацій стала, на думку частини членів Товариства, занадто радикальна Програма діяльності УГС. У липні цього ж року у Волинському товаристві Лева відбувся розкол, внаслідок якого частина його членів, що підтримувала ідею створення Волинської регіональної організації НРУ пішла на співпрацю з керівництвом обласного осередку УГС. Причиною розколу стала

радикалізація значної частини членів товариства, для яких головним пріоритетом діяльності вже стала ідея боротьби за незалежність України.

Досить бурхливо обговорювався проект Програми на установчому з'їзді Народного руху України за перебудову. Боротьба щодо змісту Програми точилася переважно між двома політичними течіями.

Іван Дзюба як представник однієї з цих політичних течій висловив переконання, що “Рух повинен твердо заявити, що майбутню Україну ми бачимо як суверенну – політично, економічно і культурно-суверенну – державу, що входить в Союз суверенних держав на підставі нового Союзного Договору”.⁴¹

Таку ж позицію щодо основної мети Народного руху підтримали Іван Драч, Дмитро Павличко та Мирослав Попович. Не пішов далі своїх колег і Володимир Яворівський, який наголосив: “Ми сьогодні віримо – він можливий, соціалізм з людським обличчям”.⁴²

Однак лідери Української Гельсінської спілки, ті, що пройшли багатолітній шлях радянських в'язниць, у промовах відстоювали природне право українського народу мати свою державу. Аналізуючи виступи делегатів з'їзду, лідер УГС В'ячеслав Чорновіл зокрема відзначив, що “Лук'яненко і Чорновіл бачать майбутню Україну незалежною, демократичною державою, а Драч і Яворівський хочуть більше суверенітету в реорганізованому Союзі”.⁴³

Прийнята на установчому з'їзді Програма Народного руху значно відрізнялася від опублікованого в “Літературній Україні” її проекту і за своїм змістом була близькою до “Програмних принципів”, оприлюднених УГС ще влітку 1988 року.

За наполяганням значної частини делегатів з'їзду в Програму внесено також положення щодо розв'язання релігійних проблем, згідно з яким “Рух змагатиметься за упорядкування правового статусу поруйнованих сталінщиною Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви”.⁴⁴

Значні зміни та доповнення внесено з'їздом до Статуту НРУ. Так уже в першому розділі цього документа констатувалося, що “Рух є незалежною громадсько-політичною організацією, яка не підпорядковується жодній з громадських організацій чи державних установ”.⁴⁵

Знаком певного зближення позицій двох політичних течій на з'їзді стало обрання заступником голови Руху одного з лідерів УГС Михайла Гориня.

Однак лідери УГС, залишаючись членами Руху, паралельно розгорнули активну організаційну роботу з формування політичної партії національно-демократичного спрямування. Вже через півроку, у квітні 1990 року, на установчому з'їзді проголошено про створення Української республіканської партії, в програмі якої чітко записано, що “УРП домагається створення Української незалежної соборної держави”.⁴⁶

Значні зміни і доповнення внесено в Програму і Статут НРУ на другому з'їзді, що відбувся восени 1990 року. Головне, чим різниться нова Програма від попередньої було те, що з назви вилучено слова “за перебудову”. Проте основні зміни в Програмі відбулися не за формою, а за змістом. Тепер у новій редакції цього документа головною метою діяльності Руху проголошувалося досягнення державної незалежності України та створення ненасильницькими методами демократичної республіки.⁴⁷

Другі Всеукраїнські збори Народного руху України проходили під антикомуністичними й антиімперськими гаслами. Значна частина делегатів у своїх виступах вимагала усунення Комуністичної партії від влади на всіх рівнях та проведення демократичних виборів.

Отже, в період зародження громадсько-політичного об'єднання ідея Руху зазнала певної трансформації. Еволюція суспільної свідомості, що проходила досить швидкими темпами протягом 1989–1990 років, значною мірою впливала на наповнення новим змістом самої ідеї Руху. Досить чітко простежується цей еволюційний процес у проміжку від опублікування проекту Програми до її прийняття на установчому з'їзді. Значні зміни й

доповнення в Програму Руху внесено делегатами другого з'їзду Народного руху України, який проголосив, що програмною метою організації є досягнення повної державної незалежності України.

Значний вплив на процес еволюції ідеї Руху на підтримку Перебудови в ідею національно-демократичного руху мала Українська Гельсінська спілка та регіональні організації НРУ.

3.2. Особливості формування регіональної організації

Процес формування регіональних організацій, що розпочався на початку травня в Галичині, проходив досить складно як у Західній Україні, так і на Сході та Півдні України.

Волинська регіональна організація Народного руху України за перебудову формувалася в контексті політичних подій у Галичині та столиці республіки з урахуванням тих регіональних особливостей, що історично склалися.

Відчутним поштовхом у формуванні осередків прихильників Народного руху України за перебудову в краї стало опублікування в “Літературній Україні” проекту Програми Народного руху. Відтоді нечисленні неформальні групи почали об'єднуватися у міські, районні групи прихильників Руху.

Так, у Ковелі 22 лютого відбулись установчі збори міського осередку прихильників Народного руху України за перебудову.⁴⁸ Головою цього осередку став син політв'язня, інженер заводу “Ковельсільмаш” Володимир Осіюк.

У шахтарському Нововолинську протягом місяця сформувалася потужна, чисельністю більш як півтисячі, неформальна організація на підтримку Народного руху України.⁴⁹ Найактивнішими членами міського Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, а згодом і Народного руху

тут були передусім робітники та інженерно-технічний персонал виробничого об'єднання “Оснастка” та Нововолинського механічного заводу. Серед інших найбільш активними в організації перших осередків Руху були Федір Свідерський (у майбутньому народний депутат України) та Ігор Семенюк (батько якого відбував довгі роки в сибірських в'язницях за зв'язки з ОУН). Процес політизації в шахтарському місті Нововолинську проходив дещо швидшими темпами, оскільки цей регіон Волині був тісно пов'язаний з Червоноградом та Сокалем Львівської області, де на той час уже були сформовані потужні міські і районні осередки Руху.⁵⁰

Один з лідерів Нововолинської міської організації НРУ Зосим Колбун у свої книзі “Нововолинськ: новітня історія” з цього приводу зазначає: “Пригадуючи “оснастківський” період діяльності Руху, необхідно згадати, що на одному із засідань КР серйозно обговорювалася пропозиція Я. Федіни тримати контакт осередку Руху тільки з Львівщиною, оскільки незалежницькі процеси на Волині відставали від Львівщини. Проте життя розставило все на свої місця... – осередок повинен діяти для Волині”.⁵¹

У древньому Володимирі-Волинському політична ситуація мало чим відрізнялася від тієї, що склалася в Нововолинську. Формування перших осередків Руху тут відбувалося за безпосередньої участі місцевого осередку УГС, який очолював Дмитро Себій. Активну участь у створенні осередків Народного руху на підприємствах міста проводив офіцер Радянської армії Олександр Буторін.⁵²

У Горохівському районі перші осередки Руху виникали також за безпосередньої участі місцевого осередку УГС, який сформували колишні політв'язні Андрій Криштальський та Мелетій Семенюк.⁵³

В обласному центрі також почали стихійно зароджуватися перші осередки прихильників Народного руху України. Зокрема на державному підшипниковому заводі (організатори – інженери Василь Вдовиченко, Микола Солоненко), Луцькому електроапаратному заводі (організатор –

інженер Роман Микитюк), у Волинському художньому фонді (організатори – художники Іван Лисак, Віталій Мельник, Олег Байдуков).⁵⁴

Водночас у Луцьку, за ініціативою письменника Миколи Панасюка і викладача Луцького державного педагогічного училища Олександра Гудими, зібрано підписи під зверненням групи творчої інтелігенції, в якому висловлювався протест проти переслідування відомих українських письменників, що входили в ініціативну групу з підготовки проекту Програми Руху.⁵⁵

Після публікації проекту Програми Народного руху в “Літературній Україні” Волинський обком Компартії України розробив та надіслав у райкоми та міськкоми партії інструкцію “Про роботу по протидії спробам створення так званого Народного Руху України за перебудову.”⁵⁶ У цій інструкції дається своє тлумачення проекту Програми Руху. Вже у першому пункті цього партійного документа відчувалося відкрито вороже ставлення як до проекту Програми, так і до самої ідеї Руху. “Зміст проекту Програми НРУ підтверджує прагнення керівників ініціативної групи створити опозиційну КППС політичну структуру. В ньому містяться націоналістичні ідеї і екстремістські положення... Небезпечність вказаного проекту полягає в тому, що ці ідеї його автори всіляко намагаються приховати за перебудовною і революційною термінологією”.⁵⁷

У прикінцевій частині цього документа містяться чіткі рекомендації партійним комітетам щодо протидії створенню Народного руху України в області. Так, у третьому пункті цього документа дається пряма вказівка до розгортання атирухівської кампанії у засобах масової інформації. “Редакціям обласних, міськрайонних, районних і багатотиражних газет, облтелерадіокомітету забезпечити публікацію і передачу листів, статей, відгуків, рішень і резолюцій громадських організацій і зборів на проект Програми НРУ. Вважати доцільним також публікувати матеріали, які показують, до яких вкрай негативних наслідків привело створення народних фронтів в прибалтійських республіках.

Підвищити відповідальність всіх працівників міськкомів і райкомів партії, секретарів первинних партійних організацій за проведення відповідної роботи на місцях на протидію спробам створити осередки НРУ в трудових колективах, навчальних закладах.

Правоохоронним органам області проявляти твердість в захисті соціалістичної законності... рішуче припиняти спроби проведення несанкціонованих мітингів, зборів і маніфестацій”.⁵⁸

Чітка вказівка на розгортання антирухівської кампанії надійшла з обкому партії обласному товариству “Знання”. Це товариство проводило свою діяльність як громадська організація, у яку входили здебільшого лектори з обкому, райкомів та міськкому партії, професорсько-викладацький склад кафедр історії КПРС, атеїзму, марксистсько-ленінської філософії та наукового комунізму вищих навчальних закладів. Обласні комітети партії саме через цю громадську організацію здебільшого проводили психологічну обробку населення. І цього разу першими відгукнулись на заклик партії члени товариства “Знання”. На своєму березневому пленумі обласна організація Товариства прийняла резолюцію, у якій проект Програми Руху названо “маніфестом політичних вимог”. “Пленум відзначив, що зміст, цілі і характер цього документа не відповідають завданням об’єднання зусиль трудящих Української РСР. У нас є чітка програма оновлення всіх сфер життя. Вона вироблена КПРС на XVII з’їзді”.⁵⁹

На черговому засіданні обласного комітету комсомолу, що відбувалося в березні 1989 року також давалася негативна оцінка проекту Програми НРУ.⁶⁰ У березні–квітні повсюдно в області проведено звітно-виборні конференції обласної організації Всесоюзного товариства ветеранів війни та праці, на яких за вказівкою обкому партії були прийняті резолюції, у яких вони “рішуче відмежовувались від проекту Програми народного Руху за перебудову”.⁶¹

Після установчої конференції Львівської регіональної організації Народного руху України за перебудову Волинський обком партії значно

посилив антирухівську кампанію. Все це відбувалося в контексті прийнятих ідеологічним відділом ЦК Компартії України рішень уже після установчої конференції у Львові. Так, з цього приводу в інструкції ЦК Компартії України “Про вдосконалення роботи з політизованими об’єднаннями” було зазначено, що “по даних на 31.05.89 р. в 7 областях республіки і в м. Києві вже діють різноманітні структури НРУ... 7.05.89 р. у Львові була проведена установча конференція НРУ за перебудову...”

У зв’язку з цим ідеологічний відділ ЦК Компартії України вважає доцільним посилити боротьбу проти спроб створення опозиційної КПРС структури...”.⁶²

Виконуючи рішення ЦК Компартії України ідеологічний відділ Волинського обкому партії розгорнув активну антирухівську кампанію. Однак вона проводилася в контексті боротьби з проявами “українського буржуазного націоналізму”. За прямою вказівкою районних, міських комітетів партії в обласній та районній партійній пресі почали з’являтися листи “трудящих” з осудом проекту Програми Руху. Водночас ідеологи обкому партії відновили започатковані у 70–80-ті роки, після хрущовської “відлиги”, мітинги та збори мешканців за місцем проживання. На початку червня в Маневичах місцевий райком партії організував збір селян району, на якому лектори товариства “Знання” зачитували підготовлену ідеологічним відділом обкому партії лекцію про “антинародну” діяльність ініціативних груп на підтримку проекту Програми Руху. Діяльність рухівців на цих зборах порівнювали з діяльністю ОУН–УПА в 40–50-ті роки. Один із підготовлених райкомом партії виступаючих на цих зборах, зокрема, заявив, що “я категорично проти тих, хто силкується оббілити чорні справи підлих зрадників народу – українських буржуазних націоналістів”.⁶³ Цього ж місяця в с. Лишів Іваничівського району місцевий райком партії організував мітинг пам’яті жертв фашизму, на якому виступаючі переважно говорили про злочини українських буржуазних націоналістів.⁶⁴

Проте, незважаючи на протидію, на початку літа 1989 року на Волині вже діяли розрізнені, нечисленні осередки прихильників Народного руху України в обласному центрі – м. Луцьку і у найбільш промислово розвинених містах області – Нововолинську, Ковелі та Горохові. Активістам цих осередків прихильників НРУ доводилося витримувати шалений психологічний тиск місцевої партійної номенклатури, яка чинила відчайдушний супротив процесу демократизації. Так, зокрема, діяльність осередків Руху неодноразово обговорювалася на засіданнях бюро Нововолинського міського партії. У протоколах засідань бюро міського комітету партії, що відбувалися навесні 1989 року, зокрема, відзначено, що “останнім часом активно заявляють про себе і так звані “неформальні самодіяльні об’єднання”, які роблять спроби пропагувати у місті націоналістичну свідомість. Окремі особи серед викладачів учбових закладів, інженерно-технічних працівників міста, а також тих, які повернулися з місць позбавлення волі за антирадянську діяльність стоять на позиціях Української Гельсінської спілки”⁶⁵.

Кожна чергова політична подія у Львові, Києві та Москві щораз більше політизувала волинян. Утім, здавалося б, мирний мітинг пам’яті загиблих воїнів на “Козацьких могилах”, проведений 16 червня під славним Берестечком, сприйнявся владою як несанкціонований та ворожий владі акт, через що був розігнаний спільними зусиллями міліції та КДБ трьох сусідніх областей (Волинської, Рівненської, Львівської). Але звістка про цю акцію влади проти мирних громадян швидко розповсюдилася по області. Обласна молодіжна газета “Молодий лєнінець” у статті “Сьогодні буде... маскарад”, висловлюючи офіційну позицію редакції до акції, писала: “На цей маскарад переодягнулися і службові особи – костюми з галстуками змінили на джинси, казенну форму – на легкі домашні курточки. І від цього почувалися якось незграбно, різко “випадали” з загальної маси.

До речі, ще дорогою на “Козацькі могили” нас кілька разів зупиняв міліцейський патруль, обганяли спеціальні машини з написами

“наркологічна”, “токсикологічна”, зелені армійські автобуси. У самому центрі Берестечка нудились в автобусі кремезні хлопці в темно-сірих костюмах, схожі на десантників. Спецзагін? Про всяк випадок?.. На жаль, єдиною нашою ідеологічною перемогою завершилися лише “змагання” прапорів. Добре, що древко червоного виявилось довгим, а прапороносець був високого зросту”.⁶⁶

У першій половині червня 1989 року на черговому засіданні Ради Волинського товариства Лева за ініціативою Олега Покальчука (голови Товариства) створено групу підтримки НРУ на правах секції Товариства. 16 червня керівник цієї групи Михайло Тиский та член Товариства Володимир Стрілка взяли участь у роботі ініціативної групи зі створення Київської організації НРУ. Вже 25 червня, після перших контактів з ініціативною групою, яку очолював у Києві філософ Мирослав Попович, в обласному центрі утворено оргкомітет Волинської регіональної організації НРУ, до якого увійшли члени Товариства Лева Володимир Стрілка, Олег Покальчук, Михайло Тиский, письменник Микола Панасюк і викладач педагогічного училища Олександр Гудима. 29 червня члени цього щойно створеного оргкомітету взяли участь у роботі Президії Львівської регіональної організації Народного руху України за перебудову.⁶⁷

Після перших консультацій у Києві та Львові оргкомітет розпочав активну роботу зі створення Волинської регіональної організації Руху. Щоб заявити про себе в області, необхідно було здійснити якусь гучну акцію, адже при повній монополії обкому партії на засоби масової інформації оголосити про це в пресі годі було й думати. Проте невдовзі привід був знайдений, а постанова ЦК КПРС “Про увічнення пам’яті жертв репресій періоду 30–40-х і початку 50-х років”, опублікована в центральних партійних газетах, стала в нагоді.

Таємниця розстрілу в’язнів Луцької тюрми у червні 1941 року викликала зацікавлення не тільки в істориків та краєзнавців, а й у багатьох краян, родичі яких тоді загинули.

На початку липня в Луцьку сформовано ініціативну групу вивчення “білих плям” історії краю у складі чотирьох осіб: Олександра Гудими, Михайла Тиского, Віктора Войцехівського, Миколи Морозова. В процесі вивчення цієї утаємниченої владою події члени ініціативної групи мали безпосередні зустрічі з очевидцями, що залишилися живими, ознайомилися з публікаціями місцевої преси тих часів. Упевнившись у тому, що обком партії та обласне управління КДБ не зацікавлене в оприлюдненні цього історичного факту, ініціативна група подала заяву в Луцький міськвиконком на проведення мітингу-реквієму жертвам репресій 30–40-х років.⁶⁸ Проте виконком Луцької міської ради народних депутатів, розглянувши заяву ініціативної групи, виніс рішення про заборону проведення мітингу.⁶⁹ Не дивно, що радянська партійна номенклатура, вкрай налякана ростом політичної активності волинян, прийняла таке рішення, хоча постанова про “увіковічення пам’яті” була прийнята ЦК КПРС й опублікована в пресі.

У своїх спогадах активний член ОУН ще з часів польської окупації Микола Куделя, якому чудом вдалося вижити, про події тих часів пише: “На другий день війни, 23 червня 1941 року енкаведисти розстріляли у Луцькій тюрмі майже чотири тисячі невинних в’язнів.

Луцька тюрма була, мабуть, найтрагічніша за своїм способом *масакри*, де ув’язнених розстрілювали, розривали гранатами, доколювали багнетами. Московські кати ніколи не думали, що їхні таємні рапорти і повідомлення стануть колись явними”.⁷⁰

Та все ж, незважаючи на заборону, в неділю 23 липня 1989 року мітинг відбувся. Тисячі лучан та гостей з багатьох районів області прийшли на Замкову площу, щоб вшанувати пам’ять чотирьох тисяч волинян, розстріляних у Луцькій в’язниці напередодні Другої світової війни спецпідрозділом НКВС.

На Замковій площі неподалік колишньої Луцької в’язниці того недільного дня без оголошень (про час проведення цього мітингу не було жодних повідомлень у місцевих засобах масової інформації), долаючи страх,

зібралось більше п'яти тисяч волинян. Серед присутніх були здебільшого активісти ОУН і УПА, яким вдалося вижити, колишні студенти Луцької української гімназії, члени родин тих, хто не повернувся із сибірського заслання, та активісти новостворених неформальних організацій Волинського товариства Лева, УГС, груп підтримки Програми НРУ.

Обком партії та обласне управління КДБ всіляко намагалися приховати від громадськості сам факт розстрілу у Луцькій в'язниці тисяч безневинних волинян напередодні святкування 50-ї річниці возз'єднання Західної України з Українською РСР.

Утім за декілька днів до мітингу начальник обласного управління КДБ на брифінгу для журналістів змушений був визнати сам факт розстрілу, здебільшого лише кримінальних злочинців.⁷¹

Однак в'язень цієї тюрми Микола Куделя у спогадах “Під мурами Луцької тюрми” засвідчує, що “з осені і до кінця 1940 року, на початку 1941 року тривали масові арешти свідомої молоді, заможних селян, студентів... за приналежність до ОУН одразу засуджували до смертної кари”.⁷²

На цьому мітингу прийнято “Резолюцію мітингу-реквієму пам'яті жертв сталінізму”, в якій злочини сталінізму розцінювалися, як “злочини проти людства, на які не поширюється термін давності”, а також ставилася “вимога викриття всіх злочинів сталінізму, здійснених на Волині в період 30–50-х років, таких, як організація масових депортацій населення, знищення в'язнів у тюрмах і на засланні, поіменну реабілітацію невинно репресованих членів КПЗУ, діячів культури, науки, освіти і церкви”.⁷³

Інформацію про перший за багато десятиліть мітинг у Луцьку дали у своїх публікаціях тодішні партійні газети “Радянська Волинь” та “Молодий ленінець”. Зокрема, у статті під назвою “Несанкціонований мітинг”, розміщеній на шпальтах газети Волинського обкому комсомолу “Молодий ленінець”, говорилося: “Він був ширмою для інших задумок. А саме: викликати відкрито націоналістичні настрої серед народу”.

Василь Червоній та Микола Поровський, які взяли участь у цьому мітингу, на думку автора цієї публікації, приїхали з Рівного, щоб “підштовхнути народ, що зібрався на площі, на націоналістичні позиції”.⁷⁴

Звичайно, обласні партійні газети не вихваляли організаторів мітингу, але за роки тоталітарного правління люди вже навчилися читати поміж рядків. Тим більше, що в “Радянській Волині” журналіст Володимир Лис навіть захищав Олександра Гудиму, доводячи, що нічого “націоналістичного” в його виступі не було, адже він, по суті, як і інші організатори мітингу, ратував за те, за що виступали тоді керівники компартії – розвінчував сталінізм, засуджував його злочини, одним з яких і був розстріл в Луцькій в’язниці.⁷⁵

Одразу після успішно проведеного мітингу в краї розпочалася копітка робота з підготовки до установчої конференції. Звістка про установчу конференцію Народного руху в сусідній Рівненській області значно прискорила роботу на Волині. Формування Рівненської регіональної організації НРУ (22 липня 1989 р.) стало для волинян визначальним. Оскільки ці сусідні області були доволі схожими як за економічним потенціалом, так і за ментальністю населення. А відтак на цьому ґрунті суперничали.⁷⁶

Волинський обком партії, відчуваючи незворотність процесу формування регіональної організації НРУ, розпочав активно пропагувати ідею створення Координаційної ради громадських організацій області, у яку мали б увійти неформальні громадські організації, які тільки-но зароджувалися, а також ті, що вже функціонували і перебували під безпосереднім впливом партійних комітетів. У рекомендаціях ідеологічної комісії обкому партії “Про посилення політичного і організаційного впливу на самодіяльні організації” з цього приводу зазначається: “В містах Луцьку, Ковелі, Володимир-Волинському, Горохівському і деяких інших районах є прихильники так званої “Української Хельсинської спілки”, ядро якої

складають особи, які повернулися з місць позбавлення волі, а також “Товариство Лева”.

Не можна недооцінювати, що неоднозначна ситуація може скластися і у зв’язку зі спробами створити в області організаційні структури Народного Руху України за перебудову.

Після установчої конференції Київської регіональної організації Народного Руху України за перебудову активізувалися спроби створити осередки Руху в містах Луцьку, Нововолинську і Ковелі. Доцільно всебічно підтримувати ідею створення Координаційної ради громадських організацій, розширювати діалог з ініціаторами НРУ в цьому напрямку, активізувати навколо створення цієї ради пропагандистську роботу”.⁷⁷

Проте намагання обкому партії взяти під свій вплив регіональну організацію, що тільки-но зароджувалася, було явно запізнлим. Після першого мітингу багатьом членам оргкомітету стало зрозумілим, що в краї назріла необхідність створення опозиційної існуючій владі громадсько-політичної організації. Ідея створення Волинської регіональної організації знайшла широку підтримку передусім у середовищі національно свідомої інтелігенції, колишніх членів ОУН, УПА та їхніх родин.

Визначившись із датою проведення установчої конференції, оргкомітет спрямував свої зусилля на підготовку програмних документів організації. 19 серпня, в день Преображення Господнього, у приміщенні Волинського обласного театру ляльок при переповненій залі відбулася установча конференція Волинської регіональної організації НРУ. На конференцію прибули запрошені від владних структур: Іван Лазорко – від Волинського обкому КПУ, Андрій Малиш – від облвиконкому, Анастасій Сохацький – від Луцького міськвиконкому. Гостями конференції були Григорій Мусієнко – член республіканського оргкомітету з підготовки установчого з’їзду НРУ, Василь Червоній, Борис Степанишин – члени Координаційної ради Рівненської регіональної організації НРУ, а також делегації з Бреста та Ленінграда (тепер – Санкт-Петербург).⁷⁸

Певна річ, що така подія без провокацій не обійшлася. Тільки-но делегати зайняли свої місця, як невідома жінка почала істерично репетувати, побачивши на сцені розгорнутий жовто-блакитний прапор, а на трибуні – великий тризуб. Ще перед відкриттям конференції заступник голови Луцького міськвиконкому Анастасій Сохацький зачитав із папірця текст закону, за яким ніби-то заборонялося вивішувати український прапор. Однак ведучі конференції, передбачивши такий поворот подій у залі, на підставі голосування делегатів конференції залишили ці національні святині на сцені театру.

Конференція була проведена з дотриманням усіх формальностей та протоколу, із записом на магнітну стрічку. Головували по чергово члени президії: Іван Лисак, Михайло Тиский та Богдан Самохваленко. Голова мандатної комісії Михайло Тиский повідомив делегатів, що на установчу конференцію прибули делегати від осередків Руху та Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, які представляють 1467 членів Руху, зокрема Горохівський район – 16 членів, Володимир-Волинський район – 18, Ковельський район – 180, місто Нововолинськ – 25, місто Луцьк – 1002 члени. Потім делегати перейшли до обговорення проекту Програми Народного руху України за перебудову, під час якого виступило 30 делегатів.

Після обговорення та схвалення цього документа була обрана Координаційна рада (з голів осередків) як керівний орган на період між конференціями у складі 41 особи.⁷⁹ Серед інших у керівні органи регіональної організації увійшли: члени Волинського товариства Лева – художник Іван Лисак, психіатр Євген Шимонович, інженери Володимир Стрілка та Михайло Тиский, члени Української Гельсінської спілки – фермер Дмитро Себій, інженер Микола Солоненко, письменники – Віктор Лазарук, Микола Панасюк, активісти Товариства української мови ім. Тараса Шевченка – вчителі Катерина Шаварова, Микола Поліщук, Василь Романчук, Ростислав Кушнірук, колишні політв'язні – учасник бойових дій УПА Мелетій Семенюк, інженер Віктор Корнківський, нащадки членів ОУН –

інженери Ігор Семенюк та Володимир Осіюк. На завершення роботи установчої конференції прийнято Резолюцію, в якій проголошувалося створення Волинської регіональної організації Народного руху України за перебудову.

Наступного дня, 20 серпня, на Замковій площі відбувся спільний мітинг Народного руху та представників влади. Однак і тут не обійшлося без прикрих інцидентів. Коли над головами переповненої площі замайоріли синьо-жовті прапори, заступник голови Луцького міськвиконкому Анатолій Поха, виконуючи волю партійної номенклатури, змушував присутніх опустити прапори. Однак це були марні намагання, і мітинг все ж розпочався.

Тоді на площі зібралися десятки тисяч лучан та гостей з усієї області (за приблизними даними на мітингу були присутні понад 50 тисяч осіб), які вперше за багато десятиріч побачили національний український синьо-жовтий прапор. Після вступного слова ведучого мітингу Анатолія Похи доповідач від Руху Олег Байдуков оприлюднив прийняту Резолюцію установчої конференції Волинської регіональної організації НРУ.

Найбільше враження на присутніх справили виступи колишнього офіцера Радянської армії Олександра Юрченка та голови Волинської організації УГС Дмитра Себія. Перший у своєму яскравому, емоційному виступі піддав нищівній критиці існуючу комуністичну владу, викрив облудність комуністичної системи. Другий розповів правду про радянські тюрми та гулаги, в яких відбували покарання тисячі українських патріотів. Тоді народ уперше побачив на трибуні живого члена Української Гельсінської спілки, звичайного селянина, розумного і чесного, який не визнавав хваленої радянської влади і відкрито засуджував її злочини перед українським народом. Після цього виступу вже не сприймалися слова голови колгоспу, котрий доводив, яка то мудра радянська влада, як партія дбає про народ і що тому народу не потрібний “п’яний” Народний рух – цього оратора проводжали вигуками та свистом.

21 серпня Координаційна рада зібралася на своє перше засідання в приміщенні художнього фонду, де визначилася з напрямом роботи на найближчу перспективу, сформувала 12 секцій і затвердила керівників цих секцій.⁸⁰

Наступної неділі, 27 серпня, після першого дозволеного владою мітингу, на Замковій площі зібралося близько двох сотень прихильників Руху. Люди, що прийшли сюди, поборовши страх, прагнули поділитися враженнями про події минулого тижня, передусім про пікетування, проведене напередодні Олександром Гудимою Волинського обкому партії на знак протесту проти введення в експлуатацію заводу “Іскра” без очисних споруд. Цього ж дня присутні на площі члени Координаційної ради прийняли рішення збиратися тут щонеділі, щоб обговорювати з людьми перебіг політичних подій, обмінятися свіжою інформацією, адже в ті часи преса та інші засоби масової інформації в кращому випадку замовчували правду, а то й відкрито зводили наклепи на Рух та його дії.

Уже наступної неділі до учасників політичних дискусій на Замковій площі навідалися партійні чиновники з Волинського обкому та Луцького міськкому компартії України разом зі своїм резервом з обласного та міського комітетів комсомолу. Слід відзначити, що дискусії рухівців із представниками партійних комітетів проходили в досить мирній і лояльній формі: як виявилось, більшість з них були одностайними з представниками Руху щодо проблем екології краю, української мови та культури.

Згодом по місту та області поширилися чутки, що в неділю на Замковій площі можна досить вільно поспілкуватися з колись недосяжними номенклатурними працівниками Волинського обкому та Луцького міськкому партії, а це, у свою чергу, привело до значного збільшення кількості учасників цих дискусій. Відтоді на дискусії приходили вже не сотні, а тисячі, а відтак влада змушена була направляти на Замкову площу більш підготовлених бійців ідеологічного фронту з числа секретарів міськкому та обкому партії. Характерним було те, що на таких дискусіях вищі за рангом

партійні чиновники вели дискусії пристрасніше, ніж їхні молодші товариші-інструктори. Тож і виходило, що розмови про хибність ідеї Руху швидко переходили на дрібні побутові проблеми, яких завжди вистачало.⁸¹

Часто дискусії переростали в стихійні мітинги, де люди зачитували статті з центральних московських газет. Відомо, що Москва на той час була прикладом для наслідування, адже динаміка розвитку демократичних процесів там значно випереджала периферію. Слід відзначити, що засоби масової інформації в області на той час контролювалися партійними комітетами, тому інформація про перші мітинги подавалась у них тенденційно, з великим запізненням. Так, перша стаття “Пристрасті навколо мітингу” появилася в обласній партійній газеті “Радянська Волинь” із запізненням більш як на півмісяця.⁸² Утім 26 липня ця ж газета надрукувала доволі гостру, як на той час, статтю Миколи Панасюка “Могили під асфальтом”. Очевидно, громадськість міста змусила владу дещо послабити заборону на правду про розстріли НКВД у Луцькій в’язниці 1941 року, тому й послабила цензуру.⁸³

У газеті Волинського обкому партії “Радянська Волинь” 23 серпня 1989 року з’явилася велика стаття про роботу установчої конференції, а 25 серпня – про мітинг під назвою “Уроки мітингової демократії”. Звичайно, в цих матеріалах автор – відомий на Волині журналіст Володимир Лис – не зміг написати все так, як йому б того хотілося (як потім зізнався, писав він ці статті, будучи між молотом і ковадлом). Але завдяки своєму таланту зумів подати вичерпну інформацію про ті події правдиво та без перекручень.

Орган Волинського обкому комсомолу “Молодий ленінець” у публікації “Народний рух з одностороннім рухом?” розповідав про згадані події з неприхованою ворожістю. Ось яку оцінку дає автор цієї публікації установчій конференції та мітингу на Замковій площі: “У невеличкому залі лялькового театру над столом, де вже зайняли місця ведучі, піднялися два прапори – червоний і жовто-блакитний. Великий малюнок тризуба на трибуні недвозначно натякав, що тим, хто проти нього, сюди підніматися

нічого. Можливо, не заглиблюються вони у багатовікову історію, зате навіть найбільшими зусиллями не викреслити з пам'яті страхів, що проходили на їх дитячих очах під цим “українським прапором”. Чи, може, вони не народ і їх думка не цікавить Народний рух? Виходить, що так. Бо серед 250 місць залу не знайшлося жодного для простого сільського трудівника. Все вчителі, інженери, представники новостворених спілок, пенсіонери.⁸⁴

Після конференції та мітингу на Замковій площі Волинський обком партії розпочав активну роботу, спрямовану на дискредитацію новоутвореної організації. Так, на нараді 20 серпня 1989 року у Волинському облвиконкомі, організованій з приводу ліквідації наслідків стихійного лиха на Волині, секретар обкому партії Єгор Поливанов поінформував присутніх і про роботу установчої конференції Волинської регіональної організації Народного руху за перебудову. Він зазначав, що “обласну організацію НРУ очолює колишній злочинець, що відбував строк покарання 15 років”, а також те, що “конференція проголошувала націоналістичні гасла про самостійну Україну”.

У відповідь Координаційна рада Волинської регіональної організації НРУ на своєму засіданні прийняла заяву, адресовану на ім'я першого секретаря Волинського обкому КПУ Леоніда Павленка, в якій засуджувалися дії керівництва обкому партії та облвиконкому.⁸⁵

Водночас на зустрічах з директорами та вчительськими колективами шкіл працівники обкому партії поширювали чутки про нібито заплановані Народним рухом на 17 вересня 1989 року погроми проти росіян, які проживають у Луцьку та містах області, а через те рекомендувалося дітям, що відвідували російські школи, не приходити того дня на навчання.

Такі заяви відповідальних працівників обкому та міськкому партії й поширення чуток щодо погромів сприяли нагнітання напруженості в місті та області. З приводу цього Координаційна рада Волинської регіональної організації НРУ прийняла відповідне звернення – як українською, так і російською мовами.⁸⁶

В інформації ЦК Компартії України “Про хід виконання постанови Політбюро ЦК Компартії України “Про деякі тенденції політичної обстановки в республіці” Волинський обком виклав своє бачення політичних процесів в області.

Так, у цій інформації зазначається: “Активізувалась робота по викриттю ідеології і практики українського буржуазного націоналізму. В трудових колективах, населених пунктах проводяться сходи жителів, робітничі збори і багатолюдні мітинги, на яких трудящі засуджують злочини оунівців, з гнівом висловлюються проти тих, хто сьогодні намагається героїзувати бандерівщину...

Однак антисоціалістично настроєні екстремісти під прикриттям демократичних лозунгів і гласності підтримують опозиційні КПРС структури. Частина з них об’єднана в обласну організацію так званого Народного Руху України за перебудову.

19 серпня цього року в м. Луцьку відбулася установча конференція обласної організації НРУ, а наступного дня його прихильники провели мітинг під гаслом “Вся влада Радам”. Обидва заходи пройшли з порушенням демократичних засад і супроводжувалися антипартийними та антирадянськими випадками.

Представників трудових колективів, ветеранів війни і праці в зал, де проходила конференція, не допустили. Використовувалася націоналістична символіка”.⁸⁷

Як засвідчує інформація Волинського бкому партії в ЦК Компартії України, вище партійне керівництво упустило з-під свого впливу сам процес формування громадсько-політичного об’єднання в краї. Особливе занепокоєння викликало у владних партійних структурах те, що під час формування Координаційної ради не було запрошено керівників громадських організацій, що формувалися за підтримки обкому партії.

Звичайно ж обкому партії дошкуляв сам факт появи великої, впливової громадської політичної організації, що загрожувало його монопольному

впливу у всіх сферах суспільного життя. Не влаштував партійне керівництво і сам склад обраної на конференції Координаційної ради регіональної організації НРУ у яку увійшли колишні політв'язні, члени УГС, національно свідома інтелігенція.

Створити потужну опозиційну до існуючої влади громадсько-політичну організацію в ті напружені до краю дні було непросто. Найбільші труднощі полягали в подоланні пересічним краянином відчуття страху, який культивувався і підтримувався у постійному режимі більш як п'ятдесят років потужними структурами влади (партійні комітети на підприємствах та державних установах, агентурна мережа П'ятого управління КДБ).

Перші осередки Руху на Волині виникали передусім на великих промислових підприємствах Луцька, Ковеля та Нововолинська одразу після опублікування проекту Програми. Найактивнішу участь у підготовці установчої конференції регіональної організації НРУ брали активісти обласних осередків УГС, Товариства Лева та Товариства української мови ім. Тараса Шевченка.

Отже, зародження та формування Волинської регіональної організації Народного руху проходило в контексті тих політичних подій, що відбувалися в Україні. Значний вплив на процес політизації населення краю мали революційні події в сусідній Галичині та столиці республіки м. Києві. Перші осередки на підтримку ідеї створення Руху почали виникати на Волині відразу після публікації в “Літературній Україні” проекту Програми. Однак тоді процес зародження осередків Руху носив ще стихійний характер.

Навесні 1989 року, коли в обласному центрі – м. Луцьку сформувалася перша незалежна від партійних комітетів громадсько-політична організація Волинське товариство Лева, а обласний осередок Української Гельсінської спілки значно активізував свою роботу, розпочалася активна організаційна робота з формування в краї потужного громадсько-політичного об'єднання. Після першого, за всю післявоєнну історію Волині, політичного мітингу процес формування регіональної організації перейшов у завершальну стадію.

З цих пір осередки Руху, що вже функціонували в районах області в активній співпраці з оргкомітетом з підготовки установчої конференції, вирішували конкретні питання з формування регіонального громадсько-політичного об'єднання. Волинська регіональна організація Народного руху України, що виникла без допомоги іззовні, діяла як самодостатня громадсько-політична організація аж до установчого з'їзду НРУ.

Примітки

- ¹ Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України – К.: Либідь, 1993.– С. 15.
- ² Гончарук Г. Народний Рух України. Історія.– Одеса: Астропринт, 1997.– С. 15.
- ³ Літ. Україна.– 1988.– 17 лист.
- ⁴ Ковтун В. Історія Народного Руху України.– К.: Факт, 1999.– С. 45.
- ⁵ Літ. Україна.– 1989.– 9 лют.
- ⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 32, спр. 2555, арк. 10, 11.
- ⁷ Ковтун В. Названа праця.– С.52.
- ⁸ Рад. Україна.– 1989.– 18 лют.
- ⁹ Літ. Україна.– 1989.– 16 лют.
- ¹⁰ Nahayo V. The Ukrainian Resurgence.– London.: Hurst & Company, 1999.– P. 167, 168.
- ¹¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 1.
- ¹² Рад. Україна.– 1989.– 8 берез.
- ¹³ Там само.– 1989.– 3 берез.
- ¹⁴ Ковтун В. Названа праця.– С. 52.
- ¹⁵ Гарань О. Названа праця.– С. 26.
- ¹⁶ Літ. Україна.– 1989.– 2 берез.
- ¹⁷ Врублевський В. Володимир Щербицький: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты.– К.: Довіра, 1993 – С. 227.
- ¹⁸ Там само.– С. 243.
- ¹⁹ Косів М. Народному Рухові – рух. // Жовтень. Львів.– 1989.– № 11.
- ²⁰ Віче: Вид. Львів. Регіон. організації Нар. руху України за перебудову (виходило у м. Львові з червня 1989 р.).– 1989.– № 1.
- ²¹ Поступ: Вісник Товариства Лева (виходив у м. Львові з квітня 1989 р.).– 1989.– № 3.
- ²² Поступ.– 1989.– № 4.
- ²³ Поступ.– 1989.– № 2.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Віче: Назване видання.– 1989.– № 1.
- ²⁶ Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. П-3, оп. 62, спр. 845, арк.1-47.
- ²⁷ Балтійська Асамблея: Зб. док.– Таллінн: Народний фронт Естонії, 1989.– С.4-9.
- ²⁸ Сахаров А. Мир, прогресс, права человека – Л.: Сов. писатель, 1990.– С. 115.
- ²⁹ Голос відродження: Вид. Укр. Гельсінської спілки (виходило в Києві із січня 1989 р.).– 1989.– № 4.
- ³⁰ Ковтун В. Названа праця.– С. 105.
- ³¹ Драч І. Політика (статті, доповіді, виступи, інтерв'ю).– К.: Книжк. друк. наук. книги, 1997.– С. 159.
- ³² Вільне слово: Газета груп Народного руху України (виходила у Києві з липня 1989 р.).– 1989.– № 3.
- ³³ Там само.
- ³⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 97.

- ³⁵ Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках – К.: КМ Academia, 1999.– С. 34.
- ³⁶ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття.– К.: Генеза, 2000.– С. 303.
- ³⁷ Україна в XX столітті (1900–2000): 36. док. і матеріалів.– К.: Вища шк., 2000.– С. 181.
- ³⁸ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 7–12.
- ³⁹ Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині.– Луцьк.: Надтир'я, 1994.– С. 45.
- ⁴⁰ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 7, арк. 8–12.
- ⁴¹ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову.– К.: Редакція щорічника „Україна.Наука і культура”, 2000.– С. 101.
- ⁴² Там само.– С. 21.
- ⁴³ Там само.– С. 282.
- ⁴⁴ Там само.– С. 210, 230.
- ⁴⁵ Там само.– С. 480.
- ⁴⁶ Україна в XX столітті (1900–2000)... – С. 185.
- ⁴⁷ Гончарук Г. Названа праця.– С. 102.
- ⁴⁸ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 3, арк. 14.
- ⁴⁹ Ковтун В. Названа праця.– С. 92.
- ⁵⁰ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 3, арк. 77, 78.
- ⁵¹ Колбун З. Нововолинськ: Новітня історія 1989–1999.– Нововолинськ: Мінотавр, 2006.– С. 17.
- ⁵² Архів Володимир-Волинського міськвиконкому (АВВМВ), ф. 31, оп. 1, спр. 2, арк. 6–8.
- ⁵³ Вітер надії: Інформ. вісн. Горохів. організації Руху та УГС (виходив у м. Горохові Волинської обл. з березня 1990 р.)– 1990.– № 1.
- ⁵⁴ Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині.– Луцьк: Ініціал, 2001.– С. 70.
- ⁵⁵ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 23.
- ⁵⁶ ДАВО, ф. П-1, оп. 26, спр. 28, арк. 7.
- ⁵⁷ Там само, арк. 13–17.
- ⁵⁸ Там само, арк. 2–7.
- ⁵⁹ Молодий ленінець.– 1989.– 15 квіт.
- ⁶⁰ Там само.– 1989.– 31 берез.
- ⁶¹ Рад. Волинь.– 1989.– 15 квіт.
- ⁶² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 68–70.
- ⁶³ Рад. Волинь.– 1989.– 27 черв.
- ⁶⁴ Там само.– 1989.– 30 черв.
- ⁶⁵ ДАВО, ф. 4551, оп. 26, спр. 6, арк. 25.
- ⁶⁶ Молодий ленінець.– 1989.– 29 черв.
- ⁶⁷ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 27.
- ⁶⁸ ДАВО, ф. Р-4, оп. 6, спр. 2014, арк. 130.
- ⁶⁹ Там само, арк. 131.
- ⁷⁰ Куделя М. Кобзар у моєму житті.– Луцьк: Ініціал, 1998.– С. 38, 75.
- ⁷¹ Рад. Волинь.– 1989.– 21 лип.
- ⁷² Куделя М. Під мурами Луцької тюрми.– Луцьк: Надтир'я, 2001 – С. 31.
- ⁷³ Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині.– Луцьк: Ініціал, 2001.– С. 12, 13.
- ⁷⁴ Молодий ленінець.– 1989.– 29 лип.
- ⁷⁵ Рад. Волинь.– 1989.– 9 серп.
- ⁷⁶ Рада: Вид. Рівнен. регіон. організації Народного Руху України за перебудову (виходило в м. Рівне із серпня 1989 р.)– 1989.– № 1.
- ⁷⁷ ДАВО, ф. П-1, оп. 26, спр. 26, арк. 9–17.
- ⁷⁸ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 35.
- ⁷⁹ Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині.– Луцьк: Ініціал, 2001.– С. 203.
- ⁸⁰ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 32–40.
- ⁸¹ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 39, 40.
- ⁸² Рад. Волинь.– 1989.– 9 серп.

⁸³ Там само.– 1989.– 26 лип.

⁸⁴ Молодий ленінець.– 1989.– 26 серп.

⁸⁵ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 26.

⁸⁶ Там само, арк. 29.

⁸⁷ ДАВО, ф. П-1, оп.26, спр. 10, арк. 57–62.

РОЗДІЛ 4

СТАНОВЛЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

8 вересня в Києві розпочав роботу установчий з'їзд Народного руху України. На з'їзд зібралося 1109 делегатів, які представляли 280 тисяч учасників Руху з усієї України. За родом занять найбільше було інженерів (329), освітян (130), науковців (121), працівників культури (104), студентів (56), медичних працівників (48) та юристів (25).¹

Відкриваючи з'їзд, голова оргкомітету Володимир Яворівський зазначив: “Рух уже народився. Під гуркіт ортодоксальної критики й тотального шельмування. Ми всі так облиті брудом, очорнені, що схожі на шахтарів, які вийшли з лави. Це – символічно, це об'єднало нас більше ніж поплескування по плечу. Рух уже народився і в собі він вже народжує інший український народ.

Так, у Русі сьогодні є всього: є крикуни й демагоги, є люди “зі страху”, які сміливішають лише в натовпі, є оплачувані провокатори, але є ті, які заплатили за нинішню гласність літами ув'язнень і понурого мовчання”.²

Досить емоційною та промовистою була співповідь Дмитра Павличка “Саперні лопатки чи понтонні мости?”. Там же, на з'їзді, у виступах лідерів Української Гельсінської спілки Михайла Гориня та Левка Лук'яненка вперше прозвучала теза, що УГС має на меті боротися за повну незалежність України. В'ячеслав Чорновіл у своєму виступі, звертаючись до головного ідеолога ЦК КПУ Леоніда Кравчука, сказав: “Повірте, Леоніде Макаровичу, що у нас назад шляху немає. Ми не відступимо!” Час довів правдивість цих слів.³

З'їзд затвердив у новій редакції Програму та Статут Народного руху України за перебудову, прийняв ряд важливих резолюцій: Про екологічну ситуацію в Українській РСР; Про економічну самостійність Української РСР; Про сталінізм і сталінщину; Про проект Закону про мови в Українській РСР;

Про національну символіку. Разом з тим делегати установчого з'їзду прийняли звернення до російського населення України, до всіх неукраїнців в Україні, до робітників і селян України, а ще до українців, що живуть у СРСР за межами України.⁴

На з'їзд приїхали українці зі США, Канади, Англії, Франції, Югославії, Чехо-Словаччини, представники народних фронтів республік Прибалтики, Росії, Білорусії, Закавказзя та польської "Солідарності". Цікавість до з'їзду виявили більше сотні кореспондентів найбільш впливових інформаційних агентств світу.⁵

"Тоді, на установчому з'їзді Руху, вперше було змальовано цілісну картину колоніального становища України, висунуто вимоги ухвалити в Україні закони про громадські організації, про землю, про власність. Відтак "матеріали Установчого з'їзду є незаперечним доказом того, що пульсування хоч би як задавленої української національної думки не припинялося ніколи... Концентрованим вибухом збереженої національної свідомості стало покоління українських шістдесятників, репрезентоване не лише його політв'язнями, а й тими відомими, а ще більше – невідомими нонконформістами, що не втратили свого протестантизму у тотальній зоні спецнагляду, якою було все суспільство, і зафундували та розпросторили по Україні Рух".⁶

Соціологічні опитування та виступи на з'їзді засвідчили, що три чверті делегатів мотивацією своєї участі в Русі вважали сприяння у здійсненні демократичних реформ, припинення політики зросійщення, національного відродження та підписання нового союзного договору на конфедеративних засадах. До цієї групи входили вчені, творча інтелігенція, суверен-комуністи та частина шістдесятників. Сюди також входили радикали із числа членів УГС, які відверто прагнули державної незалежності України. Для чверті делегатів головним завданням було сприяння загальнодемократичним процесам у рамках СРСР, а національні інтереси для них були чужими.⁷

З'їзд обрав керівні органи. Головою Руху став Іван Драч, його заступником – Сергій Конєв із Дніпродзержинська. Головою Ради представників – Володимир Яворівський, Раду колегій очолив Володимир Черняк, а Секретаріат – Михайло Горинь. Відомо, що членами Руху на той час були комуністи (на з'їзді були присутні 228 членів КПРС), члени УГС, колишні політв'язні та дисиденти. Делегати з'їзду – члени УГС, представники від радикальних громадсько-політичних організацій – значною мірою впливали на радикалізацію основних положень програмних документів Руху.⁸

Звичайно, створення масової всеукраїнської організації НРУ сприяло більш ширшому громадському визнанню щодо невеликої на той час елітарної організації – Української Гельсінської спілки. Власне, в ті часи ЦК КПУ всіляко намагався очорнити УГС і не допустити її у структуру Руху. Ще в процесі роботи над проектом Програми Руху на одній робочій зустрічі головний ідеолог ЦК Компартії України Леонід Кравчук заявив членам ініціативної групи: “Ви з цією стихією не справитесь. Переберуть у вас кермо інші люди – деструктивні”. Звичайно, він мав на увазі членів УГС В'ячеслава Черновола та Левка Лук'яненка.⁹

Сам факт проведення з'їзду мав величезний морально-психологічний та політичний вплив на суспільство. Народний рух України як громадсько-політична організація об'єднав практично всі антитоталітарні та національно-визвольні сили. Не виправдалися надії ЦК КПУ про створення підконтрольної структури. Зі створенням НРУ по монополії КПУ–КПРС як єдиної “керівної” сили було завдано нищівного удару.¹⁰

Однак наростання процесів громадської активності в регіонах республіки були неоднаковими. Ситуація в Західному регіоні за багатьма параметрами нагадувала прибалтійську: високий рівень національної свідомості, не зовсім ще втрачені демократичні традиції та визначальний вплив релігії. На Сході ж і Півдні України спроби залучити широкі народні маси населення до участі в демократичному русі наштовхувалися на значні

труднощі, більше того, частина населення не сприйняла НРУ. Спрацьовували ще стереотипи, нав'язані як російським царизмом, так і комуністичним тоталітарним режимом, які панували там значно довше ніж у Галичині, Буковині та Волині.

Ось як пояснював тоді народний депутат СРСР Ростислав Братунь кореспонденту “Московских новостей” ситуацію, що склалася на Західній Україні: “Західна Україна впродовж століть була відділена від Східної, то границею з Австро-Угорщиною, то границею з Польщею. В цих умовах процеси мовної асиміляції були неминучі. Тим паче ми зуміли зберегтись як народ. Природно, що це стало можливим при досить розвиненому почутті національної приналежності, національної гордості. Спроби придушення цих почуттів лише загострюють їх, народжують крайні форми їх прояву. Так, у 20–30-х роках у відповідь на дискримінацію польської влади виникла Організація українських націоналістів (ОУН), у радянський період більше відома як бандерівська.

Потрібно зазначити, що в усі часи Австро-Угорщини та в польське передвоєнне двадцятиліття велику роль у збереженні нашої національної культури в Галичині відіграла Українська греко-католицька церква. Вона зберегла народні традиції, служила символом української самосвідомості”.¹¹

Отож, вересень 1989 р., підігрітий установчим з'їздом, виявився досить спекотним. Офіційна влада, вже традиційно, готувалася до пишного святкування 17 вересня як Дня возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. Водночас регіональні організації НРУ Західного регіону прийняли спільне рішення про відзначення цього дня як жалобного, адже з приходом сюди в 1939 р. радянської влади розпочалися масові репресії проти національно свідомої інтелігенції, священнослужителів та заможного селянства. Такі ж акції непокори були заплановані й у Прибалтійських республіках, які із прийняттям “пакту Молотова–Ріббентропа” (1939) та з приходом Радянської армії втратили свою державну незалежність.

Нагнітання політичних пристрастей у Прибалтиці були спровоковані заявою ЦК КПРС “Про положення в республіках Радянської Прибалтики” від 26 серпня 1989 р., в якій дається негативна оцінка подіям 23 серпня 1989 р., коли у день 50-річчя “пакту Молотова–Ріббентропа” близько 2 мільйонів мешканців цих республік створили живий ланцюг від Талліна до Вільнюса і цим продемонстрували свою дружбу, стійкість та прагнення до відродження незалежних держав. З цього приводу 31 серпня в Ризі відбулося розширене засідання Балтійської ради, на якій прийнято “Звернення до народів Радянського Союзу” та “Звернення до народів світу”. В першому Балтійська рада народних фронтів Естонії, Латвії та рух за перебудову Латвії “Саюдіс” висловили своє негативне ставлення до прийнятої ЦК КПРС заяви. В ньому зокрема наголошувалося, що “шлях національного відродження неминучий для всіх народів Росії, починаючи з російського, що також поніс непоправні втрати і на цьому шляху росіяни зустрінуть братерське співчуття та підтримку народів Балтійських країн...” І далі: “Ми закликаємо всі народи до терпимості та співробітництва, до дружби та розуміння проблем і труднощів інших націй. У широкому спектрі ідей та поглядів хай не буде місця злу, направленому проти кого б то не було. Сіючий добро, отримає добрі сходи. За нашу і вашу свободу!”¹²

Події в Прибалтиці відчутно вплинули на розвиток політичних подій у Західній Україні, де також було встановлено тоталітарний режим російського більшовизму. З приводу запланованих святкових заходів на 17 вересня Координаційна рада Волинської регіональної організації НРУ направила звернення до міськвиконкому, в якому вимагалось перенести святкування Дня міста на інший день. Влада, у свою чергу, налякана чутками, які поширювали по місту спецслужби, про погроми, оперативно ухвалила рішення, що влаштувало керівництво Руху. Водночас Народний рух вирішив організувати 17 вересня мовчазний траурний похід від Луцького кафедрального православного собору до місць поховань розстріляних “енкаведистами” волинян на Замковій площі. Цього дня жалобні акції

проходили в усіх населених пунктах Західної України і завершилися о 22-й годині, коли на півгодини у вікнах квартир було встановлено запалені свічки скорботи при вимкненому електричному світлі.¹³

Після установчого з'їзду делегати від Волинської регіональної організації НРУ провели ряд зустрічей у трудових колективах, зокрема, для громадськості обласного центру було влаштовано зустріч у кінотеатрі "Зміна", де попередньо було закуплено квитки на декілька сеансів наперед.¹⁴

Слід зазначити, що на Волині на той час усе ще тривала інформаційна блокада, оскільки фактично всі засоби масової інформації були ще в міцних обіймах партійних комітетів. Відтак інформація про діяльність Народного руху, незважаючи на зусилля частини журналістів, подавалася з ворожою упередженістю. Такий стан інформаційної політики партійних комітетів у післяз'їздовський період уже не влаштовував Координаційну раду Волинської регіональної організації НРУ, а тому було вирішено заснувати власну газету. 19 вересня 1989 р. на засіданні Координаційної ради ВРО НРУ затверджено назву газети – "Народна справа" – та першу редколегію у складі Віктора Карнківського, Івана Лисака, Миколи Панасюка, Михайла Хими́на, Віктора Лазарука, Катерини Шаварової, Василя Романчука. Згодом до редколегії прилучилися активісти Руху – Віктор Федосюк, Олег Пашинський, Олександр Більчук, Роман Стрілка та Клавдія Корецька.¹⁵

Створення друкованого часопису на той час було справою досить ризикованою. Забезпечити газету журналістами та придбати необхідну матеріальну базу не складало великих труднощів, але видрукувати її масовим тиражем у тодішніх умовах, навіть на теренах Західної України, було неможливо. Проте, долаючи труднощі, вже наприкінці вересня на переносному стенді на Замковій площі м. Луцька вивішено перший пробний макет газети "Народна справа".¹⁶ А вже наступні номери газети виходили масовим тиражем і розповсюджувалися на всій території Волині. Це стало можливим завдяки самовідданій праці Івана Лисака, Віктора Федосюка та Олега Пашинського, які возили друкувати її аж у Вільнюс, а весь тираж,

долаючи перепони міліції та КДБ, перевозили в Луцьк у своїх дорожніх сумках.¹⁷

Разом із тим, за пропозицією члена Координаційної ради Ростислава Кушнірука, створено самодіяльний хор “Посвіт”. Його члени, долаючи труднощі та далеку дорогу, подорожували всією Волиною, з міста в місто, із села в село, творячи велику справу, адже своїми патріотичними піснями вони будили національну свідомість українців.¹⁸

Швидкий та досить вдалий старт Волинської регіональної організації НРУ викликав гнів у партноменклатури, яка гарячково, через страх втратити свою владу, мобілізувала всі наявні сили і засоби, аби дискредитувати народно-демократичну опозиційну структуру, що стрімко набирала силу. Для цього не гребували ніякими засобами. Так, у відповідь на акцію, яку організував Народний рух для вшанування пам’яті близько чотирьох тисяч розстріляних НКВС волинян у Луцькій тюрмі, влада проводить гучні театралізовані перезахоронення людських останків в селищі Колки. Ініційована владою акція широко рекламувалася в усіх засобах масової інформації Волині. Зазначимо, що такі акції як профілактичний засіб промивання мізків молодому поколінню проводилися на всій території Західної України щорічно, аби створити образ вояків Української повстанської армії як ворогів власного народу.¹⁹

Значну допомогу в розробці методичних рекомендацій обкомам, райкомам та міськкомам партії надавали спеціалісти з П’ятого управління КДБ Української РСР. Користуючись своїми, ще закритими для широкої громадськості, архівами, обласні управління КДБ видавали значними тиражами брошури, де тенденційно висвітлювали події, що відбувалися на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. Розроблені спеціалістами КДБ “наукові” праці з гучними назвами – “Осяяні свастикою. Альянс ОУН – фашизм”, “Про це забувати не можна. ОУН – УПА: сторінки історії”, “З хроніки кривавих злодіянь” регулярно надходили в розгалужену систему ідеологічної обробки населення.²⁰

Упустивши можливість взяти під свою опіку процес формування регіональної організації НРУ, обком партії розпочав жорстку антирухівську кампанію. Так, на засіданні бюро Волинського обкому Компартії України, що відбулося після установчої конференції регіональної організації Руху, зазначалося: “На соціально-економічних труднощах, проблемах охорони навколишнього середовища, пам’ятників історії і культури в останній час активно спекулюють різні демагоги, екстремістські і націоналістично налаштовані особи з неформальних об’єднань. На цій платформі практично об’єдналися прихильники Народного руху України за перебудову, так званої Української Гельсінської спілки і Товариства Лева.

Вони роблять спроби очорнити ідеали і цінності соціалізму, провокують недовіру до партії і органів Радянської влади, використовують символіку, якою користувалися українські буржуазні націоналісти, намагаються реабілітувати бандерівщину, створити безлад”.²¹

Водночас виконком обласної ради надсилає головам районних та міських рад народних депутатів “матеріали щодо державної та іншої символіки і відповідальності за порушення встановлених законодавством порядку їх використання”.²²

Згідно з цими документами органи правопорядку змушені були вилучати у людей українську національну символіку та притягати їх до адміністративної відповідальності.

Вже за декілька днів після установчого з’їзду ідеологічний відділ обкому партії надіслав у райкоми та міськкоми партії розроблену ним інструкцію “Про першочергові заходи партійних комітетів області в зв’язку з проведенням установчого з’їзду Народного Руху України за перебудову” у якій йшлося “про попередження та нейтралізацію можливих негативних тенденцій у містах і районах, трудових колективах, викликаних діяльністю осередків НРУ, страйкових комітетів, інших політизованих об’єднань екстремістського толку.

У трудових колективах, населених пунктах проводяться збори і сходи жителів, на яких засуджують злочини оунівців і діяльність тих, хто хоче їх оправдати”.²³

Звичайно, розгорнута антирухівська кампанія скеровувалася як з ЦК Компартії України, так і з республіканського управління КДБ. З метою координації діяльності партійних комітетів, виконкомів рад народних депутатів та правоохоронних органів 29 серпня 1989 року в Києві сформовано “Тимчасовий комітет по боротьбі із злочинністю в Українській РСР”. У комплексному плані цього комітету рекомендувалося розглянути зокрема питання: “про заходи, що вживаються радянськими і правоохоронними органами міст Києва і Львова по посиленню боротьби з злочинністю, припинення протиправної діяльності груп екстремістської і націоналістичної спрямованості, рішучій відсічі антисоціалістичним елементам”.²⁴

Ідеологи ЦК Компартії України часто вдавалися до проведення на республіканському рівні показових шоу-мітингів. Спочатку такі мітинги проходили в Києві, а вже потім тиражувалися за єдиним сценарієм в областях та районах республіки. Так, уже за декілька днів після установчого з’їзду у центральній партійній пресі з’явилося повідомлення про те, що 16 вересня на центральному стадіоні м. Києва, “враховуючи пропозиції ряду партійних організацій, трудових колективів”, відбудеться загальноміський мітинг “В інтернаціональній єдності та згуртованості – успіх перебудови”. Однак, не розраховуючи на ентузіазм народу, влада дала вказівку на великі підприємства міста учасників мітингу привозити на автобусах. На мітингу виступали спочатку ветерани війни, партії та праці. У своїй промові секретар ЦК КПУ Юрій Єльченко, торкаючись подій установчого з’їзду НРУ, сказав: “На з’їзді задавали тон галасливі представники відверто антирадянських, націоналістичних та екстремістських формувань і передусім сумнозвісної Української Хельсінкської спілки...”.²⁵ Наприкінці цього театралізованого дійства слово надали народному депутату СРСР, заступнику голови

Народного руху України Володимиру Яворівському, виступ якого зібрані силоміць робітники з різних підприємств Києва ганебно засвистали, а уривки промови та свист, як вияв почуттів “представників трудових колективів”, ще довго прокручували по телебаченню.²⁶

Відпрацьований сценарій проведення мітингів за ініціативою “трудова колективів та партійних організацій” почав реалізовуватися партійними комітетами повсюдно в Україні. Так, у Луцьку 24 вересня відбулися аж два мітинги: один організував Народний рух на Замковій площі під гаслом “Гласність, демократія, перебудова”, інший – Волинський обком на стадіоні “Авангард” під девізом “Перебудова. Демократія. Гласність. За інтернаціональну єдність й дружбу народів”. Якщо проведення мітингу на Замковій площі Народним рухом було оформлено відповідно до всіх вимог чинного на той час законодавства, то владні структури, організуючи мітинг на стадіоні, оголосили про нього лише за три дні до його проведення без оформлення відповідних документів.

На засіданні Координаційної ради ВРО НРУ було відкинуто всі пропозиції щодо проведення спільного мітингу, однак на стадіон відрядили двох представників від НРУ – Михайла Тиского та Євгена Шимоновича – в обмін на виступ на Замковій площі двох членів Луцького міськкому КПУ.

Як потім виявилось, мітинг на стадіоні “Авангард” проходив за сценарієм ЦК КПУ. Вже о 12 годині стадіон був ущент заповнений представниками “трудова колективів” з усієї області із червоними прапорами та антирухівськими плакатами. Звичайно, влада, користуючись монопольним становищем, за традицією хотіла представити Народний рух у не вигідному для нього світлі, а тому перші два виступи були присвячені критиці Народного руху, і вже по тому слово надали представнику від Руху Євгену Шимоновичу, який побудував свою промову на дискусії з автором статті в газеті “Радянська Волинь” “Хто розхитує човен”. Зазначимо, що ця стаття в друкованому органі волинських комуністів передусім мала стати сигналом до відкритої конфронтації з Народним рухом. У ній, зокрема, автор

пише: “Отруїти свідомість націоналістичними гаслами дуже легко, екстремісту приємно відчувати себе зверхнім над росіянином, євреєм, татариним, називаючи їх зневажливо “москалями”, “нацменами”.., засіваючи тим самим насіння міжнародної ворожнечі. Мене вражає загальна позиція НРУ – вимагати.

За яку конкретну справу взявся НРУ? Чим міська та обласна організації допомогли радам народних депутатів, організували членів Руху на збирання врожаю? Почистили Стир і Сапалаївку?

Ні! Нічого подібного не зроблено... Не можу пророкувати, що їм вдасться свого добитися, але що загроза може бути, нема сумнівів, якщо не протидіяти національним тенденціям сьогодні рішуче, спираючись на закон”.²⁷

Під кінець промови, коментуючи цю газетну статтю, Євген Шимонович закликав до єднання партії і народу, назвавши при цьому конкретну дату, коли б усі члени Волинського обкому партії та КР НРУ могли б спільно поїхати в найвідсталіший колгосп на збір картоплі. Слід зауважити, що під час його виступу через гучномовці передавався попередньо записаний на плівку свист та тупіт сотень людей. Однак зробили це досить невдало, оскільки було помітно, що люди з районів області уважно слухали доповідача.

Перебіг подій на мітингу в тогочасній волинській пресі висвітлювався доволі тенденційно. Так, у статті “Від мітингування до конкретних справ”, розміщеній у друкованому органі Волинського обкому партії “Радянська Волинь”, наголошувалося: “Не можна замовчувати про те, що в місті останнім часом активізувалися певні сили, які, маніпулюючи модними перебудовчими лозунгами, видаючи себе борцями за перебудову, єдиними поборниками інтересів народу, намагаються дестабілізувати ситуацію в Луцьку, викликати у людей недовіру до партії, радянських та господарчих органів.

Але ми за рішучу відсіч тим, хто намагається посіяти елементи ворожнечі, ненависті і хаосу. Ми проти таких явищ, як постійні несанкціоновані зібрання, мітинги, що організуються деякими активістами Української Хельсінкської спілки, “Товариства Лева”, окремими представниками Народного Руху...”²⁸

У газеті Волинського обкому комсомолу “Молодий ленінець” згадані події висвітлювались у такому ж ворожому до Народного руху дусі. Наприкінці статті “Об’єднати зусилля на захист перебудови” автор зробив акцент: “І вже зовсім нетактовно повівся М. Г. Тиский. Зачитавши Звернення до народу України, прийняте на установчому з’їзді НРУ, він закликав тих, хто за перебудову і за Рух, покинути стадіон і піти на Замкову площу. Обоє виступаючі демонстративно пішли геть, за ними піднялися не тільки їхні однодумці. Впевнена, багатьох підстьобувала цікавість: що ж там у Старому місті? А на Замковій площі о п’ятнадцятій годині теж розпочався мітинг. Запланований діалог перетворився в заочну дуель”²⁹.

Власне, задумана Волинським обкомом партії акція з дискредитації Руху загалом і зокрема Волинської регіональної організації НРУ перетворилася на позитивну рекламу новоствореній організації. Люди поступово звільнялися від страху, який упродовж десятиліть постійно насаджувався владою. Проте влада щораз більше відчувала страх за своє майбутнє і майбутнє системи, що на очах руйнувалася.

Враховуючи перебіг політичних подій в Україні не у свою користь, ЦК КПРС, очолюваний Михайлом Горбачовим, вирішив змінити керівництво КПУ. 28 вересня 1989 р. Пленум ЦК КПУ в присутності Михайла Горбачова увільнив Володимира Щербицького від виконання обов’язків першого секретаря ЦК КПУ, а на його місце було обрано Володимира Івашка.

У спогадах помічник Володимира Щербицького Віталій Врублевський зокрема з цього приводу пише: “Використавши до кінця потенціал Щербицького, Горбачов скинув його, як вже не потрібний баласт із свого політичного корабля.

Відхід Щербицького в певному смислі був для Компартії України початком кінця. Стара структура влади, що трималася перш за все на його особистому авторитеті, що називається, затріщала по швах і почала розвалюватися остаточно”.³⁰

Певна річ, керівництво Волинської регіональної організації НРУ, члени Координаційної ради повсюдно – на партійних зборах, зборах трудових колективів, у пресі – подавалися як малограмотні пройдисвіти. Головним аргументом низького освітнього рівня волинського Руху, на їхню думку, було те, що Рух офіційно підтримали лише письменники Віктор Лазарук і Микола Панасюк, а не вся Волинська обласна організація СПУ. Закидали й те, що НРУ, мовляв, не підтримує вчительство та професура Луцького педінституту (тепер – Волинський національний університет ім. Лесі Українки) і Луцького індустріального інституту (тепер – Луцький національний технічний університет). Насправді ж усе було навпаки, однак заявити про це відкрито багатьом було ще боязко, оскільки повністю були залежні від обкому КПУ, який розпоряджався посадами, преміями, відповідними званнями тощо. Крім того, значна частина професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів працювала в різних ідеологічних установах обкому й райкомів партії та мала з цього добрий підробіток. Зокрема значна частина інтелектуалів вищих навчальних закладів підробляла в університеті марксизму-ленінізму (системі політосвіти обкому та райкомів партії) та великій мережі різноманітних організацій на зразок товариства “Знання”.

Відтак потрібно було мати велику громадянську мужність, щоб відмовитися від пільг і додаткових заробітків, звільнитися від рабської психології і стати на шлях підтримки ще зовсім молодій опозиції.

Однак, незважаючи на шалену протидію, перші мітинги в Луцьку дали потужний поштовх масовій політизації населення у всій області. Так, 10 вересня у Володимирі-Волинському відбувся перший несанкціонований владою мітинг під гаслом “Уся влада – Радам”. Організатори цього мітингу

Дмитро Себій та Іван Кравець були оштрафовані у судовому порядку відповідно на 500 і 300 карбованців. 24 вересня під цим же гаслом відбувся аналогічний мітинг у Нововолинську. Він став ще масовішим, аніж у сусідньому Володимирі-Волинському.³¹

Мітинги під гаслом “Уся влада – Радам”, започатковані в Москві, дістали поширення в Києві, а згодом і в усій Україні. Вони мали на меті значно послабити владу комуністичної партії як зайвої паразитуючої структури в системі державної влади. Це гасло стало зручним прикриттям для розвінчування всевладдя партійних комітетів і водночас розхитування всієї системи тоталітарного режиму. За цих умов, а особливо після приходу до влади в Україні Володимира Івашка, партійне керівництво в центрі і на місцях робило відчайдушні спроби повернути собі статус-кво. Широкомасштабний наступ на опозицію розпочався у Львові, де під час святкування Дня міста спецпідрозділи міліції влаштували відкрите побиття мирної демонстрації в центрі міста. У відповідь на цю силову акцію Львівська регіональна організація НРУ звернулася до трудових колективів із закликом про організацію страйкових комітетів. Страйкові комітети, що були створені за досить короткий час, оголосили 3 жовтня 1989 р. двогодинний попереджувальний страйк. На першому засіданні 5 жовтня 1989 р. представники 60 страйкових комітетів та ініціативних груп прийняли відозву “До працюючого люду Львова та області!”, в якій відзначалося що: “1 жовтня 1989 р., увечері, каральні органи Львова перетворили святкове дійство, присвячене дню міста, в криваве побоїще над безневинними і безборонними людьми, після подій 4 серпня 1988 р., 12 березня 1989 р. з народом утретє повелися, як із безправними рабами.

3 жовтня 1989 р. на багатьох підприємствах, в установах, навчальних закладах Львова відбувся двогодинний страйк-протест, який привів представників Львова до думки, що для оборони своїх прав, координації дій необхідно створити Львівський страйковий комітет. Його завдання – відстоювати права та інтереси робітників, боротися за соціальну

справедливість, брати активну участь у вирішенні державно-політичних, економічних проблем, а в разі крайньої необхідності – оголошувати страйк”.³²

Це звернення випущено масовим тиражем і розповсюджувалося у вигляді листівок. Окрім того, відповідне звернення за підписом народних депутатів СРСР від Львівщини було направлено Голові Верховної Ради СРСР Михайлу Горбачову.

Така ж ситуація склалася й у Луцьку, також під час святкування Дня міста. Ось як описується ця ситуація в газеті “Народна справа”: “8 жовтня о 12 год. активісти Руху разом з громадськістю міста зібралися на Театральній площі з національними прапорами. Вони поклали квіти до пам’ятників Лесі Українці, читали її вірші. Раптом їх виступи були заглушені музикою з гучномовця агітавтобуса, що стояв неподалік. Було вирішено всім перейти на Замкову площу. Коли, пройшовши по вул. Радянській, наблизилися до площі Возз’єднання, там їх вже очікувала міліція. Учасники походу зупинилися. Через декілька хвилин під’їхав спецавтобус, з якого вискочив загін “омонівців”, озброєних киями. Вони без попередження кинулися виривати прапори, хватати активістів, котрі їх тримали, били їх киями. Серед тих, кого побили, була вагітна жінка.

Після цього натовп перейшов на Замкову площу, де продовжився стихійний мітинг протесту”. “За дорученням мітингу була відправлена телеграма М.С.Горбачову з вимогами розслідування антидемократичних та беззаконних дій міліції”.³³

На знак протесту проти свавілля влади наступної неділі, 15 жовтня, в обласному центрі зібрався стихійний багатотисячний мітинг. Лучани, що прийшли із саморобними національними прапорами на Замкову площу, засвідчили свою підтримку Народному рухові. Після закінчення мітингу була прийнята резолюція на підтримку альтернативного проекту Закону “Про вибори”.³⁴

18 жовтня на черговому пленумі ЦК КПУ відбулося обговорення нового Закону “Про вибори”. У своєму виступі на пленумі перший секретар ЦК Компартії України Володимир Івашко зокрема зазначив, що “новим для нас явищем в партійному житті став більш помітний вихід із рядів КПРС. За дев’ять місяців поточного року здали партійні квитки і кандидатські картки 6,2 тисячі чоловік”.³⁵ 21 жовтня у Києві відбулася перша сесія Великої ради Руху, в якій від волинської організації НРУ взяли участь члени президії Координаційної ради Руху Катерина Шаварова, Михайло Тиский, Геннадій Кожевников, Олександр Гудима та Богдан Самохваленко. На сесії прийнято звернення Народного руху України до народу України з приводу дезінформації населення про діяльність Руху³⁶. Наступного дня, 22 жовтня, біля центрального стадіону м. Києва відбувся масовий всеукраїнський мітинг на підтримку альтернативного проекту Закону “Про вибори”, на який зібралося понад 70 тисяч учасників з усіх регіонів України. З Волині на ньому були присутні 36 активістів Руху.³⁷ Ця всеукраїнська акція дала досить втішний результат: на сесії Верховної Ради УРСР під час розгляду Закону “Про вибори”, незважаючи на відчайдушний супротив реакційних сил, було враховано всі вимоги демократичних сил України. Це була перша вагома перемога опозиційних сил в Україні.

Тим часом у республіці набирала силу робітничий рух. Страйки шахтарів, що розпочалися в Україні 15 липня 1989 року стали “несподіваною і вельми потужною підтримкою” Народного руху. Проте протягом цього першого масового страйку “шахтарі виступали як самостійна політична сила, не довіряючи ні владі, ні новітнім політичним утворенням”.³⁸

У м. Нововолинську перший масовий страйк шахтарів відбувся 23 липня через день після першого політичного мітингу, що відбувся в обласному центрі м. Луцьку.³⁹ У страйку активну участь брали осередки Руху, що вже функціонували в цьому шахтарському місті.

Великого розголосу набула на Волині неординарна подія, що сталася 28 жовтня 1989 р. у Луцькому педінституті. Партійні збори історичного

факультету за наполяганням професора історії Івана Кичія прийняли резолюцію на підтримку Народного руху, “не дивлячись на опір партбюро... за неї проголосувало 39 комуністів, утрималося – 6. Резолюцію було вивішено на дошці оголошень, та повисіла вона там недовго.”⁴⁰

Регулярні зустрічі лідерів Народного руху з представниками трудових колективів сприяли фомуванню нових осередків Руху на підприємствах. На фоні посилення впливу Народного руху на Волині тодішня комуністична влада поступово здавала свої позиції. Так, своє свято 7–8 листопада обком партії вперше відзначив досить скромно. Колись грандіозні святкові маніфестації, що проходили вулицями обласного центру, цього разу звелися до покладання вінків до пам’ятника “вождю пролетаріату” та до декількох виступів членів обкому перед своїми сподвижниками.

З прийняттям нового Закону “Про вибори” посилилася боротьба національно-демократичної опозиції проти існуючого тоталітарного режиму, яка на початку листопада 1989 року переросла у передвиборну боротьбу за депутатські мандати. Водночас влада дещо змінила тактику боротьби з опозицією, закликаючи її до співпраці.

Так, 1 листопада в залі засідань Луцького міськвиконкому відбулася зустріч за “круглим столом” представників від НРУ, УГС, Товариства Лева, ТУМу, Волинського обкому та Луцького міськкому партії, на якій обговорювалося питання підготовки до наступних виборів до Верховної Ради України та місцевих рад народних депутатів. Однак спільне рішення щодо утворення громадської ради з підготовки проведення виборів на цій зустрічі так і не було прийняте.⁴¹

12 листопада на Замковій площі асоціація “Зелений світ” та Народний рух провели спільний мітинг, на якому промовці, серед яких були і спеціалісти з державних природоохоронних служб та санепідемстанції, говорили про недопустимість пуску взуттєвої фабрики та заводу “Іскра” без очисних споруд. Прийнята на мітингу резолюція була направлена у Волинський обком партії, а також керівникам цих підприємств.⁴²

15 листопада члени Координаційної ради ВРО НРУ провели зустріч з офіцерами Луцького гарнізону, на якій розповіли про установчий з'їзд Народного руху та його рішення.⁴³

У листопаді 1989 року на Волині була створена перша незалежна молодіжна громадська організація “Сокіл”, в яку увійшли студенти, учні профтехучилищ, робітнича молодь та школярі. Очолили цю спілку Руслан Тимошук та Сергій Миронюк.⁴⁴

Загалом листопад 1989 р. для утвердження авторитету Народного руху на Волині видався досить вдалим. Цього місяця проведено багато різноманітних політичних заходів – зустрічей з трудовими колективами, мітингів у містах Луцьку, Нововолинську та Володимирі-Волинському, Горохові. Народний рух святкував тоді свою перемогу – вихід газети “Народна справа” (інформаційного вісника волинського Руху) 5-тисячним тиражем, яка друкувалася у Вільнюсі. Цього ж місяця вийшов перший номер газети “Вільна думка” Волинської філії УГС (члени редколегії – Леонід Сахнюк, Микола Коц, Іван Сидорук, Олег Пашинський).⁴⁵

18 листопада 1989 р. в Києві відбулася нарада представників опозиції від НРУ, УГС, ТУМу, “Зеленого світу”, “Меморіалу”, Всеукраїнського товариства репресованих, Спілки незалежної української молоді (СНУМ), страйкових комітетів Донбасу, Миколаєва та Харкова. Учасники цієї наради ухвалили виборчий маніфест Демократичного блоку України, в якому зокрема йшлося про необхідність прийняття нової Конституції України, легалізацію Української греко-католицької і Української автокефальної православної церков. Цей новостворений блок демократичних сил репрезентував досить широку палітру організацій, які у своїх діях нерідко виходили за межі рухівських програмних документів.⁴⁶

Незважаючи на значну роботу, яку проводив Народний рух на Волині, райони області у переважній більшості ще перебували у міцних обіймах місцевої партійної номенклатури. Певна річ, що за цих умов Координаційна рада Волинської регіональної організації НРУ вирішила поживити роботу

нечисленних на той час осередків Руху на місцях та надати допомогу в розбудові районних та міських організацій. Тоді Народний рух мав досить сильні позиції лише в Луцьку, Нововолинську та Володимирі-Волинському. Отож, прийнявши на Координаційній раді стратегію розбудови регіональної організації, активісти Руху розпочали наступальні операції на райони області.

17 грудня здійснено перший прорив на Горохів. Операція “десантування” активістів Руху, УГС та молодіжної організації “Сокіл” відбулася досить вдало передусім завдяки підтримці місцевого осередку Руху, в який входили Андрій Криштальський, Петро Криштальський, Микола Осійчук, Олександр Адамчук, Володимир Костюк, Мелетій Семенюк. Ось як про цю акцію говорилося в газеті “Народна справа”: “Зранку 17 грудня від залізничної станції Мар’янівка до Горохова на мітинг вирушила пішки група членів Руху, несучи в руках національні прапори. На околицях с. Цегів на них вчинила напад міліція, яка під’їхала на чотирьох машинах...”

Міліціонери шматували прапори, брутально при цьому лаючись, після чого позаштовхували рухівців у машини і повезли у Горохівський райвідділ міліції. Тут вони вчинили обшук і допити.

В цей час члени Горохівського осередку УГС зібрали людей і привели їх під будинок міліції. Налякавшись кількатисячного натовпу та рішучих вимог людей, рухівців негайно звільнили, віддавши їм пошматовані прапори. А тим часом розгніваний людський натовп перемістився на центральну площу біля універсаму, де відбувся перший на Горохівщині мітинг.

Учасники мітингу гаряче підтримували виступи представників Руху, УГС, молодіжної організації “Сокіл”, а виступи партбюрократів засвистували”.⁴⁷ Керував цією акцією член Координаційної ради ВРО НРУ Олександр Гудима. З цих пір місцеві осередки Руху та УГС уже мали можливість безперешкодно проводити свої мітинги без допомоги з Луцька.

У наступну неділю, 24 грудня, вже в місті Рожище “на площі біля пам’ятника Богдану Хмельницькому відбувся передвиборний мітинг,

організований Рухом, УГС та товариством “Сокіл”. “Райкомівці, переодягнені в цивільне міліціонери та організовані партократією місцеві п’яниці пробували зірвати мітинг... Вони зчиняли шум, галас, розштовхували рухівців, виривали з рук мегафон, зривали з голів шапки... Але мітинг відбувся. Виступаючі жителі Рожищ підтримували Рух та його платформу. Місцеві активісти підняли плакат “Вся влада – Радам!”... Після мітингу його учасники колоною пройшли з національними прапорами через усе місто”.⁴⁸ Організаторами цього мітингу були члени Координаційної ради Олександр Гудима та Богдан Самохваленко. Значну підтримку акції надали активісти місцевого осередку Руху.

Волинський обком партії, райкоми та міськкоми були занепокоєні таким розвитком подій, тому після серії вдалих мітингів у районних центрах області розпочала пошук шляхів до мирного співіснування з Рухом. Передусім партійному керівництву було конче необхідно зберегти перемир’я на час передвиборної боротьби. Отож, 25 грудня у Волинському облвиконкомі відбулася зустріч членів Президії КР ВРО НРУ Олександра Гудими, Михайла Тиского, Євгена Шимоновича, Олександра Юрченка, Богдана Самохваленка, Івана Лисака, Геннадія Кожевникова із представниками Волинського обкому КПУ та облвиконкому у складі Михайла Парасунька, Володимира Вороб’я, Петра Маховикова та Івана Лазорка. Під час цієї зустрічі представникам Руху відводилася роль слухачів, яким пропонувалася співпрацю лише у галузі екології та народного контролю.

Наприкінці зустрічі голова Координаційної ради ВРО НРУ Михайло Тиский вніс пропозицію провести в наступну суботу спільний мітинг у Ковелі, де й обговорити порушені проблеми. Голова Волинського облвиконкому погодився на організацію такої спільної акції.⁴⁹ Однак запланований мітинг, в якому брали участь більшість членів Координаційної ради ВРО НРУ (36 осіб), завершився побиттям їх у центрі Ковеля. Після повернення в Луцьк Президія КР ВРО НРУ прийняла заяву на ім’я голови

комісії з прав людини Верховної Ради СРСР, прокурора Української РСР та прокурора Волинської області, в якій зокрема говорилося, що “30 грудня 1989 року проти активістів Народного Руху на залізничній станції м. Ковель і в самому місті, поблизу пам’ятника Леніну, було вчинено організовану провокацію...

Ніяких протиправних дій, рівно ж як і таких, що порушували б громадянський порядок, з боку представників Народного Руху не було. Наблизившись до пам’ятника Леніну, рухівці були атаковані другою агресивною організованою групою, яка озвіріло накинулася на мирних громадян і гостей міста, несамовито продовжуючи виривати з рук і нищити речі...

При тому було зроблено все, щоб розпалити міжнаціональну ворожнечу і розбрат. Нападники викрикували: “Чего вы пришли на нашу землю?!", “Мало мы вашей крови пустили тут, на Украине, больше надо было!!!”, “Убирайтесь вон!!!”, “Все-рівно тобі, Гудимо, голову відрубасмо!”... Більшість цих викриків і погроз чомусь звучали російською мовою. Очевидно, населення міста в цьому шабаші участі не брало”.⁵⁰

А ось як описала ці події мешканка Ковеля Марія Хотинська: “Десь біля 12 години дня я була біля магазину “Дитячий світ”. По обидва боки проспекту Калініна стояло багато людей, а в центрі робилось щось жахливе.

Люди в цивільному, здебільшого ветерани, кидалися і товкли невеликий гурт людей, що стояли посеред проспекту, переплівшись руками один з одним і не відповідаючи на удари і поштовхи. Чулися лайка, обурливі вигуки. За метр від мене людина в цивільному вправним прийомом вирвала фотоапарат у чоловіка і засвітила плівку.

Вперше в житті я бачила таке насильство. Публічно били і товкли людей, що не чинили опору. Били люди, які не знали і не хотіли знати, кого і за що вони б’ють.

“Б’ють бандерівців”, – сказали мені в гурті.

“Та звідки ж ви взяли, що це бандерівці?”

“Вони приїхали з жовто-блакитними прапорами”, – була відповідь”.⁵¹

Водночас із розширенням географії впливу Волинська обласна організація НРУ займалася і вдосконаленням організаційної структури. Необхідність самовдосконалення була зумовлена перш за все перебігом політичних подій. Так, наступним кроком після формування на установчій конференції Координаційної ради Руху стало обрання в серпні 1989 р. президії Координаційної ради ВРО НРУ, куди ввійшли вчитель математики Олександр Гудима, лікар-психіатр Євген Шимонович, художник Іван Лисак, старший науковий співробітник Луцького педагогічного інституту Михайло Тиский, письменник Микола Панасюк, учитель української мови Катерина Шаварова, робітник Геннадій Кожевников, письменник Віктор Лазарук, інженер Василь Вдовиченко.

Проте вже на початку листопада стало зрозумілим, що колективна форма управління громадсько-політичною організацією, що невпинно зростала, має свої певні вади. Досить часто при розв’язанні поточних організаційних питань поставала проблема легітимності рішень Президії Координаційної ради Волинської регіональної організації НРУ через недотримання кворуму. З метою вдосконалення управління організацією Координаційна рада ВРО НРУ вирішила обрати головою Координаційної ради Михайла Тиского. Заступниками голови КР ВРО НРУ стали Олександр Гудима, Євген Шимонович та Геннадій Кожевников.⁵²

Початок нового 1990 р. був на Волині досить насиченим на політичні події. Завершувався перший етап передвиборної кампанії – реєстрація кандидатів у народні депутати до місцевих та Верховної Ради. Виборчі комісії на місцях досить часто відмовлялися реєструвати кандидатами в народні депутати членів Народного руху, які висувалися через громадські організації – Товариство української мови ім. Тараса Шевченка та асоціацію “Зелений світ”. Однак після цілої серії пікетувань Волинського обкому КПУ 2 січня влада погодилася зареєструвати кандидатів у народні депутати від новостворених громадських організацій, через які вдалося висунути

кандидатами у народні депутати до Луцької міської ради, Волинської обласної ради та Верховної Ради УРСР майже весь рухівський актив. Зокрема від асоціації “Зелений світ” кандидатом у народні депутати УРСР був висунутий один із лідерів Народного Руху Волині Олександр Гудима. В той же час по другому виборчому округу міста Луцька від Товариства української мови ім. Тараса Шевченка – інженер заводу ДПЗ-28 Ярослав Дмитришин.

Відрадно, що до Волинської обласної ради через новостворені громадські організації вдалося висунути найбільш активних членів Волинської регіональної організації Народного руху – Євгена Шимоновича, Михайла Тиского, Геннадія Кожевникова, Василя Швабюка. Завод виробів із пластмас висунув кандидатом у депутати до Волинської обласної ради Олександра Гудиму та Олега Мельничука. Студенти Луцького індустріального інституту – активіста Руху студента Олександра Свириду. Колектив Луцького ДПЗ-28 – члена КР ВРО НРУ Георгія Никітіна. Нововолинський ВО “Оснастка” – активістів місцевого осередку Народного руху інженера Федора Свідерського, інженера-геофізика Бориса Бусловського. Перший голова Нововолинського осередку НРУ, інженер-конструктор Ігор Семенюк балотувався від Нововолинського заводу РМЗ. Ковельський міський осередок Товариства української мови ім. Тараса Шевченка висунув кандидатами в депутати до Волинської обласної ради активістів місцевого осередку Народного руху Адама Поляка та Ігнатія Марчука. Трудовий колектив локомотивного депо “Ковель” – активіста ковельського осередку Народного руху Юрія Музичука. Районна профспілка працівників агропромислового комплексу – Віктора Стрижеуса.

6 січня 1990 р. відбулися загальні збори молодіжної організації “Сокіл”, на яких було прийнято рішення про перейменування цієї організації та присвоєння їй нової назви – Спілка незалежної української молоді (СНУМ). На цих же зборах вирішено створити редколегію інформаційного вісника під назвою “Сокіл”, який мав виходити щомісячно.⁵³ На той час ця

молодіжна організація налічувала 36 членів, серед яких найбільш активними були лучани Сергій Коцун, Валерій Гнатюк, Олександр Павшук, Наталія Московка, Оля Петровська, Валентин Савчук, Наталія Терпелюк, а також ковельчанин Леонід Приходько, Олександр Дулюк з Рожищ, Костянтин Гребянюк та Василь Мельник з Горохова. Головою новоствореної організації обрано Сергія Миронюка, його заступником – Руслана Тимощука.

Новостворена молодіжна організація підтримувала тісні контакти з Львівською обласною молодіжною організацією СНУМ та активно співпрацювала з Народним Рухом на Волині. З часу утворення її члени активно допомагали Народному Руху на Волині в проведенні перших мітингів в Рожищі, Ківерцях, Горохові та Ковелі, крім того, вони проводили власні акції. Так, на обласній комсомольській конференції 8 грудня 1989 р. група активістів “Сокола” намагалася ознайомити делегатів конференції з програмою своєї організації, але, як виявилось, комсомольці області до цього ще не були готові.⁵⁴

7 січня 1990 р. вперше за багато десятиліть Різдво Христове святкувалося відкрито і всенародно. Відразу після Божої служби в церквах різних конфесій люди за покликом душі зібралися на Замковій площі, щоб разом відзначити це найбільше християнське свято. Цього разу вже святкували його відкрито та без побоювання за наслідки. Культурологічна секція Народного руху (активісти секції Клавдія Корецька, Зоя Навроцька, Віктор Федосюк та Сергій Наумов) за порівняно короткий час підготувала до свята театралізоване українське дійство – вертеп. Аматорська постановка відбулася на достатньо високому художньому рівні. Рухівський вертеп шокував присутніх на площі своєю сміливістю. Чутки про нього швидко поширилися у місті, і цей самодіяльний колектив радував своєю майстерністю лучан упродовж цих різдвяних свят.⁵⁵

10 січня в Луцьку розпочав роботу рухівський Народний університет у приміщенні Будинку техніки, що по вулиці Першого травня (тепер – Кривий Вал). У перший же день роботи університету перед слухачами виступили

голова Координаційної ради ВРО НРУ Михайло Тиский, доцент Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки Віктор Давидюк (лекція з народознавства), Микола Панасюк (лекція з історії виникнення УАПЦ), Сергій Наумов (лекція з історії виникнення Луцького братства).⁵⁶ Вже наступного тижня перед слухачами Народного університету виступали гості з Рівного: Борис Степанишин (з лекцією з історії України), Олександр Новак (з лекцією на тему: “Донцов як основоположник українського націоналізму”), а також відомий луцький інтелектуал Володимир Гаврилук (його виступ був присвячений історії міста Луцька). Заняття університету відбувалися у вщент заповненій залі. Ті, хто приходив сюди, переконувалися, що тут можна почути живе слово з уст патріотично налаштованої інтелігенції міста. При університеті діяли кафедри культури української мови (її очолювала Катерина Шаварова), історії України (професор Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки Іван Кичій), народознавства (доцент цього ж закладу Віктор Давидюк), культурологічна (викладач Луцького училища культури Зоя Навроцька). В перервах між лекціями читала свої вірші Клавдія Корецька, а Марія Веслоцька радувала присутніх чарівною музикою. Заслужена артистка України Галина Кажан показувала свої моновистави про героїчне минуле українського народу.⁵⁷

13 січня у Києві відбулася третя сесія Великої ради Руху, на якій розглядалася низка організаційних та політичних питань. Так, Велика рада Руху вирішила організувати 21 січня живий ланцюг від Львова до Києва й таким чином відзначити 71-шу річницю Злуки Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки. Об'єднання УНР та ЗУНР, які утворилися після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, увійшло в історію України як День Соборності всіх українських земель.⁵⁸ Цю всеукраїнську акцію Народний рух вирішив провести 21 січня 1990 року, щоб привернути увагу української громадськості, що саме 1919 року відбулося добровільне об'єднання українських земель, а не приєднання Західної України до СРСР в результаті змови Сталіна і Гітлера у 1939 році.

Вочевидь, ця акція мала суто політичний підтекст, оскільки II з'їзд народних депутатів СРСР уже дав свою оцінку “пакту Молотова–Ріббентропа”, а народи СРСР врешті дізналися правду про зговір двох кривавих диктаторів XX століття.

Отож, 21 січня 1990 р. відбулася всеукраїнська акція “Живий ланцюг”. Люди утворили його, одночасно взявшись за руки на всьому проміжку шляху від Львова до Києва через Тернопіль, Дубно, Рівне, Корець та Житомир, і так простояли протягом 30 хвилин (з 12.00 до 12.30). Перед Волинською регіональною організацією НРУ стояло завдання забезпечити частину живого ланцюга на відстані 50-ти кілометрів по київській трасі від міста Рівного. Оргкомітет ВРО НРУ у складі Михайла Тиского, Олександра Гудими та Геннадія Кожевникова забезпечив учасників акції необхідною кількістю транспортних засобів, комплектами національної символіки, листівки та транспарантами.

Рано-вранці на Театральний майдан м. Луцька, де формувалася колона, підійшло чотири десятки автобусів із Луцька, Нововолинська, Ковеля та Горохова. Крім цього, у дійстві взяло участь більше сотні приватних автомобілів. Колона після виїзду з Луцька розтягнулася на декілька кілометрів. Настрій кожного з учасників був піднесений, обличчя світилися радістю. Під час акції місцеві жителі сіл Рівненської та Житомирської областей підходили до учасників живого ланцюга та жваво цікавилися дійством. Їхню увагу привернули численні жовто-блакитні прапорці, що були у кожного в руках, і радісні, наче в день найбільшого свята, очі учасників акції. Коли ж їм розповідали про мету та причину акції, то жителі навколишніх сіл дивувалися: “Чому про це не повідомлялося в пресі, по радіо та телебаченню? Багато наших людей теж прийшли б”.⁵⁹

Під час проведення живого ланцюга учасники цього дійства проводили бесіди із мешканцями навколишніх сіл, роздавали їм листівки, газети та українську національну символіку.

Після приїзду в Луцьк організовано також живий ланцюг від Київської площі, де знаходилася будівля Волинського облвиконкому, через усе місто до Замкової площі, де Народний рух Волині проводив свої народні віче, що мало символізувати єднання влади з народом. Свято закінчилося багатотисячним мітингом на Замковій площі та святковим богослужінням.⁶⁰ Ось як це дійство описувалося у газеті “Молодий ленінець”: “А колона тим часом рухалася... Один гурт, другий. З другого боку повільно йшли міліціонери й цікаві. Лише біля зупинки навпроти магазину “Перлина” жінка років шістдесяти п’яти, вирвавшись з-під руки свого попутника, стала обзивати тих, що йшли в колоні “бандерами”, “убивцями” і погрожувала всілякими карами. Біля пам’ятника Лесі Українці колона спинилася ще раз. Схилили прапори. Ну, а далі... далі на Замковій площі був мітинг. Прапори – червоні, червоно-блакитні й синьо-жовті.

Виступаючи через кілька днів на одній солідній нараді, ще один мій колега сказав, що в той день Рух “вирішив пограти м’язами”.⁶¹

Михайло Горинь як голова оргкомітету з проведення цієї акції писав про це так: “Ідея української хвилі (чи ланцюга) була задумана як частка програми консолідації української нації... Вже тоді відразу після Установчого з’їзду секретаріат планував, окрім проведення українського ланцюга, свята козацької слави та обміну дітьми між Сходом і Заходом на свята та канікули. Йшлося про те, що масові зустрічі людей цих регіонів сприятимуть взаємопізнанню та допоможуть висушити Збруч, що пролягає через землі і душі нашого народу. Ми були переконані, що без консолідації української нації побудова міцної держави неможлива”.⁶²

Офіційна влада вже не могла замовчувати цю політичну акцію Народного руху. Навіть така прокомуністична газета, як “Радянська Україна” відгукнулася позитивно: “У цілому треба відзначити, що мітинг на честь дня соборності України вигідно відрізнявся від попередніх мітингів більшою зрілістю, врівноваженістю, прагненням через діалог консолідувати всі перебудовчі сили України”.⁶³

Уже через тиждень після проведення „живого ланцюга”, 27 січня, біля стін заводу “Арсенал” у Києві відбувся мітинг ортодоксальних комуністів та російських шовіністів, присвячений 72-й річниці січневого повстання робітників цього заводу проти Центральної ради УНР.⁶⁴ Очевидно, владна верхівка вирішила спробувати вкотре піти в наступ проти народно-демократичної опозиції. Так, напередодні виборів до Верховної Ради УРСР знову поповзли чутки про можливі погроми. Прокомуністичним силам в Україні, які безупинно втрачали свій вплив на перебіг політичних подій у республіці, була на руку дестабілізація в суспільстві, адже це могло сприяти обранню до парламенту прокомуністичних депутатів.

У Москві в цей час набирало силу неформальне об’єднання “Пам’ять”, регіональні організації якого вже активно проводили свою роботу на Сході України. На противагу поширенню впливу “Пам’яті” видавництво “Рух-прес” видало масовим тиражем листівку “Дати відсіч антисемітським провокаторам”. Окрім того, у пресі опубліковано Заяву Народного руху, в якій засуджувалися спроби певних реакційних сил розпалити міжнаціональну ворожнечу.⁶⁵

Питання міжнаціональних відносин у республіці розглядалося в січні 1990 р. на черговому засіданні Політбюро ЦК Компартії України, де було “намічено ряд заходів по регулюванню національних відносин. Зокрема по забезпеченню основних запитів національних груп населення, покращення матеріальних і фінансових умов діяльності національно-культурних товариств”.⁶⁶

У світлі цих рішень Політбюро ЦК Компартії України Волинський обком партії розгорнув активну роботу з формування національно-культурних товариств в області.

Так, при Волинському обласному відділенні Радянського фонду культури нашвидкоруч сформовано Волинське обласне товариство єврейської культури.⁶⁷

За підтримки обкому партії та Волинського облвиконкому розпочало свою діяльність громадське самодіяльне товариство “Справедливість”. Уже через місяць після подачі відповідних документів Волинський облвиконком своїм рішенням від 29 січня 1990 року реєструє як Товариство єврейської культури, так і товариство “Справедливість”.⁶⁸ Невдовзі, за сприяння влади, ці громадські організації отримали приміщення для своїх штаб-квартир та необхідне фінансування. Слід зазначити, що заяву на реєстрацію в облвиконком підписали одинадцять осіб, серед яких здебільшого колишні члени обкому партії, військові пенсіонери, учасники Другої світової війни.⁶⁹

Натхненники створення товариства “Справедливість” із Волинського обкому партії прагнули сформувати в області громадське утворення, альтернативне Волинській регіональній організації НРУ, яке б ставило собі за мету “згуртування всіх здорових сил суспільства... за створення правової держави, пропаганду Ленінських ідей народовладдя, національного суверенітету, інтернаціоналізму, гласності, законності, справедливості”.⁷⁰

Лідерам цієї громадської організації дозволялося на початках критикувати окремих членів обкому партії та облвиконкому, але, звичайно, у дозволених межах.

Установча конференція товариства “Справедливість” відбулася 31 березня 1990 року, через два місяці після реєстрації в облвиконкомі. Вже те, що на цій конференції у виступі завідувач державно-правовим відділом обкому партії Анатолій Кипень давав свої поради щодо діяльності товариства, засвідчувало причетність Волинського обкому до його формування.⁷¹ Незважаючи на те, що товариство “Справедливість” одним із перших в області дістало офіційний статус, проте його поява не привернула до себе значної уваги громадськості в області.

На останньому етапі гострої передвиборної боротьби в Луцьку на Замковій площі впродовж лютого 1990 р. проходили багатотисячні мітинги, незмінними промовцями на них були Олександр Гудима, Олександр Юрченко та Геннадій Кожевников. Багатотисячний натовп, що тоді збирався

щонеділі на площі древнього міста, на заклик цих лідерів Руху переміщався до стін приміщення Волинського обкому, де зазвичай продовжував мітингувати ще два-три дні поспіль.

Більшість виступаючих на ньому вимагали відставки першого секретаря Волинського обкому партії Леоніда Павленка, закликали присутніх до безперервного пікетування обкому аж до повного виконання своїх вимог.⁷²

На засіданні бюро Волинського обкому партії під час обговорення питання “Про політичну обстановку в області і події, що мали місце в Луцьку, ряді районних центрів 18 лютого 1990 р.” відзначалося, що під час мітингу 18 лютого “в деяких виступах допускалися грубі і нічим не обґрунтовані нападки на комуністичну партію... Звучали заклики до розвалу СРСР, ліквідації партійних комітетів і організацій. Як “великий син українського народу” прославлявся Степан Бандера”.⁷³

В умовах, коли національно-демократична опозиція набирала силу, партійне керівництво області змушене було йти на поступки. Так, тільки завдяки пікетуванню приміщення обкому партії було виділено приміщення під штаб регіональної організації НРУ в м. Луцьку.

Багатолюдні мітинги, проведення яких ініціювала Координаційна рада ВРО НРУ, прокотилися в містах та районах області. 11–18 лютого вони пройшли у Ковелі, Нововолинську, Ківерцях, Горохові, Володимирі-Волинському. Так, за домовленістю з владою Ковеля місцевий осередок Руху ініціював спільний мітинг на стадіоні. Лідер регіональної організації НРУ Олександр Гудима на завершення своєї промови за “луцькою традицією” закликав усіх, хто був на стадіоні, вирушити в похід до стін Ковельського райкому партії. Стало очевидним, що плани місцевої влади і на цей раз провалилися, а ситуація вийшла з-під їхнього контролю. В той день біля стін Ковельського райкому партії на мітинг зібралося мало чи не все місто.⁷⁴

Під час обговорення на пленумі Ковельського міськкому Компартії України питання політичної ситуації, що склалася після цього мітингу,

більшість членів міського комітету партії з обуренням висловлювалися про посилення націоналістичних настроїв у ковельчан та закликали владу припинити співпрацю з місцевим осередком НРУ.⁷⁵

У ці останні передвиборні дні правляча КПУ й опозиційний НРУ постійно звинувачували один одного в нагнітанні пристрастей, дестабілізації політичної ситуації й поширенні провокаційних чуток про можливі погроми.

На пленумі ЦК Компартії України, що відбувся 22 лютого 1990 р., секретар ЦК КПУ Юрій Єльченко у виступі зокрема відзначив, що: “Не обминають націоналістичні вітри і Україну. Одна за одною розігруються карти, що явно позначені націоналістичними фарбами. Тут і реанімація в нових умовах ідеї вільної України, тобто виходу її із складу СРСР, і політична спекуляція уніатським питанням, і прагнення реабілітувати петлюрівщину і бандерівщину”.⁷⁶

Після завершення своєї роботи пленум прийняв резолюцію “Про нагнітання напруженості на ґрунті міжнаціональних відносин”, в якій наголошується, що КПУ “є сьогодні єдиною політичною силою, яка здатна забезпечити загальнонаціональні інтереси громадян”.⁷⁷

Від Волинського обкому партії на цьому пленумі виступив перший секретар Володимир-Волинського райкому партії Сергій Лесик. Висловлюючи занепокоєння обкому партії щодо ситуації, яка склалася в області, він зокрема сказав, що “обстановка в країні, республіці сьогодні є критичною. Наша Вітчизна в небезпеці. Треба вживати радикальні заходи. В цьому чітку і послідовну позицію повинні зайняти всі ми – Центральний Комітет КПРС, ЦК Компартії України. На даному етапі було б доцільно прийняти закон про заборону мітингів і страйків на території республіки”.⁷⁸

Наступного дня після завершення роботи пленуму ЦК Компартії України в коротенькому повідомленні інформаційної агенції РАТАУ йшлося про те, що у Києві відбувся установчий з’їзд Спілки трудящих України за соціалістичну перебудову, чисельність якої нібито сягнула 2 мільйони трудящих Української РСР.⁷⁹

Отже ЦК Компартії взявся за створення альтернативної Народному руху організації, схожої до вже створених у республіках Прибалтики інтерфронтів.

Досить емоційний виступ на пленумі ЦК Компартії України секретаря Ю. Єльченка та поширення чуток про можливі погроми прихильниками Руху євреїв та комуністів було своєрідною “прелюдією” перед створенням інтерфронту в республіці. Взявши під свою опіку обласні товариства єврейської культури і водночас поширюючи чутки про можливі єврейські погроми, партійне керівництво республіки намагалося представити світовій громадськості і світовим єврейським організаціям НРУ та УГС як українських нацистів.

Однак, завдячуючи вмiлим діям керівництва Народного руху, плани ЦК Компартії України не здійснилися. Вже після виборів навіть центральні партійні газети не поширювали інформацію про діяльність Спiлки трудящих України за соціалістичну перебудову.

На Волині в ці останні передвиборні дні протистояння партійно-радянській владі досягло свого апогею. На сторінках обласної комсомольської газети “Молодий лєнінець” у редакційному коментарі зазначалося: “Серія несанкціонованих мітингів відбулася цього тижня на центральній площі Луцька. Основні вимоги досить полярні: від задоволення побутових потреб – до відставки першого секретаря обкому партії Л. І. Павленка. Завдяки зваженій позиції більшості членів Координаційної ради Руху вдалося перенести обговорення проблем з площі за “круглий стіл”, який відбувся вчора в Будинку техніки. 22 лютого бюро обкому і Луцького міськкому комсомолу обговорило політичну ситуацію в області і вирішило провести спільний пленум обкому та Луцького міськкому комсомолу 27 лютого о 14 годині у Палаці піонерів. Порядок денний: “Про поточний політичний момент”. З метою політичної стабілізації в області вирішено ввійти з пропозицією до всіх громадсько-політичних формувань створити координаційний комітет”.⁸⁰

Тільки безперервне пікетування обкому партії та багатолюдні мітинги в містах області змусили керівництво Волинського обкому партії і облвиконкому сісти за стіл переговорів з опозицією. 23 лютого в приміщенні Будинку техніки відбулася зустріч керівництва області з членами Президії Координаційної ради регіональної організації НРУ, на якій було висунуто низку вимог. Мабуть, найважливішою з них була вимога щодо залучення представників від новостворених громадських організацій до контролю за перебігом виборів. На цій зустрічі прийнято спільну заяву “До трудящих міста та області”, яку підписало як тогочасне керівництво області (другий секретар обкому партії Володимир Блаженчук, перший заступник прокурора області Павло Думало, голова Луцького міськвиконкому Антон Кривицький, перший заступник голови облвиконкому Андрій Малиш, перший секретар Волинського обкому комсомолу Микола Романюк, секретар облпрофради Юрій Сивенко, голова ради трудового колективу заводу синтетичних шкір Георгій Туржанський, голова обласної організації Спілки журналістів України Полікарп Шафета), так і рухівці (член обласної Координаційної ради НРУ Олександр Гудима, голова Луцького осередку УГС Геннадій Кожевников, член Луцького товариства Лева Віктор Пенько, член Координаційної ради НРУ Микола Панасюк, член Координаційної ради СНУМ Руслан Тимошук, голова Координаційної ради обласної організації НРУ Михайло Тиский, член Координаційної ради Товариства “Зелений світ” Олександр Юрченко).⁸¹

23 лютого 1990 р. активісти Волинської обласної організації СНУМ провели широкомасштабну акцію пікетування Луцького міськвійськкомату. Основні вимоги пікетувальників були написані на саморобних плакатах: “Сини України повинні служити тільки на її території”, “Не хочемо служити в спецкаральних загонах”, “Без національної армії неможлива незалежна Україна”, “Вимагаємо створення національних збройних сил України”, “Геть окупаційну армію” та ін. Акції протесту цього дня проходили також в інших областях Західної України.⁸²

Волинський обком партії, щоб якось реабілітувати себе в очах рядових комуністів і підняти свій авторитет, зобов'язав райкоми та міськкоми партії провести серію мітингів за участю комуністів обласної партійної організації. В рішенні обкому партії щодо проведення цього заходу відзначається: «Останнім часом в області ускладнилась політична ситуація. Опозиційні КПРС сили, в тому числі ті, які займають вкрай деструктивні позиції, посилили нападки на партію, проводять несанкціоновані мітинги та демонстрації.

В зв'язку з цим вважаємо за необхідне:

– членам бюро, завідувачам відділів міськкомів, райкомів партії, головам міськвиконкомів постійно проводити зустрічі з трудовими колективами...

– провести 24 лютого ц.р. у містах і районах області мітинги за участю комуністів, робітників, інтелігенції, жінок і молоді на захист перебудови і підтримку рішень лютогового (1990 р.) Пленуму ЦК КПРС.»⁸³

У ті досить напружені передвиборні дні керівництво Волинської регіональної організації НРУ проводило також велику аналітичну та організаційну роботу. Створений обласний виборчий штаб Народного руху у складі голови Координаційної ради Михайла Тиского його та членів Координаційної ради Олександра Гудими, Геннадія Кожевникова, Івана Лисака та Євгена Шимоновича працював цілодобово. Насамперед керівництво штабу визначилося з кандидатами у народні депутати, яким необхідно надати підтримку у виборах до Верховної Ради УРСР. Так, від луцьких виборчих округів висунуто Олександра Гудиму та Ярослава Дмитришина, від Нововолинського – Федора Свідерського, від Ковельського – Андрія Мостиського, від Горохівського – Андрія Бондарчука, від Камінь-Каширського – Павла Віцяка. Однак у трьох Волинських виборчих округах (Ківерцівському, Турійському та Любешівському) національно-демократична опозиція не мала змоги зареєструвати своїх кандидатів.

Велику увагу приділяв виборчий штаб Руху й формуванню депутатського корпусу Волинської обласної та Луцької міської рад народних депутатів. Зокрема до Волинської обласної ради від національно-демократичних сил тоді балотувалося близько 30 кандидатів у депутати..

Обласний виборчий штаб Народного руху також займався агітаційно-пропагандистською роботою серед населення області. На Волині тоді вже виходили періодичні видання, зокрема газета регіональної організації НРУ “Народна справа”, обласної організації СНУМ “Сокіл”, обласної філії УГС “Вільна думка”, Горохівської районної організації Народного руху “Вітер надій”, Ковельської організації НРУ “Доля”. Окрім цих газет, що виходили досить великими тиражами, виборчий штаб випустив та розповсюдив серед населення листівки, в яких були тексти: “Звернення до волинян”, “Виборчий маніфест Народного Руху України за перебудову”, “Що таке Рух?”.⁸⁴

4 березня 1990 р. відбулися перші за більш як 70-літню історію існування СРСР демократичні вибори народних депутатів до рад усіх рівнів. Народний рух Волині святкував свою першу досить суттєву перемогу. Так, після другого туру виборів, 18 березня, народними депутатами УРСР стали чотири члени Народного руху – Олександр Гудима, Ярослав Дмитришин, Андрій Мостицький, Федір Свідерський та ще двоє – Андрій Бондарчук та Павло Віцяк – увійшли до опозиційної фракції у Верховній Раді – Народної ради – одразу після її формування. Отже, з дев’яти народних депутатів УРСР від Волині шестеро увійшли у демократичний блок і вважали себе представниками Народного руху України.⁸⁵

Досить успішними для Руху були вибори до Луцької міської ради (46 % депутатських мандатів). Приблизно така ж кількість депутатських мандатів дісталася Нововолинській, Ковельській, Володимир-Волинській та Горохівській міським організаціям НРУ. Значно скромнішими були результати виборів до обласної (32 % мандатів) та районних рад, де кількість депутатів від Руху не перевищувала третини їхнього складу. Отже на виборах 1990 року Волинський обком партії втратив свою монополію на владу, але

опозиція не була ще достатньо сильною, щоб перебрати владу у свої руки. У виступі на XVII конференції Горохівської районної організації Компартії України перший секретар Волинського обкому партії Володимир Блаженчук, оцінюючи результати виборів, відзначив, що “ми програли чимало мандатів через недооцінку спільних дій Руху та УГС”.⁸⁶ Однак у північних та східних, переважно сільськогосподарських, районах депутатами Волинської обласної та місцевих районних рад стали переважно голови колгоспів та місцева партійна номенклатура, яка ще вірила в ідеали КПРС.

Перемогу на виборах 1990 р. у найбільших на Волині населених пунктах Народний рух отримав завдяки відчутній підтримці робітництва та інтелігенції цих міст, а також щоденній копіткій роботі виборчого штабу регіональної організації НРУ.

Отже процес становлення Народного руху України відбувався в складних умовах боротьби з тоталітарним режимом. Пройшовши важкий шлях від зародження ідеї, установчого з'їзду до перемоги на перших демократичних виборах, Народний рух став потужним громадсько-політичним об'єднанням національно-демократичних сил в Україні.

Відзначимо, що одним із основних досягнень Народного руху за цей короткий період стало формування потужних регіональних організацій, які, не сподіваючись на допомогу з Києва, проводили агітаційну пропагандистську роботу, формували міські, районні та сільські осередки, залучали до громадської роботи авторитетних людей на місцях.

Волинська регіональна організація НРУ за час свого становлення домоглася створення осередків Руху майже в усіх районах області, а у промислово розвинених містах Луцьку, Нововолинську, Ковелі, Володимирі-Волинському та Горохові – на всіх великих підприємствах. За цей період регіональна організація налагодила випуск п'яти інформаційних вісників, загальний місячний тираж яких сягав понад 10 тисяч примірників, заснувала на громадських засадах “Народний університет”, започаткувала в містах

області відкрите святкування Різдва Христового та діяльність Народного хору “Посвіт”.

Культурно-освітня діяльність регіональної організації сприяла забезпеченню єдності поглядів і переконань.

Примітки

¹ Літ. Україна.– 1989.– 12 лист.

² Три дні вересня вісімдесят дев’ятого: Матеріяли Установчого з’їзду Народного Руху України за перебудову.– К.: Редакція щорічника “Україна. Наука і культура”, 2000.– С. 22.

³ Там само.– С. 283.

⁴ Там само.– С. 361, 412.

⁵ Там само.– С. 152.

⁶ Ковтун В. Історія Народного Руху України.– К.: Факт, 1999.– С. 132.

⁷ Піпаш В. Народний Рух України як фориа національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років ХХ століття: Закарпатський регіональний аспект.– Ужгород: Гажда, 2008.– С. 61.

⁸ Літ. Україна.– 1989.– 14 верес.

⁹ Ковтун В. Названа праця.– С. 52.

¹⁰ Гончарук Г. Народний Рух України: Історія.– Одеса: Австропринт, 1997.– С. 97.

¹¹ Московские новости.– 1989.– 1 октяб.

¹² Пробудження: Інф. вісник Народного Фронту Литви (виходив у м. Ризі з травня 1989 р.).– 1989.– № 38.

¹³ Народна справа: Інф. вісн. Волин. регіон. організації Народного Руху України (виходив із вересня 1989 р.).– 1989.– № 2.

¹⁴ Там само.– № 2, 3.

¹⁵ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 42.

¹⁶ Там само, арк. 42.

¹⁷ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 45.

¹⁸ Корсак І. Оксамит недавнених літ (спогади, інтерв’ю, виступи).– Луцьк: Волин. обл. друк., 2001.– С. 75.

¹⁹ Рад. Волинь.– 1989.– 19 верес.

²⁰ Державний архів Львівської області (ДАВО), ф. П-3, оп. 62, спр. 845 „Пропагандистські матеріали громадсько-політичного центру „Про зв’язок бандерівщини з німецько-фашистськими загарбниками, криваві злодіяння оунівців над мирним населенням України”. 1990 р., арк. 33, 50, 61.

²¹ ДАВО, ф. П-1, оп. 17, спр. 975, арк. 6, 7.

²² ДАВО, ф. Р-6, оп. 16, спр. 5167, арк. 65.

²³ ДАВО, ф. П-1, оп. 26, спр. 28, арк. 19, 23.

²⁴ ДАВО, ф. Р-6, оп. 16, спр. 5167, арк. 27.

²⁵ Правда України.– 1989.– 17 верес.

²⁶ Рад. Україна.– 1989.– 17 верес.

²⁷ Рад. Волинь.– 1989.– 26 верес.

²⁸ Рад. Волинь.– 1989.– 26 верес.

²⁹ Молодий ленінець.– 1989.– 30 верес.

³⁰ Врублевський В. Володимир Щербицький: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты.– К.: Довіра, 1993.– С. 245.

³¹ Народна справа.– 1989.– №2, 3.

³² Інформатор-45: Щотижнева хроніка служби УГС (виходила у м. Львові з 1988 р.).– 1989.– 10 жовт.

³³ Народна справа.– 1989.– № 2, 3.

³⁴ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 12, арк. 9.

³⁵ Рад. Україна.– 1989.– 19 жовт.

- ³⁶ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
- ³⁷ Народна справа.– 1989.– № 2, 3.
- ³⁸ Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989 – 1993 роках.– К.: КМ Academia, 1995.– С. 58, 59.
- ³⁹ Рад. Волинь.– 1989.– № 4.
- ⁴⁰ Народна справа.– 1989.– № 2, 3.
- ⁴¹ Там само.– № 2, 3.
- ⁴² Там само.– № 2, 3.
- ⁴³ Там само.– № 2, 3.
- ⁴⁴ Сокіл: Інформ. вісн. Волин. обл. організації СНУМ (виходив з лютого 1990 р.).– 1990.– № 1.
- ⁴⁵ Вільна думка: Інформ. вісн. Волин. філії УГС (виходив з вересня 1989 р.).– 1989.– № 1.
- ⁴⁶ За народний парламент: Бюлетень Центру координації виборів при секретаріаті Народного Руху України (виходив з грудня 1989 р.).– 1989.– № 1.
- ⁴⁷ Народна справа.– 1989.– № 5.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ Тиский М. Весна тривог і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 59, 60.
- ⁵⁰ Народна справа.– 1990.– № 5.
- ⁵¹ Там само.
- ⁵² Тиский М. Названа праця.– С. 51.
- ⁵³ Сокіл.– 1990.– № 1.
- ⁵⁴ Там само.– № 1.
- ⁵⁵ Тиский М. Названа праця.– С. 63.
- ⁵⁶ Народна справа.– 1990.– № 5.
- ⁵⁷ Тиский М. Названа праця.– С. 64.
- ⁵⁸ За народний парламент.– 1990.– № 2.
- ⁵⁹ Тиский М. Названа праця.– С. 66.
- ⁶⁰ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 16, арк. 3, 4.
- ⁶¹ Молодий ленінець.1990.– 27 січ.
- ⁶² Ковтун В. Названа праця.– С. 155.
- ⁶³ Рад. Україна.– 1990.– 23 січ.
- ⁶⁴ Правда України.– 1990.– 28 січ.
- ⁶⁵ Вісник руху)документи і матеріали п'ятої сесії Великої Ради Руху).– К.: Редакція інформ. центру Руху, 1990.– Ч. 5.– С. 20.
- ⁶⁶ Правда України.– 1990.– 31 січ.
- ⁶⁷ ДАВО, ф. Р–6, оп. 16, спр. 5321, арк. 124.
- ⁶⁸ Там само, арк. 123.
- ⁶⁹ Там само, арк. 131.
- ⁷⁰ Там само, арк. 132.
- ⁷¹ Рад. Волинь.– 1990.– 8 квіт.
- ⁷² Молодий ленінець.– 1990.– 22 лют.
- ⁷³ ДАВО, ф. П–1, оп. 17, спр. 1024, арк. 10.
- ⁷⁴ Народна справа.– 1990.– № 7.
- ⁷⁵ ДАВО, ф. 34, оп. 30, спр. 2, арк. 17.
- ⁷⁶ Рад. Україна.– 1990.– 25 лют.
- ⁷⁷ Правда України.– 1990.– 24 лют.
- ⁷⁸ Рад. Україна.– 1990.– 27 лют.
- ⁷⁹ Робітнича газета.– 1990.– 25 лют.
- ⁸⁰ Молодий ленінець.– 1990.– 24 лют.
- ⁸¹ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 10, арк. 38, 40.
- ⁸² Сокіл.– 1990.– № 1.
- ⁸³ ДАВО, ф. П–1, оп. 26, спр. 47, арк. 1–3.
- ⁸⁴ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 12, арк. 7.
- ⁸⁵ Рад. Волинь.– 1990.– 21 берез.
- ⁸⁶ ДАВО, ф. 6, оп. 34, спр. 1, арк. 49.

РОЗДІЛ 5

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

5.1. Боротьба за демократизацію суспільства

Передвиборні багатолюдні мітинги, виступи на них колишніх дисидентів та політв'язнів спонукали мільйони українців до переосмислення свого минулого. Найбільш вагомим фактором впливу на перебіг виборчої кампанії в січні–березні 1990 року була участь у них представників національно-демократичних сил, передусім, Народного руху України. За час цієї передвиборчої кампанії авторитет партійного керівництва республіки був значно підірваний. У колись монолітній Компартії України появилися перші ознаки розколу, розпочався процес масового виходу з лав КПРС.

Уже після першого туру виборів у надрах ЦК КПУ розпочалася робота зі створення демократичної фракції Комуністичної партії України. Цьому процесу, що тривав уже впродовж півтора року, дала новий імпульс заява “До членів Руху та до всіх громадян України”, яку серед інших підписали комуністи Іван Драч, Дмитро Павличко, Володимир Яворівський, Павло Кислий, Сергій Головатий, Віталій Дончик і лідери УГС Левко Лук'яненко та Михайло Горинь. У заяві зазначалося: “На даному етапі ми хотіли б бачити Комуністичну партію України окремою лівою партією під демократичним прапором, не керованим з Москви”.¹ Крім того, автори цього документа закликали до негайного проведення з'їзду НРУ, на якому було б вироблено концепцію перетворення Руху у політичну партію.

Отже, після виборів перед членами Народного руху України і передусім перед керівництвом НРУ постали нові проблеми. А тим часом ЦК КПУ відреагував на опубліковану заяву майже блискавично: всіх членів КПРС, які підписалися під заявою, було виключено з партії. Однак на той час

деякі діячі Руху прийняли рішення про вихід із лав КПРС ще у час передвиборної кампанії.²

Досить помітним явищем у політичному житті НРУ стала IV сесія Великої ради Руху, що відбулася 24–25 березня у закарпатському місті Хуст і була приурочена до відзначення 51-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України.

На початку роботи сесії було прийнято заяву на підтримку братнього литовського народу, парламент якого 11 березня прийняв ухвалу про відновлення незалежності Литовської Республіки. На сесію запрошено кореспондентів відомих світових інформаційних агенцій. Гостями сесії були новообрані народні депутати Української РСР від національно-демократичних сил.

Згідно з регламентом, у перший день роботи сесії Великої ради Руху обговорювалися питання, пов'язані з історією виникнення Карпатської України, а наступного – результати виборчої кампанії в Україні. З цього приводу у багатьох виступах зазначалося, що на виборах Рух не зміг повною мірою використати всі свої можливості. На заваді цьому стали як об'єктивні, так і суб'єктивні причини, насамперед брак досвіду організації передвиборчої кампанії і, звичайно, досвідчених кадрів.

У виступі на сесії голова Народного руху України Іван Драч із цього приводу, зокрема, відзначив: “Ми їхали сюди, до Вас, з усіх кінців України, ми бачили, що тут тепло, і перші ці квітучі дерева символізували нам початок нової тої української весни, яка чисто практично унаочнилася і прагмативізувалася у виборах до українського парламенту. Ми потім будемо говорити конкретно про всі справи. Десь третина українського парламенту буде від демократичного блоку. Ми дуже раді, що у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях переважна більшість кандидатів пройшли від демократичного блоку. Ми раді за перемогу. У Києві, у нас, дві третини пройшли у Верховну Раду України від

демократичного блоку. Приблизно така ж ситуація – чи десь до половини, принаймні, – буде в міській Раді”.³

Заключна частина сесії проходила досить бурхливо. Так, лідер УГС Левко Лук’яненко оголосив (чим викликав жвавий інтерес присутніх), що на базі Української Гельсінської спілки в найближчі місяці буде сформовано Українську республіканську партію (УРП). Далі він поінформував присутніх, що оргкомітет зі створення УРП уже розробив програму і статут майбутньої партії. Під час виступу Левка Лук’яненка імпульсивний В’ячеслав Чорновіл, з місця перебиваючи промовця, оголосив про свій вихід з оргкомітету УРП. А у виступі Дмитра Павличка прозвучало друге сенсаційне повідомлення, в якому він оголосив про створення Демократичної партії України (ДемПУ).⁴

Таким чином два лідери Народного руху цього дня зробили перший крок до розколу найпотужнішої на той час опозиційної до існуючої влади громадсько-політичної організації. Водночас після цих заяв і дискусій, які тривали і після завершення роботи, стало очевидним, що Хустівській сесії Великої ради Руху випало стати переломною в питанні формування національно-демократичних сил в Україні. З іншого боку, на ній зроблено перший крок до створення перших політичних партій в Україні, хоч об’єктивних передумов у суспільній свідомості українців для їх формування ще не було.

Відносна перемога на виборах Народного руху України спонукала до пошуку альтернативних шляхів політичної боротьби і в самій Компартії України. Так, 24–25 березня у Харкові відбулася республіканська конференція прихильників “Демплатформи в КПРС”. На конференції серед присутніх були й народні депутати Української РСР: члени Комуністичної партії з 21-ї області України й серед них члени Народного руху України, які ще не порвали з КПРС.

Ось як обґрунтовує необхідність проведення цієї конференції член Координаційної ради партклубів України Олександр Тертичний: “нагальність об’єднання демократичного крила в партії викликана зростанням

напруженості в суспільстві та загрозою повної перемоги консервативних сил на партійних з'їздах, які вирішено наблизити.

Ні для кого не секрет, що серед комуністів завжди знаходилися такі, що були не згодні з керівництвом партії. Тепер, в епоху перебудови, багато з тих, хто вважає своїм обов'язком діяти, пішли до Руху, в інші громадські організації. Але немало виявилось і таких, хто свої сумніви поніс у парткоми, у дискусійні партійні клуби.

Не діждавшись конструктивної відповіді на численні листи та сигнали до ЦК, прихильники демократизації скликали в січні Всесоюзну конференцію партклубів, яка затвердила свої пропозиції до з'їзду в документі “Демократична платформа в КПРС”.

Більшість делегатів з України приєдналися до цієї платформи, що зокрема пропонує федералістичний принцип будови КПРС – тобто добровільний союз самостійних компартії республік, які мають свої програми та статuti”.⁵

Звичайно, Харківська конференція прихильників “Демократичної платформи в КПРС” відбулася без згоди ЦК КПУ. Так, на пленумі ЦК КПУ (22 лютого) зазначалося, що в партійних організаціях останнім часом спостерігається весь спектр політичних поглядів – “від радикально лівих до крайніх правих”, відтак пленум однозначно висловився проти створення “різноманітних опозиційних блоків”.⁶

31 березня 1990 р. поспіхом був скликаний пленум ЦК КПУ, на якому з уст перших керівників ЦК звучав осуд на адресу членів “Демплатформи в КПРС” з її “сумнівними діями”. На пленумі була зроблена спроба перейти в контрнаступ на опозицію, що гуртувалася навколо Народного руху України, та на тих членів партії, що ще формально перебували в КПРС і гуртувалися навколо “Демплатформи в КПРС”. Першою ознакою наступу ортодоксального крила КПУ стала постанова Президії Верховної Ради УРСР, за якою місцеві засоби масової інформації, управління міських, районних та обласних відділів органів внутрішніх справ переходили у підпорядкування до

їхніх центральних органів у Києві. Ця постанова була спрямована передусім проти демократичних рад Галичини з метою обмеження їхньої влади на місцях. Крім того, прийнято спільну Заяву ЦК КПУ, Президії Верховної Ради та Ради Міністрів УРСР, в якій засуджувалася діяльність демократичних рад у Галичині, як “деструктивна та сепаратистська”, в якій, зокрема, говорилося: “Останнім часом у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях певні політичні сили, забезпечивши собі в деяких містах і районах більшість на виборах до місцевих Рад народних депутатів, почали відкрито здійснювати свої амбіційні наміри. Посилилися спекуляції на національних, релігійних почуттях людей.

Під гаслами відродження національної самосвідомості ведеться розгульна націоналістична пропаганда.

У протиправну націоналістичну діяльність активно втягується молодь. Лідери Руху, “Української Хельсінської спілки”, “Спілки незалежної української молоді” та інших політичних угруповань закликають її до боротьби за “вільну Україну”, до відмови від служби в Радянській Армії...

Вже перші рішення, практичні кроки органів влади, зокрема у Львові, містах Червонограді і Стрию Львівської області, Івано-Франківську і Тернополі, свідчать про їх деструктивність та сепаратистську суть. Виробляються заходи по блокуванню і невиконанню урядових постанов і рішень, змінюється символіка і державні атрибути”.⁷

Слід відзначити, що досить вагому підтримку антирухівській кампанії почала надавати Російська православна церква (РПЦ).

Процес відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), що проходив за сприяння УГС і НРУ, був не до душі керівництву РПЦ.

Щоб запобігти відродженню цих українських церков, керівництво РПЦ за погодженням з партійним керівництвом республіки розпочало швидкими темпами відкривати церковні приходи Російської православної церкви. Так, протягом 1988 р. – першої половини 1989 р. в Україні зареєстровано

1300 нових громад РПЦ, з них 1100 – в областях Західної України. Форсована реєстрація нових громад РПЦ, на думку партійного керівництва, мала завадити процесу відродження української церкви. Таким чином партійні та державні органи влади свідомо провокували конфлікти на релігійному ґрунті, в яких вони відстоювали бік прихильників РПЦ. Проте після церковного собору УГКЦ, який відбувся у Львові 23 січня 1990 р., почався масовий перехід віруючих у підпорядкування УГКЦ.⁸

Дещо повільнішими темпами розпочався процес відродження Української автокефальної православної церкви після Собору прихильників УАПЦ – священників РПЦ, що відбувся у Львові 20 жовтня 1989 р.⁹

Налякана таким розвитком подій Російська православна церква на своєму Архієрейському соборі наприкінці січня 1990 року прийняла Звернення “до всіх вірних чад РПЦ”, в якому, зокрема, зазначалося, “що процес нормалізації становлення католиків східного обряду на Західній Україні використовується екстремістськими групами для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, нехтуються права православних общин, які насильно виганяються з своїх храмів”.¹⁰

Тим часом на Волині процес відродження УАПЦ і УГКЦ проходив значно повільнішими темпами. Перша церковна громада УАПЦ появилася в краї в обласному центрі 8 жовтня 1989 р. лише завдяки участі в ній активістів УГС і НРУ.¹¹

Вже через півроку, за сприяння регіональної організації НРУ, в містах і селах області сформовано десятки релігійних об’єднань громадян УАПЦ, проте їх офіційна реєстрація Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР затягувалася. Керівництво РПЦ в області та партійно-радянська номенклатура чинила всілякі перешкоди створенню релігійних об’єднань громадян УАПЦ.

Постійні конфлікти на релігійному ґрунті тривали на Волині й після проголошення незалежності України. Влітку 1992 року на допомогу віруючим УАПЦ прийшли народні депутати України Олександр Гудима та

Василь Червоній. Постійні багатолюдні мітинги прихильників УАПЦ, що проходили більш як півмісяця біля воріт Свято-Троїцького собору за участю народних депутатів України, змусили керівництво обласної державної адміністрації підписати 11 серпня 1992 року розпорядження про реєстрацію статуту релігійної громади та передачу церковних будівель у її користування.¹²

Російська православна церква почала поширювати свій вплив на населення Волині ще після другого поділу Польщі (1793 р.), коли волинські землі відійшли до складу Російської імперії.

У міжвоєнний період на окупованій Польщею території Волині свій вплив почала поширювати й римо-католицька церква.

Луцька “Просвіта” з часу її заснування (1918 р.) у співпраці з Волинським українським об’єднанням (ВУО) сприяла українізації Православної церкви та відродженню церковних братств. Завдяки їхнім зусиллям на Волині до 1935 року було українізовано 108 із 680 православних парафій.¹³

Проте “рух за українізацію православної церкви наштовхнувся на опір значної частини зрусифікованого кліру і на протидію... польської влади, котра прагнула окатоличити українське населення”. Духовенство Російської православної церкви ще тоді, на початку ХХ ст., “активно боролось проти заснування просвітянських організацій, бо просвітяни рано чи пізно “піднімали питання українізації церкви”.¹⁴

4 квітня 1990 р. розпочала роботу перша сесія Луцької міської ради демократичного скликання, на якій обрано голову міської ради – Антона Кривицького та його заступника Олега Максимовича.¹⁵ Особливих проблем з їхнім обранням не виникло, оскільки ці кандидатури були попередньо узгоджені на спільному засіданні Координаційної ради НРУ та депутатів міської ради. Відтак на посаду голови Луцької міської ради Антона Кривицького рекомендували як пленум Луцького міськкому партії, членом якого на той час він був, так і Координаційна рада Луцької міської організації

НРУ. Депутатська група Народного руху в Луцькій міській раді ще не мала тоді достатньої кількості депутатів, аби обрати головою міськради свого представника, а тому пішла на компроміс: заступником голови став висуванець Народного руху Олег Максимович.

Одним із перших рішень сесії Луцької міськради стало прийняття декрету “Про владу у місті Луцьку”, згідно з яким уся повнота влади на території міста належала Луцькій міській раді. Цим рішенням сесія фактично усунула від влади Луцький міськком партії. Та все ж при тому складі депутатського корпусу (у співвідношенні депутатів-комуністів і депутатів-демократів половина на половину) робота першої сесії затягнулася на декілька тижнів з невеликими перервами.¹⁶

Перші дні роботи сесії Луцької міської ради народних депутатів проходили бурхливо, а в деякі дні засідання нагадували рухівські мітинги, найактивнішими організаторами яких були депутати Олександр Юрченко та Геннадій Кожевников. Незважаючи на це, в перші дні вдалося прийняти низку важливих політичних документів. Одним із найбільш вагомих здобутків депутатської групи Народного руху стало прийняття сесією рішення “Про національну символіку”, що дало можливість уже 6 квітня вивісити національний синьо-жовтий прапор у центральній частині Луцька – на замку Любарта. З того часу міліція вже не мала права відбирати і нищити українські прапори.¹⁷

Доброю підмогою у відстоюванні цього питання на сесії міської ради стала книга історика Володимира Сергійчука “Доля української національної символіки”, що вийшла тоді масовим тиражем. Тепер депутати – члени Руху мали змогу аргументовано переконувати своїх колег депутатів-комуністів у тому, що синьо-жовтим прапором користувались не лише вояки УПА.¹⁸

Восени 1990 року в Луцькій міській раді розпочала діяльність депутатська фракція “Ініціатива”. В цю опозиційну фракцію увійшли передусім члени НРУ та деякі члени КПРС, що вже фактично вибули з її рядів. На установчих зборах депутати, що погодились увійти в “Ініціативу”,

прийняли тимчасовий регламент своєї роботи та обрали керівництво. Керівником цієї депутатської фракції було обрано лікаря-психіатра Олега Черниша. З цього часу питання, що виносилися на розгляд сесії, попередньо обговорювалися на засіданнях фракції, а прийняте рішення оприлюднював один із депутатів під час його розгляду.¹⁹

Досить успішною була діяльність фракції у питанні відновлення історичних назв вулиць обласного центру. Тоді менш як за рік було перейменовано більше сорока вулиць міста.²⁰

На вимогу “Ініціативи” Луцька міська рада призупинила своїм рішенням роботу заводу “Іскра” та Луцької взуттєвої фабрики до облаштування їх очисними спорудами.

9 квітня 1990 р. розпочала роботу перша сесія Волинської обласної ради першого демократичного скликання. Її відкрив директор однієї з луцьких шкіл депутат Олег Ковальчук.²¹ Того ж дня відбулися вибори голови обласної ради. Комуністична більшість депутатського корпусу облради висунула на цю посаду першого секретаря обкому партії Леоніда Павленка, кандидатура якого була затверджена на пленумі Волинського обкому партії, і як запасний варіант, для видимої альтернативи – першого секретаря Луцького міськкому партії Петра Маховикова. Останній, за задумом обкому партії, був внесений у список для голосування, як така собі “демократична декорація”.

Великою несподіванкою для депутатів і водночас членів ортодоксального крила Волинського обкому партії стало висунення на посаду голови обласної ради члена обкому партії Володимира Блаженчука. Коли комуністи-ортодокси зрозуміли, що рухівці не висуватимуть своєї кандидатури, то стали одразу вимагати від Володимира Блаженчука зняти свою кандидатуру, погрожуючи виключенням з партії, оскільки він порушив рішення пленуму обкому партії і разом з тим статут КПРС.

Проте член Координаційної ради ВРО НРУ Євген Шимонович у блискучому й аргументованому виступі переконав Володимира Блаженчука

та більшість депутатів облради затвердити шляхом голосування всі внесені у список кандидатури. Таким чином у бюлетені для таємного голосування (хоч комуністи-ортодокси й вимагали, щоб воно було відкритим) внесли три кандидатури на посаду голови Волинської обласної ради. Невдовзі після підрахунку голосів лічильна комісія оголосила результати, за якими перемогу здобув Володимир Блаженчук.

Депутатська група регіональної організації НРУ, що мала в складі обласної ради лише третину місць, після обрання голови ради могла святкувати свою тактичну перемогу. Ще напередодні відкриття першої сесії обласної ради голова регіональної організації зі своїми заступниками мали зустріч з Володимиром Блаженчуком, де узгодили свої дії в разі висунення його кандидатури на посаду голови обласної ради. Володимир Блаженчук під час цієї зустрічі підтвердив свою прихильність до “Демократичної платформи в КПРС” і з розумінням роставився до ідеї створення незалежної української держави, за яку виступав Народний рух.

Цього ж дня сесія обрала президію, в яку ввійшли комуністи Володимир Блаженчук, Григорій Гаврилюк, Євген Поліщук, Адам Михальчук, Сергій Усик, Михайло Парасунько, Григорій Горобець, Василь Єфремов, Олег Киричук, Іван Луцик, Олександр Лищук та голова Координаційної ради ВРО НРУ Михайло Тиский.²²

Перші дні роботи сесії Волинської обласної ради народних депутатів проходили в досить спокійній обстановці, адже дві третини депутатського корпусу обраних у районах області обіймали високі посади перших секретарів райкомів партій, її заступників, голів райвиконкомів, а члени НРУ ще не мали досвіду роботи в радах народних депутатів.

Восени 1990 року в обласній раді розпочала свою діяльність депутатська фракція “Демократичний блок”, у яку ввійшли депутати від Народного руху. На установчих зборах фракції обговорено основні напрямки діяльності, обрано керівні органи. Головою “Демократичного блоку” став член Координаційної ради регіональної організації НРУ Євген Шимонович.

Депутатська фракція працювала досить активно і плідно у вирішенні актуальних питань екології та соціально-економічного розвитку краю. Так, за ініціативи “Демократичного блоку” було розроблено і винесено на обговорення концепцію соціально-економічного розвитку області.²³

У співпраці з депутатами прокомуністичної більшості вдалося прийняти досить важливе для області рішення про згортання меліоративних робіт у районах Полісся, розширення площі Шацького національного природного заповідника. Однак значна кількість ініціатив, що стосувалася розвитку демократії в краї, блокувалася комуністичною депутатською більшістю.

У нових умовах свої заяви і звернення до волинян з приводу шахтарських страйків, подій у республіках Прибалтики Демблок мав уже змогу оприлюднювати на сесійних засіданнях, а також розміщати на шпальтах обласних та районних партійних газет.

Проте слід зазначити, що депутати від Народного руху в радах різних рівнів в області не змогли посісти ключові керівні посади. Відтак політична ситуація, що склалася після перших демократичних виборів, змушувала депутатський корпус Народного руху працювати у двох режимах. На пленарних засіданнях у сесійних залах депутати – члени НРУ брали активну участь, вносили і відстоювали свої проекти рішень, які часто “провалювала” комуністична більшість. Водночас, будучи в опозиції до влади, Народний рух продовжував організовувати мітинги, демонстрації та пікети.

Так, 26 квітня в Луцьку на Театральній площі за ініціативою Координаційної ради ВРО НРУ відбувся багатотисячний екологічний мітинг, на якому були присутні понад 50 тисяч лучан. На цьому першому за п’ять років із дня Чорнобильської катастрофи мітингу промовці, в тому числі учасники ліквідації наслідків аварії, звинуватили КПРС та тодішню владу у злочинах проти людства, геноциді та етноциді українського народу.²⁴

Того ж дня мітинги на підтримку цієї жалобної акції пройшли у Ковелі, Нововолинську, Володимирі-Волинському та Горохові. Тоді вперше були

відслужені панахиди за загиблими внаслідок ядерного вибуху на Чорнобильській АЕС. Безумовно, що ця всеукраїнська акція, організована Народним рухом, значно додала рухівцям авторитету.

1 травня, на традиційне “комуністичне свято”, Луцька міська організація Народного руху запросила лучан пройти демонстрацією від Київської площі, вулицею Леніна (тепер – проспект Волі) через усе місто й закінчити похід мітингом на Замковій площі. Вперше за багато десятиліть люди добровільно прийшли на це свято. Численна колона, прикрашена саморобними транспорантами та синьо-жовтими прапорами, приємно здивувала організаторів демонстрації. Такі ж мітинги та демонстрації провели й місцеві організації Народного руху в Ковелі, Нововолинську, Володимирі-Волинському та Горохові.

Проте Волинський обком партії цього разу святкував 1 травня досить скромно і обмежився лише короткочасним мітингом біля підніжжя “вождю світового пролетаріату” Леніну (кількість учасників мітингу сягала близько 500 осіб).²⁵

На Галичині цього разу першотравневі демонстрації проходили досить організовано за підтримки міських та обласних рад народних депутатів, головами яких у переважній більшості населених пунктів тепер були представники Народного руху. Так, у Львові у першій шерензі першотравневої демонстрації йшов тодішній голова обласної ради В’ячеслав Чорновіл та його заступники. Така ж ситуація спостерігалася в Івано-Франківську та Тернополі.

Політична ситуація, що склалася після березневих виборів у Галичині, значно ускладнювала роботу ще досить сильних обкомів та райкомів партії, обласних та районних управлінь КДБ і МВС. В цих умовах партійне керівництво республіки штовхало партійні організації та підрозділи силових структур до боротьби супроти вже законно обраної влади в цих областях.²⁶

А тим часом у республіці розпочався процес формування перших політичних партій. 29–30 квітня в Києві відбувся установчий з’їзд

Української республіканської партії.²⁷ У документах, прийнятих цим з'їздом, підкреслювалося, що “свій організаційний родовід вона розпочинає з “Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод” (1976–1988) і “Української Гельсінської спілки” (1988–1990)”. Варто зазначити, що тактика боротьби за втілення цілей УГС постійно зазнавала трансформації. Якщо в першому основоположному документі “Декларації принципів УГС” йшлося про майбутню Україну як “конфедерацію незалежних держав у рамках СРСР”, то з вересня 1989 р. Спілка відкрито перейшла до пропагування ідеї виходу України зі складу СРСР. “За рік бурхливих змін у суспільстві, – підкреслював Левко Лук’яненко у виступі на з’їзді, – національна свідомість зросла, страх перед репресіями зменшився, і ідея самостійності перестала здаватися такою екстремістською”.²⁸

На час з’їзду Українська Гельсінська спілка нараховувала 2300 членів. Вона вже мала досить чітку структуру та ідеологію, визначних лідерів-пасіонаріїв, тобто енергетично сильних особистостей, які заради ідеї довгі роки відсиділи у сибірських в’язницях. Незважаючи на шалений супротив партноменклатури на виборах 1990 р., Спілка зуміла провести в народні депутати УРСР 12 своїх членів.²⁹

З часу виникнення Народного руху члени Спілки в числі перших увійшли в його ряди і значною мірою допомогли у формуванні його перших осередків. Влившись в Народний рух, вони значно радикалізували програмні цілі руху. І на час установчого з’їзду, збагачена організаційним досвідом, УГС виходила з лона Народного руху вже як потужна політична партія. Головою УРП на безальтернативній основі було обрано колишнього політичного в’язня Левка Лук’яненка.

19 травня в Луцькому будинку техніки відбулася установча конференція Волинської обласної організації УРП, на якій було обрано Координаційну раду у складі семи осіб.

Слід відзначити, що членами першої на Волині обласної організації політичної партії стали передусім члени обласної організації УГС та частина активістів Народного руху.³⁰

Усе більшого розмаху в Україні навесні 1990 р. набував процес формування суто українських партій. Так, 25–27 травня в залі бібліотеки Київського політехнічного інституту пройшов установчий з'їзд Об'єднаної соціал-демократичної партії України (ОСДПУ).³¹

31 травня в газеті “Літературна Україна” опубліковано “Маніфест Демократичної партії України” (ДемПУ), в якому обґрунтовувалася необхідність створення в Україні демократичної партії. Маніфест підготував відомий в Україні багатолітній політичний в'язень Юрій Бадзьо. Свої підписи під документом поставила ціла плеяда знаних в Україні особистостей, серед яких народні депутати УРСР, голова Народного руху України Іван Драч та його заступники – Дмитро Павличко та Володимир Яворівський.³²

15 травня 1990 року в м. Києві розпочала роботу сесія Верховної Ради УРСР першого демократичного скликання. Відкриваючи її, голова Центральної виборчої комісії Віталій Бойко відзначив, що вперше за багато десятиліть найвищий орган державної влади УРСР сформований в умовах альтернативності, гострої передвиборної боротьби, без будь-якого регламентування якісного складу кандидатів у депутати. Після виступу голови Центральної виборчої комісії розпочалися дискусії з приводу виборів керівних органів. Під час розгляду питання “про обрання Голови Верховної Ради УРСР” усім депутатам уже було відомо, що пленум ЦК КПУ рекомендував на цю посаду першого секретаря ЦК КПУ Володимира Івашка. Однак уперше в історії діяльності Верховної Ради УРСР, окрім згаданої кандидатури, у список для таємного голосування були внесені: голова Народного руху Іван Драч, голова УРП Левко Лук'яненко та його заступник Михайло Горинь, народні депутати СРСР Володимир Яворівський та Дмитро Павличко та ін. Отож, висунувши цілу низку своїх кандидатів на посаду

Голови Верховної Ради, депутати від Народного руху мали на меті використати високу трибуну для критики існуючого тоталітарного режиму та пропаганди своїх ідей і поглядів, адже до цих пір лідери Руху не мали змоги виступити перед такою великою аудиторією.³³ Величезною перемогою опозиції стало прийняття рішення про трансляцію роботи сесії Верховної Ради по радіо та телебаченню, завдяки чому вся Україна мала змогу вперше почути та побачити виступи багатолітніх політв'язнів Левка Лук'яненка, Михайла Гориня; лідерів Народного руху Івана Драча, Володимира Яворівського, Дмитра Павличка, Ігоря Юхновського; прихильників “Демплатформи в КПРС” Володимира Гриньова та Івана Салія.³⁴

Тоді у перші тижні роботи сесії кожен претендент на цю високу посаду виступав зі своєю програмою. Так, висуванець від КПУ Володимир Івашко присвятив свою доповідь горбачовській перебудові й проблемі зміцнення Радянського Союзу. “Демплатформівці” Володимир Гриньов та Іван Салій у своїх промовах уже припускали в майбутньому реформування Радянського Союзу в конфедерацію союзних республік. Проте рухівські претенденти – Левко Лук'яненко, Михайло Горинь, Іван Драч, Володимир Яворівський, Дмитро Павличко, Ігор Юхновський – у своїх програмних виступах відверто говорили про незалежну демократичну Україну.

Започаткована Верховною Радою УРСР практика прямої трансляції роботи сесії по радіо та телебаченню спонукала до такої ж відкритої трансляції роботи сесій обласних, міських та районних рад народних депутатів. Протистояння між комуністами і демократами у Верховній Раді дістало поширення і на сесії обласних та районних рад майже всієї України.

6 червня у Верховній Раді сформовано парламентську опозицію з назвою Народна рада. До її складу ввійшли 125 депутатів: із Києва – 17, Львівської області – 24, Івано-Франківської – 11, Харківської – 10, Волинської – 6, Рівненської – 5 та ін. До Народної ради приєдналася також майже вся група комуністів “Демплатформи в КПРС”. Її головою став Ігор

Юхновський, заступниками – Левко Лук'яненко, Дмитро Павличко, Олександр Ємець, Володимир Філенко та Лесь Танюк.³⁵

Тим часом на XXVIII з'їзді КПУ, що проходив наприкінці червня 1990 року, було обрано нового першого секретаря ЦК КПУ – прихильника жорсткої лінії партії Станіслава Гуценка.³⁶ На з'їзді також прийнято заяву депутатської групи комуністів і безпартійних “За радянську суверенну Україну”, в якій висловлювався рішучий протест проти “перетворення Верховної Ради на трибуну для пропаганди “політичного екстремізму, антисоціалістичних сепаратистських поглядів та ідей”. Заяву підписав за дорученням депутатської групи у кількості 239 осіб перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко”.³⁷

Ця заява, по суті, започаткувала діяльність комуністичної більшості у Верховній Раді – т. зв. “групи 239”. Після формування двох політичних сил у Верховній Раді така ж поляризація почала спостерігатися й у радах різних рівнів усієї України.

Формування в 1990 р. двох непримиренних політичних блоків у стінах українського парламенту докорінно змінило політичну ситуацію в республіці. Не менш цікавими стали сесії обласних, міських та районних рад народних депутатів, які проходили так само галасливо, немов мітинги на центральних площах. Однак тепер кількість учасників таких мітингів у зв'язку з трансляціями сесій по радіо та телебаченню стала значно більшою.

17 червня в Пляшевій під Берестечком Народний рух України провів грандіозне за своїми масштабами вшанування пам'яті полеглих за волю України воїнів Запорізького війська. В цей день на козацьких могилах, щоб вшанувати славних предків, побувало сотні тисяч людей з усіх куточків України. Серед прибулих були й патріарх Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Мстислав та перший заступник Голови Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук.³⁸

Значну допомогу в підготовці цієї всеукраїнської акції надала Волинська регіональна організація НРУ.

23 червня в Луцьку на Замковій площі відбувся масовий (майже 40 тисяч осіб) мітинг-реквієм за загиблими від рук радянських “енкаведистів” у Луцькій тюрмі. Цього разу вперше проводили мітинг спільно Народний рух та Луцька міська рада. Також уперше на мітингу виступив член ОУН політв'язень та колишній в'язень цієї тюрми Микола Куделя, якому дивом вдалося тоді уникнути розстрілу.³⁹

Значною подією для всього українського народу стало прийняття 16 липня 1990 року “Декларації про державний суверенітет України”. Це стало можливим передусім завдяки активній цілеспрямованій діяльності Народного руху України щодо втілення в життя прийнятої на установчому з'їзді своєї Програми. За цей документ проголосувало 355 депутатів, у тому числі майже вся “група 239”. Стало очевидним, що керівництво КПУ, після прийняття 12 червня 1990 року Декларації про незалежність Російської Федерації, намагається маневрувати. Тепер, за нової політичної ситуації, багато положень з Програми НРУ, які раніше не сприймали лідери КПУ, вважаючи їх антирадянськими та націоналістичними, вже не викликали такого відчайдушного опору.⁴⁰

Влітку 1990 р. активізували діяльність в Україні праворадикальні політичні угруповання. Так, 1 липня в Києві відбулася перша сесія Української міжпартійної асамблеї (УМА). Ініціатори скликання асамблеї праворадикальних політичних організацій побоювалися, що подальше загострення політичної та економічної ситуації в Україні призведе до хаосу в суспільстві. У своїх рішеннях учасники асамблеї констатували, що надалі потрібно, використовуючи досвід прибалтійських народних фронтів, негайно розпочати роботу щодо реєстрації громадян Української держави. Для втілення цієї ідеї повсюдно в Україні необхідно створити комітети громадян України, що дасть змогу скликати в недалекому майбутньому Національний конгрес українських громадян. Там же було прийнято рішення про утворення паралельних до існуючих в УРСР структур (Збройних сил, Національної служби безпеки та поліції).⁴¹

Повсюдне формування в Україні комітетів громадян можна було б розглядати як один зі шляхів позапарламентської боротьби. Принагідно відзначимо, що на той час така форма боротьби за незалежність у республіках Прибалтики давала добрі результати.⁴²

На основі рішення першої сесії УМА про створення громадських комітетів на Волині такий комітет розпочав свою роботу вже з початку серпня в приміщенні Народного руху, що на вулиці Шевченка, 2 у Луцьку. Очолив Волинський обласний громадський комітет з питань реєстрації громадян Української Народної Республіки активіст Народного руху Віктор Дідок. Невдовзі такі комітети почали функціонувати в більшості районів області. Реєстрація громадян УНР тут проводилася за всіма правилами протоколу з врученням посвідки про набуття українського громадянства.⁴³

На початок 1991 року громадянство Української Народної Республіки відновило загалом по республіці 2,2 мільйона осіб.⁴⁴

Українську міжпартійну асамблею на Волині представляла крайова організація Української народно-демократичної партії (УНДП). Членами цієї політичної партії стали здебільшого радикально налаштовані члени Руху. Установча конференція крайової організації УНДП відбулася 18 серпня 1990 року в м. Луцьку. Головою обласної організації на цій конференції був обраний Юрій Сачук.⁴⁵

Однак УМА, в яку входили досить невеликі за чисельністю Українська народно-демократична партія і Українська національна партія (УНП) не мала значного впливу на перебіг політичних подій у республіці. Члени цих партій водночас були активними членами НРУ.⁴⁶

На початку серпня (5–7 серпня) у Запоріжжі Народний рух України організував масштабну акцію святкування 500-річчя запорізького козацтва. Плануючи її проведення, Народний рух ставив за мету посилити свій вплив і в областях Східної України. Участь в акції взяли всі регіональні організації НРУ, які забезпечили проїзд на це святкування сотень тисяч українців.⁴⁷

8 вересня у Запоріжжі відбувся установчий з'їзд Організації солдатських матерів України. Цей з'їзд, що проходив під гаслом «Верни моїх синів, державо!», започаткував в Україні ще один напрям боротьби з тоталітарним режимом. Солдатські матері, яких об'єднала любов до своїх синів, згуртувалися в потужну громадську організацію. Наприкінці установчого з'їзду прийнято резолюцію, в якій від Верховної Ради України вимагалось не укладати нового Союзного договору, бо це суперечило б ідеї створення Збройних сил України. Згадана резолюція форуму солдатських матерів України засвідчила політичну зрілість українських жінок, які своєю діяльністю чинили відчайдушний тиск на Верховну Раду України, щоб таким чином підштовхнути її до рішучих дій.⁴⁸

Наприкінці вересня в Україні розпочали свою діяльність ще дві партії. Так, 22 вересня у Тереховлі відбулася установча конференція Тернопільської обласної організації Демократичної партії України (ДемПУ). З цього дня уповноважені Підготовчого комітету ДемПУ розпочали копітку роботу щодо утворення міських та обласних осередків ДемПУ в Україні.⁴⁹ Отже, ДемПУ (як партія, що формувалася у середовищі Народного руху України) розбудовувала свою організаційну структуру з місцевих осередків партії. На Волині обласна організація ДемПУ розпочала діяльність з 13 жовтня 1990 р. Цього дня у приміщенні Народного руху відбулася установча конференція Волинської обласної організації ДемПУ, головою якої обрано голову Координаційної ради ВРО НРУ Михайла Тиского.⁵⁰

28–30 вересня у Києві проходив установчий з'їзд Партії зелених України (ПЗУ). Про наміри створення цієї партії йшлося ще у 1989 р. на установчому з'їзді української екологічної асоціації «Зелений світ». Так, зі створенням ПЗУ Народний Рух втратив ще частину своїх активістів, які протягом останніх років організовували екологічні акції за збереження навколишнього середовища. Рейтинг довіри «зелених» у населення України в ці роки був досить високий. Згідно із соціологічними дослідженнями, впродовж 1990 р. «зелені» за ступенем довіри у суспільстві посідали друге

місце після церкви. Очолив Партію зелених України народний депутат СРСР Юрій Щербак.⁵¹

24 жовтня в Києві розпочав роботу II Всеукраїнський з'їзд Народного руху України. За рік, що минув, відбулися величезні зміни у суспільній свідомості українців. Страйки, мітинги, маніфестації, парламентські вибори, що проходили впродовж цього року сприяли політизації всього суспільства.

Якщо на установчому з'їзді у своїх виступах делегати переважно обговорювали прискорення горбачовської реформи, то на другому з'їзді вони вже говорили про демонтаж існуючого тоталітарного комуністичного режиму. Звітна доповідь голови Руху Івана Драча задавала певну тональність в роботі з'їзду. Так, він, зокрема, відзначив, що “тільки повний суверенітет українського народу, цілковито незалежна українська держава відповідає сучасному розвитку світової цивілізації. Будь-які інші форми історичного існування народу, нації безрезультативні і безжально відсувають українську спільноту на задвірки цивілізації”.⁵²

Власне тоді навіть почесний гість з'їзду перший заступник Голови Верховної Ради Іван Плющ уже відкрито говорив про “суверенну, самостійну, незалежну Україну”. Разом з тим у багатьох виступах ще відчувалася мітингова ейфорія. Перший заступник голови Руху Сергій Конєв у співдоповіді підкреслив, що назріла необхідність серйозно проаналізувати той шлях, що пройшов Рух: романтичного і прекрасного періоду синьо-жовтого Ренесансу. Передусім Сергій Конєв запропонував розглядати Рух не як самодостатню систему, а як один із чинників загальнодемократичного процесу в Україні, який з усіма демократичними організаціями, альтернативними КПУ, ввійшов би до блоку “Демократична Україна”. Першочергове завдання переходу від аматорства до професійності в роботі Руху відзначали й інші промовці.

У виступі Юрій Бадзьо наголошував, що Рух має бути організацією не просто опозиційних сил, а демократичних опозиційних сил. Він зазначив, що психологія нетерпимості, яка існувала на той час у Русі, може спричинити

творення нових ідеологічних міфів, які, у свою чергу, можуть стати паростками нового більшовизму.⁵³

Делегати у виступах на з'їзді приділяли велику увагу новим підходам структурної перебудови Руху. Адже на час проведення II з'їзду НРУ вже функціонувало 14 партій національно-демократичного спрямування, що призвело до значного відпливу активістів Руху в їхні ряди. Відтак існувала небезпека, що ріст конкуренції між цими партіями, яка проходила поки що під крилом Народного руху, спричинить у майбутньому розкол самого Руху. Аби уникнути цього, було прийнято рішення про асоційоване членство різних партій та громадських організацій поряд з індивідуальним членством у Русі. Головою Руху знову обрали Івана Драча. А його перший заступник – Михайло Горинь – очолив Політичну раду.

Однак вже після обрання керівництва Народного руху Левко Лук'яненко, котрий виступив того разу саме як голова УРП, оголосив, що його партія виходить із Руху, хоч і буде надалі тісно співпрацювати з ним. Заява Левка Лук'яненка засвідчила делегатам з'їзду, що розкол, якого так хотіли уникнути, все ж таки стався. Адже відтепер члени УРП уже не мали права бути водночас і членами Руху.⁵⁴

Утім на установчому з'їзді Демократичної партії України (Дем ПУ), що відбувся 15 грудня в Києві, прийнято ухвалу, згідно з якою новостворена партія буде входити в Народний рух на правах асоційованого члена.⁵⁵

Про конструктивну співпрацю з НРУ висловився також на установчому з'їзді Партії демократичного відродження України (ПДВУ) 1 грудня 1990 року її голова Володимир Філенко. Засновниками цієї партії були члени колишньої “Демплатформи в КПРС”.⁵⁶

З появою в 1990 році політичних партій національно-демократичного спрямування Народний рух України як громадсько-політичне об'єднання почав втрачати свої домінуючі позиції в суспільстві. Щоправда, процес дроблення Руху і зародження партійних інститутів з чіткою політичною ідеологією і статутною дисципліною був закономірним явищем і проходив у

контексті тих політичних процесів, що відбувалися в країнах Східної Європи.⁵⁷

Однак проблем у новостворених партій було чимало. Насамперед вони були ще досить нечисленними, а боротьба за лідерство весь час загрожувала постійними розколами. Свої перші кроки їм доводилося робити під впливом тоталітарної свідомості та низької політичної культури. Крім того, ці новостворені партії були ще надто слабкими в організаційному плані, а їхня діяльність мала переважно локальний характер.

Утім, після II з'їзду НРУ протистояння між лідерами новостворених партій почало наростати, а керівники регіональних міських та районних структур, що “на собі відчули роз’їдаючий організацію чинник колективного членства в Русі” почали формувати внутрірухівську опозицію.⁵⁸

Так, на Волині після формування обласних та районних організацій УРП, ДемПУ, УНДП значна частина членів Руху стала водночас членами цих партій.

Лідерами місцевих осередів політичних партій в області стали здебільшого депутати обласної, міських та районних рад народних депутатів, а подекуди й голови осередків Руху. В умовах жорсткої боротьби партійних організацій за вплив у Народному русі функції координатора національно-демократичних сил поступово переходили в депутатські групи та фракції місцевих рад народних депутатів. З появою в обласній раді “Демократичного блоку”, у який увійшли лідери обласних організацій політичних партій, члени Координаційної ради регіональної організації НРУ, фактично виник ще один керівний орган з координації діяльності національно-демократичних сил в області.

Проте найважчі часи для Народного руху настали в грудні 1991 року, коли програмну мету – незалежність України – було досягнуто, а ті “особи, проти кого провідники Руху боролися, як і раніше, посідали керівні посади”.⁵⁹

Щоправда, розгубленість та пошук стратегії і тактики боротьби в нових умовах тривали недовго. III з'їзд, який розпочав роботу 28 лютого 1992 року вніс досить суттєві зміни в Програму і Статут НРУ, що значною мірою упорядкувало відносини з політичними партіями. Так, прийнята на з'їзді поправка до Статуту НРУ про департизацію керівних ланок Руху поклала край розтягуванню особового складу Руху по новостворених політичних партіях.⁶⁰

Цим рішенням III з'їзд Руху заклав підвалини рівноправного партнерства з партіями національно-демократичного спрямування.

Делегати з'їзду затвердили також поправки до Програми НРУ, згідно з якими основною метою діяльності Руху стала боротьба за владу в Україні та демократизація суспільства.

IV з'їзд, що відбувся 4 грудня 1992 року, засвідчив завершення історичного процесу діяльності громадсько-політичного об'єднання НРУ. Дещо раніше це сталося в Польщі із “Солідарністю” та народними фронтами в республіках Прибалтики.⁶¹

Обраний на цьому з'їзді голова громадсько-політичного об'єднання В'ячеслав Чорновіл невдовзі очолив політичну партію, яка стала правонаступницею НРУ.⁶²

У процесі свого зародження та становлення Народний рух України об'єднував людей різних політичних поглядів – від комуністів до членів УГС. То був час консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за демократизацію та національно-культурне відродження України. Проте після парламентських виборів 1990 року в республіці розпочався якісно новий суспільно-політичний процес. Діяльність Руху перемістилася головним чином у сесійні зали рад народних депутатів різних рівнів.

У Верховній Раді Української РСР сформувалися депутатські групи більшості “За суверенну Радянську Україну” та опозиційна їй “Народна Рада”, що поклало початок зародженню парламентаризму в Україні.

Значний вплив на процес демократизації суспільства відбувався завдяки появі перших політичних партій та внутрішньої опозиції в лоні самої КПУ.

Боротьба за легалізацію УАПЦ і УГКЦ значною мірою сприяла демократизації релігійного життя українців.

Таким чином, внаслідок сприятливих політичних умов, активних дій Народного руху в республіці здійснено перші реальні кроки на шляху переходу від тоталітаризму до демократії.

Волинська регіональна організація НРУ, відповідно до своїх можливостей, внесла вагомий внесок у процес демократизації суспільства. Завдяки її активної діяльності були сформовані, із числа членів НРУ, депутатські групи в обласній, міських та районних радах народних депутатів. Розпочали свою діяльність перші релігійні громади УАПЦ та обласні осередки політичних партій. Рух на Волині брав активну участь в українізації релігійного життя краян.

5.2. Протистання партійно-радянській владі

Після кількох років формальної перебудови, яку проводив генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов, влітку 1989 р. розпочалася справжня, несподівана для існуючої влади перебудова. На арену політичної боротьби тоді вийшли робітничий клас та потужні громадсько-політичні об'єднання. Страйки, мітинги, маніфестації, що проходили в той час, по-справжньому захитали існуючий тоталітарний режим. Робітники, передусім шахтарі, на початках висували лише економічні вимоги і певною мірою уникали співпраці з національно-демократичними силами в Україні.

Утім робітничі колективи індустріального Донбасу вже з літа 1990 р., крім економічних, почали висувати й політичні вимоги. Так, 11 липня 1990 р. на масовий попереджувальний страйк робітники Донецька вперше вийшли з

синьо-жовтими прапорами і вимагали націоналізації майна КППС та виведення парткомів за межі підприємств.⁶³ Події червня–липня 1990 року засвідчили появу в Україні самодостатнього робітничого руху, який у своїй основі, залишаючись соціально-економічним за характером, поступово політизувався.⁶⁴ Шахтарські страйки, що відбувалися у всіх регіонах імперії, значною мірою впливали на перебіг політичних подій та загострювали протистояння політичних сил.

У середині літа 1990 р. політичне напруження однаково гостро відчувалось як у столиці імперії – Москві, так і на окраїнах. XXVIII з'їзд КППС, що проходив на початку липня, став підтвердженням гострої політичної боротьби у самій КППС. Михайло Горбачов, намагаючись укріпити свої позиції в ЦК КППС, відправив у відставку своїх опонентів і ввів у Політбюро вірних йому людей, у тому числі першого секретаря ЦК КПУ Володимира Івашка. Проте легкість, з якою Володимир Івашко залишив посаду голови Верховної Ради УРСР і першого секретаря ЦК КПУ, завдала, у свою чергу, величезного удару по і так невисокому авторитету керівництва республіканської партійної організації.

У себе в Україні Володимир Івашко, обійнявши обидва найвищі керівні посади, опинився поміж двох вогнів: демократи критикували його за нерішучість у проведенні демократичних реформ, водночас комуністи – ортодокси з ЦК КПУ – звинувачували у надмірній поступливості націоналістам.⁶⁵

У серпні 1990 р. ще більше посилилася поляризація політичних сил в Україні. В Галичині в цей час розпочалася кампанія демонтажу пам'ятників Леніну. Перший такий пам'ятник демонтовано в м. Червонограді Львівської області.⁶⁶ А у Львові пам'ятник Леніну демонстративно демонтовано 14 вересня 1990 року. У московській пресі з цього приводу з'являються публікації про “галицький екстремізм”.

Радикалізація Народного руху України, що невпинно наростала ще від установчого з'їзду, сприяла поширенню радикальних настроїв у суспільстві.

Налякана розмахом політичної активності Народного руху України та майже безперервними мітингами біля стін Верховної Ради, 11 вересня 1990 р. Президія Верховної Ради прийняла постанову, згідно з якою заборонялося проводити мітинги та пікетування в радіусі одного кілометра від приміщення Верховної Ради. Однак, протидіючи цьому, опозиційна Народна рада виступила проти такого запобіжного заходу і закликала Народний рух України підтримати її в цих вимогах.

15 вересня представники страйккомів, робітничих та профспілкових комітетів України на спільній нараді прийняли рішення про проведення 1 жовтня Всеукраїнського попереджувального політичного страйку.⁶⁷

Водночас у партійній газеті “Правда України” з’явилося звернення “Спілки трудящих України за соціалістичну перебудову”, в якому зокрема говорилося: “Бойкотуйте провокаційні та екстремістські дії лідерів демблоку та їх поплічників! Організуйтеся в загони робітничого та територіального захисту і підтримки обраної народом влади! Об’єднуйтеся та дійте!”⁶⁸

30 вересня 1990 року в Києві відбулася грандіозна маніфестація, організована Народним рухом. У мітингу, яким вона завершилася, взяло участь понад 100 тисяч людей. Учасники мітингу закликали негайно провести “круглий стіл” усіх політичних сил України та утворити уряд народної довіри.⁶⁹

Тим часом у цей складний політичний процес долучається студентська молодь. 2 жовтня члени Української студентської спілки та львівського Студентського братства розпочали безстрокове голодування в центрі Києва на майдані Незалежності.

Ось як описує ці події лідер Української студентської спілки Олесь Доній: “2 жовтня о десятій ранку близько сорока активістів Української студентської спілки (УСС) та Студентського братства (СБ) розстелили на гранітних плитах площі Жовтневої революції матраци й оголосили про початок голодування. 3 жовтня на майдані вже стояло 49 наметів, а в

голодуванні брало участь 137 осіб із Києва, Львова, Дніпропетровська, Івано-Франківська та інших міст України”.⁷⁰

12 жовтня на мітингу студенти прийняли резолюцію з вимогами до Верховної Ради України про: відставку Голови Ради Міністрів В. Масола, перевибори Верховної Ради України навесні 1991 року, націоналізацію майна КПРС та ВЛКСМ на території України; відмову від підписання Союзного договору; прийняття рішення про службу юнаків у війську тільки в межах України.⁷¹

Згодом до вимог студентів приєдналися Київський обком та міськком ЛКСМУ (комсомол). Щовечора на площі Жовтневої революції, яку тоді вже неофіційно називали майданом Незалежності, біля наметового табору голодуючих збиралися багатолюдні мітинги, на яких виступали народні депутати України від опозиційної рухівської Народної ради.

15 жовтня студенти зайняли приміщення головного корпусу Київського національного університету ім. Тараса Шевченка і розпочали страйк. У той же час інша частина голодуючих студентів, прорвавши міліцейський кордон, влаштувала наметовий табір безпосередньо біля входу в приміщення Верховної Ради.

17 жовтня на шістнадцятий день всеукраїнської студентської політичної акції була прийнята Постанова Верховної Ради Української РСР “Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в місті Києві з 2 жовтня 1990 року”. Цією Постановою Верховна Рада зобов’язувалася виконати всі вимоги студентів.⁷²

Свідок цієї події Володимир Ковтун у своїй книзі про цю подію пише так: “Того ж дня колона студентів захопила Червоний корпус університету, а наступного так само вчинили студенти ще семи київських вузів. Акції голодування поширилися по великих містах України. Колони маніфестантів від майдану Незалежності нескінченним потоком проходили повз Верховну Раду, але затримувалися тут не всі, частина з них рушила через міст Патона на індустріальне Лівобережжя піднімати робітництво.

Дивно, але це їм удалося. Кульмінаційним моментом протистояння вже по суті народу і влади став прихід до парламенту колони робітників заводу “Арсенал”, якому самі ж більшовики ретельно створювали славу флагмана Київського пролетаріату... І ось коли з вікон другого поверху Верховної Ради зятята “група 239” побачила могутнє скандування маси людей: “Арсенал”! “Арсенал”!, опір ЦК КПУ зламався.

Нація ще ніколи за більш як 70 років не бачила поразки влади більшовиків, і від цього дня можна вести відлік останніх конвульсій КПРС – КПУ. Морально-політичне банкрутство найманців Москви стало dokonаним фактом”.

“Це був перший і справжній карнавал волі, і якщо вжити соціологічні стереотипи, можна сказати, що від 17 жовтня 1990 року люд України став не той, що був досі, і вже ніколи не повернеться до свого побільшовиченого стану”.⁷³

Хоч виконання існуючою владою вимог голодуючих студентів було під знаком питання, проте українські студенти вийшли з цієї акції достойно і відчували себе згуртованою потужною силою.

Значною мірою доля України вирішувалася в ті часи і в регіонах України. Суспільно-політична ситуація в Західній Україні після березневих виборів 1990 р. докорінно змінилася. Обкоми партії у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях з цього часу стали зайвими у структурі влади. Вся повнота влади у цих областях перейшла до рад народних депутатів, у яких більшість депутатів представляла інтереси національно-демократичних сил.

На Волині досить потужні опозиційні фракції національно-демократичних сил сформовано у Луцькій, Нововолинській, Ковельській, Володимир-Волинській, Горохівській міських радах народних депутатів.

Тепер розгублені після поразки на виборах партійні комітети втрачали домінуючі позиції в громадсько-політичному житті краю. Засоби масової інформації, які так вірно служили Комуністичній партії, отримали, нарешті,

повну свободу. Журналісти мали змогу висвітлювати заборонені до цих пір матеріали про злочини тоталітарного режиму. Досить часто на шпальтах газет з'являлися публікації матеріалів з історії України, піднімалися болючі проблеми екології тощо. Поступово почали зникати замовні статті про злочини так званих українських буржуазних націоналістів та порушення громадського порядку лідерами регіональної організації НРУ в ще формально партійній пресі.

Утративши після виборів монопольний вплив у радах народних депутатів, Волинський обком Компартії України поступово втрачав контроль за перебігом суспільно-політичних процесів у краї. Окрім того, масовий вихід членів КПРС з лав партії, несплата членських внесків поставила партійні комітети на межу банкрутства. Так, на Пленумі Волинського обкому Компартії України, що відбувся 13 листопада 1990 р., зокрема, зазначалося, що “останнім часом значно збільшився вихід з партії. Всього по області за звітний період вийшло з партії 2,3 тис. чоловік”.⁷⁴

Про складне становище у партії йшлося і на XXX партійній конференції Луцької міської організації Компартії України, що відбулася 17 листопада 1990 року. У виступі на конференції перший секретар Волинського обкому Компартії України Володимир Блаженчук, зокрема, відзначив, що “одне із ключових питань в діяльності міськкому партії – масово-політична робота. Тут ми серйозно програли нашим політичним опонентам. Всі культурно-масові заходи в місті на протязі більш як півроку проводяться переважно при активній участі НРУ. Комуністи міста значно втрачають свої позиції в робітничому середовищі... Антикомуністичні настрої серед робітників знаходять все більше поширення”.⁷⁵

На пленумах Нововолинського міськкому партії часто обговорювалося питання про тісну співпрацю міських організацій Народного руху та Української Гельсінської спілки зі страйковими комітетами гірників.⁷⁶

З тривогою за долю партії говорили члени Нововолинського міського комітету партії в січні 1991 року на пленумі, коли з лав партії почали масово виходити гірники та інженерно-технічні працівники.⁷⁷

Про ліквідацію партійних груп і цехових організацій йшлося на пленумах Володимир-Волинського міськкому партії у вересні–грудні 1990 року.⁷⁸

У виступі на XXVII партійній конференції Ковельської міської організації Компартії України перший секретар Волинського обкому Володимир Блаженчук відзначив низький рівень довіри до партії та стрімке падіння її авторитету в робітничих колективах.⁷⁹

У цих умовах, щоб хоч якось призупинити процес деградації партійних структур та зберегти свої, добре оплачувані, посади, партійна номенклатура Волинського обкому партії вирішила дещо активізувати діяльність в області. Так, на пленумі Волинського обкому 25 серпня 1990 року прийнято Звернення до комуністів, усіх трудящих Волинської області, в якому відзначалося, що “трудящі Волині досить добре знають про злочини українських буржуазних націоналістів у післявоєнні роки. Антикомуністичні дії їх сучасних послідовників – це бажання використати демократію у своїх цілях, взяти політичний реванш... В цей вибухонебезпечний час звертаємося до Президента СРСР і Верховної Ради УРСР, ЦК КПРС дати принципову оцінку провокаціям і антизаконним діям тих, хто за ними стоїть, встановити законність і правопорядок в державі. Недопустимо, щоб Україну поглинула хвиля націоналізму та антикомунізму”.⁸⁰

6 вересня 1990 р. Волинський обком Компартії України зробив ще одну одчайдушну спробу привернути увагу громадськості краю до своєї головної проблеми з Народним рухом.

Так, на мітингу в с. Новий Загорів Локачинського району, на який за вказівкою обкому партії було зведено мешканців навколишніх сіл, прийнято звернення до волинян, громадян України, в якому вони закликали “зробити все, щоб не допустити розгулу націоналізму. Наші серця сповнені болем від

того, що новоявлені демократи хочуть використати поодинокі факти сутичок бойовиків УПА з фашистами, реабілітувати і прославляти чорні справи бандерівців, звеличити цих катів народу в ранг героїв! Звертаємося до Президента СРСР, Верховної Ради СРСР з вимогою розробити і прийняти Закон, який би забороняв націоналістичні, шовіністичні та екстремістські організації”.⁸¹

Свій політичний мітинг 6 вересня Волинський обком провів напередодні вже запланованого на 9 вересня Волинською регіональною організацією НРУ скорботного мітингу у с. Новий Загорів Локачинського району з приводу вшанування пам’яті воїнів УПА, які полягли на окраїнах цього села у нерівному бою із загонами німецьких фашистів у вересні 1943 р. На цьому траурному мітингу, приуроченому освяченню могил загиблих воїнів УПА, зібралося “кілька десятків тисяч волинян, гостей із сусідніх областей – з Житомирщини, Слобожанщини, Київщини – всієї України”.⁸² Там виступали: єпископ УАПЦ Володимир Романюк, народний депутат СРСР Ростислав Братунь, народні депутати України Степан Хмара й Олександр Гудима, голова Івано-Франківської обласної ради народних депутатів Микола Яковина, син Романа Шухевича Юрій Шухевич та колишні воїни УПА..

13 вересня активісти регіональної організації НРУ розпочали пікетування приміщення Волинського обкому партії з вимогою передачі його в розпорядження Луцької міської ради. Цього ж дня до пам’ятника Леніну, що знаходився навпроти приміщення обкому, було покладено вінок із колючого дроту з написом на стрічці: “Кату України – від народу України”.⁸³

Наступного дня, 14 вересня, перший секретар Волинського обкому та перший секретар Луцького міськкому партії у своїх письмових заявах на ім’я начальника обласного управління внутрішніх справ і прокурора Волинської області просять “захистити конституційне право працівників Волинського обкому і міськкому Компартії України на працю і виконання своїх службових обов’язків”.⁸⁴

Захищаючи “конституційне право працівників апарату обкому партії”, міліція впродовж наступних кількох днів супроводжувала їх до місця праці.

Відчайдушні кроки, здійснені Волинським обкомом Компартії України на початку вересня 1990 року, аби відновити свою владу в краї, закінчилися повною поразкою. Звернення до Президента СРСР і ЦК КПРС, прийняте на Пленумі обкому, та аналогічне звернення, ухвалене на мітингу в с. Новий Загорів 6 вересня 1990 року, мали на меті привернути увагу вищого партійного керівництва в Москві до катастрофічного для обласної партійної організації стану, в якому вона опинилася.

Партійна номенклатура обкому партії ще не втрачала надію, що активними діями спонукає частину своїх прихильників до широкомасштабних протестних дій. Проте пікетування активістами Народного руху приміщення обкому партії, що тривало три дні поспіль, змусило партійну номенклатуру відмовитися від активних дій супроти національно-демократичних сил у краї.⁸⁵ Відтоді обком партії намагався проводити свою політичну діяльність без зайвої реклами в засобах масової інформації. Водночас більшість обласних, районних, ще формально партійних, газет вже не висвітлювали діяльність партійних комітетів у тому обсязі, як це робилося ще на початку 1990 року.

Цієї осені значно активізували свою громадсько-політичну діяльність студенти обох волинських вузів. 2 жовтня 1990 р., у день початку акції голодування в Києві, на Волині створено Волинське студентське братство. На зборах студентів і викладачів історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки (нині Волинський національний університет ім. Лесі Українки), що відбулися 4 жовтня, прийнято резолюцію, яка мала політичний характер.⁸⁶ У ній, зокрема, зазначалося, що “студенти і викладачі історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту ... усвідомлюючи себе невід’ємною частиною українського народу вважаємо неможливим і недопустимим бути поза подіями, що відбуваються в Україні”. Вже 7 жовтня 1990 року в Київ з Волині на підтримку голодуючим

студентам поїхала група студентів Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки у складі Сергія Годлевського, Володимира Бобчука, Віктора Ковальчука та Сергія Доценка. Водночас 15 членів Волинського студентського братства, Волинської організації спілки незалежної української молоді (СНУМ) на знак солідарності з голодуючими студентами в Києві, розпочали 15 жовтня голодування біля стін Волинського обкому партії.⁸⁷

Слід зазначити, що ці обидві молодіжні організації, що зародилися на хвилі суспільно-політичного піднесення в краї, досить тісно співпрацювали з Волинською регіональною організацією НРУ і брали активну участь у всіх масових заходах. 7 листопада 1990 р. Волинський обком партії відзначав своє найбільше свято на площі біля пам'ятника Леніну при посиленій охороні міліції та працівників обласного управління КДБ. Цього разу керівники обкому партії у присутності декількох сотень своїх прихильників поклали квіти до підніжжя “вождю” і після короткого виступу першого секретаря розійшлися. Водночас на площі біля пам'ятника Лесі Українки відбувся жалобний мітинг, організований національно-демократичними силами, на якому виступали лідери обласних організацій політичних партій, депутати обласної ради, члени “Демократичного блоку”.⁸⁸

Втративши вплив в області, Волинський обком партії всіляко намагався відновити свою діяльність через свою депутатську фракцію. Проте “Демократичний блок”, перебуваючи в опозиції, рішуче відбивав усі атаки прокомуністичної більшості в обласній раді. В цю буремну осінь 90-го року тоталітарний комуністичний режим відчув реальну загрозу свого подальшого існування.

Ескалація протистояння з кожним днем наростала. 15 листопада Політбюро ЦК КПУ прийняло заяву, в якій давало свою оцінку підсумковим документам II з'їзду Руху і цим фактично оголошувало війну Народному рухові України.⁸⁹

У виступі на листопадовому пленумі ЦК КПУ член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко, зокрема, сказав: “В сучасних умовах набуває виняткового значення коло проблем, пов’язаних з укладанням нового Союзного договору. Саме навколо цього зараз розгорнулася особливо гостра політична боротьба, перспективам прийняття договору чинять особливо запеклий опір антикомуністичні сепаратистські сили. Вони намагаються виступати від імені всього народу України. Так, голова Народного Руху України висловлюється в інтерв’ю “Аргументам і фактам” в тому смислі, що вони не допустять укласти новий Союзний договір”.⁹⁰

У свою чергу, 17 листопада 1990 р. Народна рада оприлюднила звернення “До народу України”, в якому йшлося про припинення акції непокори. Таке рішення мотивувалося тим, що Народний рух України має достатньо сил, щоб протидіяти існуючій окупаційній владі.⁹¹ У ті дні до стін Верховної Ради з усієї України приїжджали люди, щоб висловити свій гнів та обурення діями влади. Водночас керівництво ЦК КПУ, скориставшись нагодою, вирішило провести свої протестні акції. Так, до стін Верховної Ради направлялись автобуси з люмпенізованими та зросійщеними робітниками з Донбасу, Миколаївської та Одеської областей. Сформовані райкомаами КПУ делегації з цих областей вимагали від влади навести соціалістичну законність в УРСР та заборонити діяльність Руху.⁹²

У цих умовах IV з’їзд народних депутатів СРСР, що проходив у грудні 1990 року, московська преса охарактеризувала як поворотний, спрямований у бік згортання демократичних реформ. З ініціативи Голови Верховної Ради СРСР Михайла Горбачова тоді було прийнято Постанову щодо проведення референдуму з питань майбутнього СРСР. Якщо напередодні з’їзду Горбачов повсюдно висловлювався за оновлений Союз суверенних держав, то безпосередньо на з’їзді виступив за зміцнення державної влади колишнього СРСР. Тоді ж консервативна більшість Верховної Ради СРСР “провалила”

під час голосування Закон про підтвердження декларацій про державний суверенітет союзних республік.⁹³

Про зміну політичного курсу керівництва держави та ЦК КПРС засвідчило ще й те, що палкий прихильник демократичних змін у країні міністр закордонних справ Едуард Шеварнадзе, оголошуючи про свою відставку на з'їзді, зокрема, відзначив: “Товариші демократи, в найширшому розумінні цього слова... Наступає диктатура. Заявляю про це з усією відповідальністю”. Коментуючи цю сенсаційну відставку члена Політбюро ЦК КПРС Едуарда Шеварнадзе, народний депутат СРСР, член НРУ Володимир Грищук сказав: “Можна передбачати, що нас чекають гарячі весна і літо...”⁹⁴

Зміна курсу керівництвом КПРС була зумовлена тим, що наприкінці 1990 р. після “параду суверенітетів”, які приймалися передусім з метою “боротьби з центром”, склалася ситуація, коли республіканське законодавство почало суттєво суперечити союзному. На цій основі часто виникали правові колізії, відомі як “війна законів”. Передові позиції у цьому займали на той час республіки Прибалтики, які за короткий термін відновили законодавчу базу, що існувала ще в часи незалежності цих держав. Звичайно, це не сподобалося правлячій верхівці імперської Росії. Тому в ніч з 12 на 13 січня 1991 р. за наказом з Москви радянські війська вирішили за допомогою танків “узгодити” законодавство республік із союзним законодавством. За декілька днів кровопролитних сутичок у Вільнюсі були захоплені будинки радіо, телебачення та редакції провідних газет. У результаті загинуло 20, поранено 170 громадян Литви. 20 січня така ж акція була проведена в латвійській столиці Ризі, тут унаслідок “акції умиротворення” було вбито п'ять та поранено 10 осіб.⁹⁵

Така брутальна агресія викликала хвилю рішучих протестів не тільки на теренах СРСР, а й у всьому світі. Численні мітинги протесту пройшли в Москві, Ленінграді (тепер – Санкт-Петербург), Баку, Києві та Львові.

Народний рух України також направив Верховній Раді Литовської республіки телеграму, в якій висловив свою підтримку: “В цей важкий для вас час заявляємо про свою солідарність з волелюбним литовським народом. Ми з Вами! В нас одна мета! В нас один шлях! Темним силам зла не вдасться зламати прагнення народів до незалежності. Разом ми переможемо!

За вашу і нашу свободу”.⁹⁶

Свою солідарність з братнім литовським народом продемонстрували на масових мітингах протесту, що проходили в ті дні на Волині, представники національно-демократичних сил. Звернення, заяви, резолюції, що приймалися на цих мітингах направлялися як на ім'я Президента СРСР Михайла Горбачова, так і на ім'я Голови Верховної Ради Литви Вітауса Ландсбергиса.⁹⁷

Депутати Волинської обласної ради, члени “Демократичного блоку” прийняли звернення, в якому рішуче засудили “факт використання підрозділів Радянської армії для вирішення політичних питань”.⁹⁸

Національно-демократичні сили краю сприйняли цей кривавий акт у республіках Прибалтики як посягання на демократію й порушення прав людини.

Своє ставлення до подій у Литві та Латвії продемонстрували Президія Верховної Ради України та ЦК КПУ. У заяві Президії ВР з цього питання зазначалося, що вона “вважає неприпустимим використання на території будь-якої республіки військової сили для вирішення внутрішньополітичних та міжнаціональних конфліктів без згоди на це законних органів влади республіки”.⁹⁹

Водночас партійне керівництво республіки, висловлюючи свою солідарність з комуністами Литви, розцінило військову акцію в республіках Прибалтики як сигнал для посилення наступу на опозиційні національно-демократичні сили.¹⁰⁰

На шпальтах республіканських партійних газет знову появилася ціла серія публікацій антирухівського характеру. Особливу увагу партійна преса

приділяла наклепам щодо діяльності рад народних депутатів у Західній Україні, де за їхніми оцінками громадсько-політична обстановка “нестабільна і таїть у собі небезпеку”.¹⁰¹

Утім події в Литві і Латвії значно посилили розкол у середовищі ЦК КПУ, зникла показна єдність. Поруч з ортодоксальною лінією Станіслава Гуренка набирала силу і ставала дедалі помітнішою ліберальна лінія Леоніда Кравчука. Якщо перший опирався на депутатську “групу 239”, то другий звертався тепер за допомогою до Народної ради. Підтвердженням розколу в Компартії України стали дебати у Верховній Раді з приводу референдуму 17 березня. Депутатська “група 239” виступила тоді на підтримку нав’язаного з Москви питання, яке штучно об’єднувало дві проблеми: збереження “оновленої федерації” і захист прав людини. В той же час Президія Верховної Ради наполягала на включенні в бюлетень для голосування двох питань, а отже, вимагала дати можливість українському народу зробити свій вибір між “оновленою федерацією” та “Союзом радянських суверенних держав”.¹⁰²

Разом із цим більшість членів Народної ради разом із Президією Верховної Ради запропонували провести, паралельно до загальносоюзного референдуму, республіканське опитування, внісши в бюлетень питання: “Чи згодні Ви з тим, що Україна повинна бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?” На практиці це б означало, що Україна входить до співдружності (або конфедерації “суверенних держав”, а не до “оновленої федерації”). Проти цієї пропозиції проголосувало лише 47 народних депутатів України. Цим голосуванням Леонід Кравчук як голова Президії Верховної Ради значно посилив свої позиції у Верховній Раді.¹⁰³

Проте результати березневого референдуму для України виявилися не досить втішними. Причиною цієї поразки стала незгодженість між лідерами партій національно-демократичного спрямування та різне трактування питань, винесених на референдум. У результаті на питання загальносоюзного

референдуму “Так” відповіли 70,2 відсотка виборців. Лише в Києві, Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях більшість учасників референдуму відповіли “Ні”. На питання у бюлетенях республіканського опитування 80,2 відсотка виборців України також відповіли “Так”.¹⁰⁴

Досить результативним виявилось опитування з додаткового питання у трьох західноукраїнських областях (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській): “Чи хочете Ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої та зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянам незалежно від національної та релігійної приналежності?” За результатами голосування з цього питання 88,0 відсотків з тих, хто брав участь у голосуванні, сказали “Так”. На брифінгу у Львівській обласній раді, приуроченому підбиттю підсумків референдуму, В’ячеслав Чорновіл, зокрема, сказав: “Я захоплений політичною зрілістю галичан”.¹⁰⁵

Коментуючи результати цього референдуму, голова Народного руху Іван Драч відзначив: “Чи ми, покоління за поколінням, маємо зійти понівечені і покалічені, і мають прийти інші, чисті й незаплямовані, і лише тоді почне творитися і новий світ, і нова література. Але хто створить таку атмосферу, де могло б народитися нове покоління?! Нікому окрім нас з вами.

Отож і колабораціоністського руху в нас аж забагато...”¹⁰⁶

Дещо іншою була оцінка щодо підсумків референдуму лідерів партій, що створили політичну коаліцію “Суверенна демократична Україна” 2 травня у Львові.

У прийнятій “Заяві політичної Коаліції “Суверенна демократична Україна” про наслідки референдуму СРСР та опитування населення УРСР” зазначалося, що “опрілюднені підсумки референдуму СРСР на території України та опитування населення України переконливо засвідчили, що навіть при умові повної монополії КПРС на засоби масової інформації, шалену пропагандистську кампанію, яка носила характер залякування, шантажу та брудної дискредитації демократичних сил, конституційна більшість народу

України проголосувала за підтримку Декларації про державний суверенітет України”.¹⁰⁷

Навесні 1991 року знову досить потужно заявив про себе робітничий рух. Головною подією робітничого руху країни і республіки став весняний страйк, в якому гірники відіграли провідну роль. Під час страйку, що тривав понад два місяці, гірники застосовували різноманітні способи боротьби – від голодування окремих шахтарів до пікетування та зупинки виробництва. На початку квітня на переговорах з урядом республіки гірники висунули політичні вимоги про: прийняття Конституції незалежної держави України на основі Декларації про суверенітет; прийняття Закону “Про індексацію доходів населення”; звільнення з-під варти народного депутата УРСР Степана Хмари.¹⁰⁸

Весняний страйк 1991 року мав політичний та антикомуністичний характер і за масовістю був близький до загального. Національно-демократичні сили, передусім Народний рух України, активно підтримував вимоги гірників, щоб зірвати підписання нового Союзного договору.

З відкритим осудом страйку виступила лише Компартія України.

Національно-демократичні сили довгий час не могли виробити спільної позиції щодо масових шахтарських страйків, які охопили тоді всі найбільші вугільні райони СРСР. Народний рух України оголосив про свою підтримку вимог шахтарів, проте побоювався, що “у випадку відставки Президента існує загроза, що до влади замість Горбачова прийде коаліція правих сил...”¹⁰⁹

Досить складні політичні процеси проходили тоді в Галичині. Заступник голови Львівської обласної ради Микола Горинь оголосив, що Львівщина може взяти участь у страйку лише в тому випадку, коли він буде всеукраїнським, інакше страйк у межах області стане антиукраїнською акцією. Однак на заклик голови страйккому Львівщини Віктора Фурманова галицькі шахтарі все ж таки пішли на безстроковий страйк.¹¹⁰

У цій напруженій політичній ситуації ініціативу у свої руки нарешті взяв Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук, який 16 квітня виніс на голосування постанову Верховної Ради, де засуджуються заклики до страйків. Цього ж дня за наполяганням Леоніда Кравчука приймається Постанова Верховної Ради Української РСР “Про дію Указу Президента Союзу РСР від 12 квітня 1991 р.”, згідно з якою припиняється дія деяких статей Указу Президента СРСР на території Української РСР.¹¹¹

17–18 квітня Верховна Рада Української РСР ухвалила “Взаємопогоджений протокол парламентської комісії Верховної Ради УРСР, уряду Республіки і представників страйкуючих колективів шахтарів”.¹¹² Ухвала цих важливих документів засвідчила появу в Україні нового політичного лідера – Леоніда Кравчука, який у досить складній політичній ситуації узяв на себе відповідальність у розв’язанні важливих державних проблем.¹¹³

Значний вплив на перебіг політичних подій у СРСР мало протистояння Бориса Єльцина і Михайла Горбачова. Ось як оцінював тоді ситуацію журналіст Олександр Масляник: “Тим часом Борис Єльцин кидається в бій за реальний суверенітет Росії, за повноту влади, якою так не хоче ділитися Михайло Горбачов.

За російським керівником – мільйони тих, кому набридла “керівна і спрямовуюча”, хто вже не пов’язує свою долю зі “світлим комуністичним завтра”; за Горбачовим – ще могутній військово-промисловий комплекс, репресивні органи, широко розгалужена сітка добре вишколеної партноменклатури...”¹¹⁴

Отже, після березневого референдуму в країні настали часи широкомасштабного і всеохоплюючого протистояння: між Головою Верховної Ради РРФСР Борисом Єльциним і Президентом СРСР Михайлом Горбачовим у Москві, між владними структурами Москви і Києва, між комуністами і демократами в Україні, між комуністами-ортодоксами і націонал-комуністами в середовищі КПРС, між радикалами і поміркованими

в національно-демократичному русі – весь цей спектр протистояння значною мірою формував політичний клімат у всіх регіонах країни. Якщо з Москви як інтелектуального центру йшла хвиля загальнодемократичних перетворень у СРСР, то, досягнувши республік, вона підсилювалася національно-патріотичною енергією. До регіонів доходило вже мовби дві хвили з подвоєною енергією.

Ситуація тотального протистояння в суспільстві та свіжа енергія національно-демократичного оновлення все частіше призводили до масового виходу з КПРС її членів та ліквідації партійних осередків.

Процес деградації компартійних структур з початку 1991 року став досить помітним. Втративши монопольний вплив на органи місцевої влади після березневих виборів 1990 року, Волинський обком партії претворився, по суті, на установу закритого типу. Колишня партійна преса, що вийшла із підпорядкування партійних комітетів, уже відмовлялася виконувати настанови партії. Журналісти впливових обласних та районних газет тепер публікували свої матеріали вже без оглядки на цензуру.

Однак процес формування осередків політичних партій значною мірою паралізував діяльність регіональної організації НРУ, тому його функції як провідної сили в області перейняв Демократичний блок обласної ради.

Значну роз'яснювальну роботу провели депутати від “Демблоку”, готуючись до референдуму. Кожного недільного дня на Замковій площі у Луцьку тоді проходили мітинги, зустрічі з депутатами. Окрім того, прийнято “Звернення депутатів демократичного блоку обласної ради до громадян Волині”, підписане головою цієї депутатської групи Євгеном Шимоновичем, в якому роз'яснювалася позиція демократів щодо референдуму.

Результати референдуму на Волині були невтішними, оскільки своє тверде “ні” Союзному договору 17 березня сказала лише більшість мешканців Луцька, Горохова, Нововолинська та Володимира-Волинського, а жителі північних районів, за звичкою, слухняно проголосували “Так”, як і вимагала місцева влада, за новий Союзний договір. Однак опитування

населення щодо Декларації про державний суверенітет дало, на диво, досить високі результати майже на всій Волині. А це вже свідчило про повільний, але впевнений ріст національної свідомості волинян.¹¹⁵

Навесні на Волині, як і по усій Україні, проходили масові страйки, мітинги та пікети. 12 березня страйкуючі шахтарі Нововолинська прийняли “Резолюцію страйку шахтарів Нововолинської групи шахт Волинської області (в/о “Укрзахіддугілля”)", в якій висувалися економічні та політичні вимоги.¹¹⁶

21 квітня в Луцьку на Театральній площі на підтримку вимог шахтарів відбувся багатотисячний мітинг під гаслом “Вільна людина у вільній державі”. 23 квітня свою солідарність із шахтарями засвідчила студентська молодь. На багатолюдному мітингу, організованому Волинським студентським братством та обласною організацією Спілки незалежної української молоді, виступали їхні лідери – Сергій Годлевський, Віктор Ковальчук та Руслан Тимошук.¹¹⁷

Однак напередодні прокомуністичні реакційні сили спробували залякати опозицію, використавши святкування дня народження свого вождя – Володимира Леніна. 22 квітня на площу до пам’ятника Леніну керівництво військового гарнізону спрямувало підрозділи авіаційної та ракетної дивізії, які дислокувалися в Луцьку. Того дня біля підніжжя пам’ятника Леніну радянські офіцери стояли до сутінків. Тим самим вони продемонстрували свою прихильність до сформованої у Верховній Раді СРСР депутатської групи “Союз”, куди ввійшли найбільш активні прихильники збереження СРСР та введення надзвичайного стану в країні.¹¹⁸

Утім протистояння між різними політичними силами у верхніх ешалолах влади в Москві досягло кульмінації. Колишні соратники Михайла Горбачова Олександр Яковлев, Едуард Шеварнадзе всіляко намагалися підтримати його спроби врятувати багатонаціональну державу. Однак щойно обраний Президент Російської Федерації Борис Єльцин вирішив у свою чергу

завдати ще одного удару своєму політичному супротивнику Михайлу Горбачову.¹¹⁹

20 липня новообраний президент Росії Борис Єльцин підписав Указ “Про припинення діяльності політичних партій у державних установах та організаціях”. 5 серпня Президент СРСР Михайло Горбачов оприлюднив узгоджений текст нового Союзного договору, поява якого викликала паніку в стані КПРС й активізувала реакційні сили в усій державі.

Власне в умовах повного банкрутства комуністичної ідеології, завдяки якій понад 70 років проіснувала російська комуністична імперія, підписання нового Союзного договору було останньою надією Президента СРСР Михайла Горбачова на її збереження.

У ті останні для імперії дні від поведінки України великою мірою залежала доля оновленого Союзу, оскільки союзні республіки – Литва, Латвія, Естонія, Грузія та Вірменія – вже не брали участі у переговорах щодо нового Союзного договору. Зрозуміло, що за умов, коли запропонований Михайлом Горбачовим текст нового Союзного договору в основному враховував думки російських комуністів і шовіністів, Леонід Кравчук змушений був балансувати, зважаючи на тиск опозиції та відверто угодовські проросійські позиції українських комуністів-ортодоксів. Відповідно Леонід Кравчук, із властивою йому гнучкістю, на переговорах у Москві говорив одне, а приїхавши в Київ, зовсім по-іншому трактував висловлювання Михайла Горбачова щодо готовності тексту нового Союзного договору. Навіть незначна, швидше формальна поступка Михайла Горбачова у переговорному процесі щодо Союзного договору в бік конфедерації викликала шалену лють у шовіністичних реакційних сил Росії.¹²⁰

Відчувши загрозу, ЦК КПУ 22 липня 1991 р. зареєструвало в Міністерстві юстиції УРСР Компартію України як незалежну від КПРС політичну партію. Обкоми партії за вказівкою ЦК Компартії України терміново розробили інструкції з протидії витісненню партійних організацій з державних установ та організацій.¹²¹

Так, в інструкції, яку надіслав Волинський обком партії першим секретарям міськкомів, райкомів партії, зазначалося, що “слід провести відповідну роботу і не допустити реалізацію незаконних рішень по так званій “департизації””.

Проте виконати це рішення обкому вже було надто пізно. Проголошення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. незалежності України, а згодом і заборона діяльності КПРС на території республіки привели до краху тоталітарного режиму.

Ця подія настільки приголомшила членів Волинського обкому партії, що в день повалення пам’ятника Леніну в обласному центрі ніхто з ідейних комуністів не став на його захист. Після заборони Компартії України більшість членів Волинського обкому, міськкомів і райкомів партії перейшла на роботу у виконавчі органи місцевих рад народних депутатів. У цих умовах вся організаційно-методична робота з підготовки до всеукраїнського референдуму в межах області проводилася під керівництвом “Демократичного блоку” обласної ради. Національно-демократичні сили впродовж трьох місяців, аж до 1 грудня 1991 року, користуючись розгубленістю комуністів, у своїй агітаційно-пропагандистській роботі безперешкодно використовували всі наявні в області засоби масової інформації. За підсумками референдуму на підтримку Акта про незалежність України у Волинській області у голосуванні взяло участь 93,2 % виборців, з них 96,3 % висловили свою підтримку створенню незалежної держави. Загалом по Україні за незалежність проголосувало 90,3 % виборців.¹²²

Після довгих випробувань нарешті настав момент істини. Ось як писав про цю подію Володимир Винниченко ще в 1949 році: “Коли питання Самостійності України буде вирішуватись щиро демократично, коли воно поставиться на обговорення й вирішення голосуванням усього українського народу (наприклад, референдумом), він величезною більшістю голосів крикне на весь світ: “За всебічно вільну незалежну Самостійну Україну””.¹²³

Отже, протистояння партійно-радянській владі, що розпочалося ще в процесі зародження Народного руху, переросло в українську національну революцію. Її рушійні сили формувалися безпосередньо в ході революційних подій. Народний рух України, що трансформувався в процесі свого становлення у національно-визвольний рух українського народу став провідною революційною силою в суспільстві.

Проте широке визнання мільйонів українців НРУ здобув завдяки своїм активним діям у боротьбі за демократію в усіх сферах суспільно-політичного життя в республіці. Діяльність Народного руху як політичної опозиції партійно-радянській владі привела до зародження парламентської багатопартійної системи в Україні.

Значний вклад у боротьбу за демократизацію суспільства та незалежність України внесли регіональні організації Руху.

Волинська регіональна організація НРУ на всіх етапах свого розвитку постійно вдосконалювала форми і методи роботи з населенням краю. За історично короткий період своєї діяльності Народний рух на Волині здобув широке народне визнання. Він став школою громадського життя, поглиблював національну свідомість людей, утверджував їхню національну гідність та формував національну еліту.

Рух, що зародився на хвилі національного піднесення і послідовно боровся за незалежність України після її проголошення, виконав свою функцію національно-визвольного руху українського народу. В процесі розбудови Української держави Народний рух України вже як політична партія відіграв важливу роль у формуванні громадянського суспільства в Україні.

Примітки

¹ Літ. Україна.– 1990.– 8 берез.

² Там само.

³ Вісник Руху: Часопис секретаріату Народного Руху України за перебудову (виходив у м. Києві із жовтня 1989 р.)– 1990.– № 3.

- ⁴ Літ. Україна.– 1990.– 2 квіт.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Рад. Україна.– 1990.– 24 лют.
- ⁷ Літ. Україна.– 1990.– 19 квіт.
- ⁸ Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української Греко-Католицької Церкви (1987–1991 рр.) // Людина і політика.– 1999.– № 3.– С. 20–28.
- ⁹ Наша віра: Вісн. Укр. Автокефальної Православної Церкви (виходив у м. Києві з вересня 1989 р.).–1989.– № 3.
- ¹⁰ Рад. Україна.– 1990.– № 3.
- ¹¹ Народна справа: Інформ. вісн. Волин. регіон. організації Народного руху України (виходив з вересня 1989 р.).– 1990.– № 5.
- ¹² Волинь – 90-ті роки ХХ століття: Ілюстр. літопис політичних подій (документи).– Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім Лесі Українки, 1998.– С. 45.
- ¹³ Філіпович М. Луцька “Просвіта”.1918–1935 рр.– Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім Лесі Українки, 2007.– С. 140.
- ¹⁴ Там само.– С. 139.
- ¹⁵ Волинь – 90-ті роки ХХ століття...– С. 70.
- ¹⁶ Там само.– С. 9.
- ¹⁷ Волинь на зламі століть.– Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім Лесі Українки, 2001.– С. 27.
- ¹⁸ Сергійчук В. Доля української національної символіки.– К.: Товариство “Знання”, 1990.– С. 28.
- ¹⁹ Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині.– Луцьк: Ініціал., 2001.– С. 148.
- ²⁰ Волинь – 90-ті роки ХХ століття...– С. 137.
- ²¹ Рад. Волинь.– 1990.– 10 квіт.
- ²² Волинь – 90-ті роки ХХ століття...– С. 125.
- ²³ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 107.
- ²⁴ Рад. Волинь.– 1990.– 28 квіт.
- ²⁵ Лис В. Два мітинги і маївка // Рад. Волинь.– 1990.– 2 трав.
- ²⁶ Державний архів Львівської області (ДАЛЮ), ф. П–3, оп. 62, спр. 950, арк. 141, 144.
- ²⁷ Слюсаренко А, Томенко М. Нові політичні партії України: Довідник.– К.: Тов-во “Знання”, 1990.– С. 31.
- ²⁸ Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України.– К.: Либідь, 1993.– С. 27.
- ²⁹ Слюсаренко А, Томенко М. Названа праця.– С. 32, 22.
- ³⁰ Волинський вісник.– 1990.– 24 трав.
- ³¹ Слюсаренко А., Томенко М. Названа праця.– С. 16.
- ³² Літ. Україна.– 1990.– 31 трав.
- ³³ Лук’янов Ю. Куди піде рухівський „тризуб”? // Сучасність.– 1992.– № 5.
- ³⁴ Алексеев Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А.. Україна на зламі історичних епох.– К.: Екс Об, 2000.– С. 63.
- ³⁵ Там само.– С. 64.
- ³⁶ Рад. Україна.– 1990.– 24 черв.
- ³⁷ Рад. Волинь.– 1990.– 22 черв.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Народна справа.– 1990.– № 13.
- ⁴⁰ Рад. Волинь.– 1990.– 17 лип.
- ⁴¹ Золоті ворота: Інформ. вісн. міжпартійної асамблеї (виходив із січня 1990 р.).– 1990.– № 1.
- ⁴² Гарань О. Названа праця.– С. 120.
- ⁴³ Тиский М. Весна тривоги і надій.– Луцьк: Волин. обл. друк., 1999.– С. 95.
- ⁴⁴ Алексеев Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Названа праця.– С. 51.
- ⁴⁵ Волинський вісник.– 1990.– 23 серп.
- ⁴⁶ Вісник Руху.– 1990.– № 6.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Літ. Україна.– 1990.– 13 верес.
- ⁴⁹ Воля: Часопис підготовчого комітету Демократичної партії України (виходив у м. Тербовля Тернопільської обл. з вересня 1990 р.).– 1990.– № 1.
- ⁵⁰ Рад. Волинь.– 1990.– 17 жовт.

- ⁵¹ Слюсаренко А., Томенко М. Названа праця.– С. 19.
- ⁵² Драч І. Політика (статті, доповіді, виступи, інтерв'ю).– К.: Книжкова друкарня наук. книги, 1997.– С. 243.
- ⁵³ Андрусак І., Петренко Є. Блиск і злиденність української націонал-демократії.– К.: Смолоскип, 1999.– С. 43.
- ⁵⁴ Камінський А. Організовані політичні структури в Україні // Сучасність.– 1992.– № 11.– С. 63.
- ⁵⁵ Гончарук Г. Народний Рух України: Історія.– Одеса: Астропринт, 1997.– С. 107.
- ⁵⁶ Слюсаренко А., Томенко М. Названа праця.– С. 11.
- ⁵⁷ Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи: Курс лекцій.– К.: Либідь, 1997.– С. 210.
- ⁵⁸ Гончарук Г. Названа праця.– С. 133.
- ⁵⁹ Луканов Ю. Названа праця.– С. 104.
- ⁶⁰ Гончарук Г. Названа праця.– С. 153.
- ⁶¹ Там само.– С. 208.
- ⁶² Кулик В. В'ячеслав Чорновіл і спроби реанімації Руху // Сучасність.– 1992.– № 6.
- ⁶³ Народна газета.– 1990.– № 7.
- ⁶⁴ Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках.– К.: КМ Academia, 1995.– С. 112.
- ⁶⁵ Вечірній Київ.– 1990.– 12 лип.
- ⁶⁶ Волинський вісник.– 1990.– 16 серп.
- ⁶⁷ Русначенко А. Названа праця.– С. 115.
- ⁶⁸ Правда України.– 1990.– 28 верес.
- ⁶⁹ Цикора С. Україна: трудний понедельник // Известия.– 1990.– 2 окт.
- ⁷⁰ Доній О., Синельников О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989–1990).– К.: Смолоскип, 1999.– С. 92.
- ⁷¹ Там само.– С. 96.
- ⁷² Там само.– С. 99.
- ⁷³ Ковтун В. Історія Народного Руху України.– Х.: Факт, 1999.– С. 183, 184.
- ⁷⁴ ДАВО, ф. П–1, оп. 17, спр. 1031, арк. 99.
- ⁷⁵ ДАВО, ф. 32, оп. 34, спр. 1, арк. 101.
- ⁷⁶ ДАВО, ф. 4551, оп. 26, спр. 2, арк. 101.
- ⁷⁷ ДАВО, ф. 4551, оп. 30, спр. 1, арк. 91.
- ⁷⁸ ДАВО, ф. 3, оп. 31, спр. 2, арк. 15.
- ⁷⁹ ДАВО, ф. 34, оп. 31, спр. 4, арк. 75.
- ⁸⁰ ДАВО, ф. П–1, оп. 26, спр. 47, арк. 9–11.
- ⁸¹ ДАВО, ф. П–1, оп. 26, спр. 10, арк. 64, 65.
- ⁸² Народна трибуна.– 1990.– 13 верес.
- ⁸³ Народна трибуна.– 1990.– 20 верес.
- ⁸⁴ ДАВО, ф. П–1, оп. 26, спр. 47, арк. 12.
- ⁸⁵ Шафета П. В Америці, в Кремлі і на Волині.– Луцьк: Інформ.-комерційний центр, 1995.– С. 188.
- ⁸⁶ ДАВО, ф. П–1, оп. 26, спр. 47, арк. 18.
- ⁸⁷ ⁸⁷ Народна трибуна.– 1990.– 25 жовт.
- ⁸⁸ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 16, арк. 5, 6.
- ⁸⁹ Рад. Україна.– 1990.– 16 листоп.
- ⁹⁰ Рад. Волинь.– 1990.– 30 листоп.
- ⁹¹ Галичина.– 1990.– 21 лист.
- ⁹² Ковтун В. Названа праця.– С. 208.
- ⁹³ Голос: Незалежний інформ. бюлетень (видався в м. Києві з липня 1989 р.).– 1991.– № 34.
- ⁹⁴ Там само.
- ⁹⁵ Воля.– 1991.– № 2.
- ⁹⁶ За вільну Україну.– 1991.– 15 січ.
- ⁹⁷ ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 4, арк. 7.
- ⁹⁸ Волинь – 90-ті роки ХХ століття... – С. 129.
- ⁹⁹ Рад. Україна.– 1991.– 16 січ.
- ¹⁰⁰ Правда України.– 1991.– 19 січ.
- ¹⁰¹ Рад. Україна.– 1991.– 15, 16, 17 січ.

-
- ¹⁰² Бойко О. Еволюція суспільних поглядів та процесів: від ідеї оновлення Союзу до проголошення незалежності України (січень – серпень 1991 р.) // Людина і політика.– 2001.– № 4, 5.
- ¹⁰³ Голос України.– 1991.– 19 лют.
- ¹⁰⁴ За вільну Україну.– 1991.– 19 берез.
- ¹⁰⁵ Чорновіл В. Я захоплений політичною зрілістю галичан // За вільну Україну.– 1991.– 23 берез.
- ¹⁰⁶ Літ. Україна.– 1991.– 21 берез.
- ¹⁰⁷ За вільну Україну.– 1991.– 3 квіт.
- ¹⁰⁸ Русначенко А. Названа праця.– С. 147.
- ¹⁰⁹ Комсомольская правда.– 1991.– 10 апр.
- ¹¹⁰ За вільну Україну.– 1991.– 18 квіт.
- ¹¹¹ Рад. Волинь.– 1991.– 19 квіт.
- ¹¹² Рад. Волинь.– 1991.– 23 квіт.
- ¹¹³ Субтельний О. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність.– 1994.– № 2.
- ¹¹⁴ Рад. Волинь.– 1991.– 3 квіт.
- ¹¹⁵ Рад. Волинь.– 1991.– 29 берез.
- ¹¹⁶ Народна трибуна.– 1991.– 27 квіт.
- ¹¹⁷ Народна трибуна.– 1991.– 28 квіт.
- ¹¹⁸ Тиский М. Названа праця.– С. 125, 126.
- ¹¹⁹ Олійник Б. Два роки в Кремлі.– К.: Сільські вісті, 1992.– С. 62.
- ¹²⁰ Литвин В., Слюсаренко А. На політичній арені України (90-ті рр.): Роздуми істориків // Укр. іст. журн.– 1994.– № 2.
- ¹²¹ ДАВО, ф. П-1, оп. 26, спр. 69, арк. 53, 55.
- ¹²² Рад. Волинь.– 1991.– 5 груд.
- ¹²³ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення.– К. Вид. т-во “Криниця” книголюбів України, 1991.– С. 127.

ВИСНОВКИ

Народний рух зароджувався за умов поглиблення системної кризи партійно-радянської влади та громадсько-політичного відродження, наприкінці 80-х років.

Становлення Руху проходило за класичною формою розвитку національно-визвольних змагань. На початковому етапі в Україні повсюдно утворювалися неформальні громадські організації, які згодом утворили громадсько-політичне об'єднання, метою якого було національне відродження.

Структура та організаційна будова НРУ відповідала нормам Статуту. Головними організаційними ланками об'єднання були первинні осередки, які діяли на підприємствах та за місцем проживання.

Громадсько-політичне об'єднання діяло на підставі Програми та Статуту. В процесі становлення Народного руху й еволюції суспільних поглядів у програмні документи на з'їздах вносилися суттєві зміни та доповнення. За своєю природою Рух був антитоталітарний і носив антикомуністичний характер, мав всенародний характер щодо членства та обсягу діяльності.

Формування місцевих організацій НРУ певною мірою залежало від демократичних традицій і мало свої регіональні особливості, зумовлені соціальними, культурними та історичними обставинами. Перші осередки на Волині виникали на великих промислових підприємствах Луцька, Ковеля та Нововолинська, одразу після опублікування проекту Програми. Найактивнішу участь у підготовці установчої конференції регіональної організації НРУ брали активісти обласних осередків УГС, Товариства Лева та Товариства української мови ім. Тараса Шевченка..

Культурно-освітня діяльність регіональної організації сприяла забезпеченню єдності поглядів та переконань. Самодіяльний хор "Посвіт"

безкоштовно давав концерти української патріотичної пісні у найвіддаленіших куточках Волині. На початку 1990 року в Луцьку розпочав свою роботу Народний університет. Поширення знань відбувалося також через неформальні періодичні видання. Місцеві осередки налагоджували випуск п'яти інформаційних вісників загальним місячним тиражем понад 10 тисяч примірників.

Волинська регіональна організація НРУ брала активну участь в українізації релігійного життя краю шляхом спільного проведення найбільших християнських свят. Завдяки її активним діям розпочали свою діяльність перші релігійні організації УАПЦ.

Широке визнання в Україні Народний рух здобув передусім завдяки своїй послідовній боротьбі за демократизацію усіх сфер громадсько-політичного життя. Після виборів 1990 року діяльність Руху перемістилася головним чином у сесійні зали рад народних депутатів різних рівнів, що привело до зародження парламентаризму.

Здобувши на виборах до обласної ради третину депутатських мандатів, волинська регіональна організація НРУ сформувала опозиційну фракцію "Демократичний блок". Такі ж депутатські фракції були сформовані членами Руху в міських та районних радах народних депутатів.

Зародження молодіжного руху в області проходило за безпосередньої участі в ньому членів Руху. У другій половині 1989 року в краї виникла перша молодіжна організація "Сокіл". Рух також сприяв становленню Студентського братства та обласної організації СНУМ.

НРУ став школою громадського життя, поглиблював національну свідомість людей, утверджував їхню національну гордість та формував національну еліту. Найактивнішу участь в осередках Волинської регіональної організації брали національно свідомі інтелігенція, ветерани ОУН, УПА та члени їхніх родин.

Народний рух України, що виник на хвилі громадської активності, викликаній перебудовчими процесами в СРСР, був за своїм змістом

національно-визвольним рухом українського народу. З проголошенням незалежності України Рух загалом виконав свою основну функцію як національно-визвольний рух. У процесі розбудови Української держави Народний рух уже як політична партія відіграв важливу роль у формуванні громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні документи

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Фонд 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

Опис 11

1. Спр.1299. Протокол № 119 засідання Секретаріату ЦК Компартії України від 17 грудня 1985 р. – 99 арк.

2. Спр. 1307. Інформація обкомів Компартії України про хід виконання постанови ЦК Компартії України “Про додаткові заходи по викриттю нацистських воєнних злочинців і посібників німецько-фашистського окупаційного режиму на Україні, які преховуються в Західних країнах” 1986 р. – 12 арк.

3. Спр. 2166. Інформація ЦК Компартії України про виконання постанови ЦК партії від 13 квітня 1990 р. “Про невідкладні заходи по стабілізації політичної обстановки в західних областях республіки”. Довідка Комісії партійного контролю при ЦК Компартії України про хід виконання постанови ЦК партії від 13 квітня 1990 р. “Про консолідацію Компартії України та протидію створенню в ній фракційних угруповань”. Про деякі особливості суспільно-політичної обстановки у західному регіоні республіки. 8 травня 1990 р.– 7 арк.

4. Спр. 2269. Довідки ідеологічного відділу ЦК Компартії України “Про політичні підсумки Всесоюзного референдуму і республіканського опитування”. 17 березня 1991 р.– 4 арк.

Опис 32

5. Спр. 2555. Записки, довідки, інформації, листи, телеграми ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, міністерств, відомств, наукових установ, громадських організацій про створення і діяльність

неформальних об'єднань, мітинги і збори, громадський, суспільно-політичний стан у республіці, в її окремих регіонах та інші питання ідеологічної роботи. 1989–1990 рр.– 259 арк.

6. Спр. 2611. Записки, довідки, інформації соціально-економічного відділу ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, Ради Міністрів, Держкомприроди СРСР і УРСР, міністерств, відомств про екологічну обстановку на Україні та заходи щодо її поліпшення, будівництво Південно-Української АЕС і гідрокомплексу на р. Південний Буг, створення української екологічної асоціації “Зелений світ”, аварія на шахті “Александр–Запад” виробничого об'єднання “Артемвугілля” та Київському головпоштамті, інші питання охорони навколишнього середовища. 1990 р.– 114 арк.

7. Спр. 2642. Копії листів і телеграм за підписом першого секретаря ЦК Компартії України до ЦК КПРС з суспільно-політичних і кадрових питань. 1989 р.– 249 арк.

8. Спр. 2658. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК Компартії України, партійних органів, КДБ і МВС УРСР про роботу партійних організацій у зв'язку з діяльністю неформальних об'єднань, проведення установчих з'їздів і конференцій Народного Руху України за перебудову, Українського товариства “Меморіал” і зборів у окремих містах республіки, протидію іноземним дипломатам і журналістам у спробах збирання негативної інформації про життя в УРСР, антирадянська діяльність емігрантських центрів та інші питання ідеологічної і масово-політичної роботи. 1989 р.– 233 арк.

Державний архів Волинської області

Фонд П–1. Волинський обком Компартії України

Опис 17

9. Спр. 975. Протоколи № 13–16 засідання бюро обкому Компартії України. 1989 р.– 119 арк.

10. Спр. 1024. Протоколи № 17, 18, 19, 20, 21, 22 засідання бюро Волинського обкому Компартії України. 1990 р. – 124 арк.

11. Спр. 1031. Матеріали і протоколи № 9, 10, 11 пленумів обкому Компартії України. 1990 р. – 162 арк.

Опис 26

12. Спр. 10. Інформації по виконанню настанов ЦК КПРС і ЦК Компартії України. 1989 р. – 91 арк.

13. Спр. 11. Матеріали про хід виконання постанови партії і уряду про реабілітацію осіб, необгрунтовано репресованих в 30–40-ві і на початку 50-х років. 1989 р. – 8 арк.

14. Спр. 26. Документи про роботу громадських і самодіяльних організацій в області (Фонд Миру, ради трудових колективів, жіночі ради, Фонд допомоги Вірменії). 1989 р. – 33 арк.

15. Спр. 28. Документи про проведення установчої конференції Народного Руху України (Рух) і завдання партійних комітетів. 1989 р. – 32 арк.

16. Спр. 46. Інформації в ЦК КПРС і КПК при ЦК Компартії України про реабілітацію в судовому порядку осіб, необгрунтовано репресованих в 30–40-ві і на початку 50-х років по області. 1989 р. – 5 арк.

17. Спр. 47. Лист ОК КПУ міськкомам, райкомам партії з пропозиціями про зміну ситуації, про підсумки роботи народного господарства, звернення до комуністів, трудящих області. 1990 р. – 18 арк.

18. Спр. 69. Документи про проведення установчої Волинської краєвої конференції страйкових комітетів, про виконання критичних зауважень і пропозицій, про хід створення в області служби зайнятості, про протидію спробам політичної реабілітації ОУН–УПА і т.д. 1990 р. – 63 арк.

Фонд 3 Володимир-Волинського міськкому Компартії України

Опис 27

19. Спр. 7. Інформації і доповідні записки міськкому партії, направлені на адресу Волинського обкому Компартії України з ідеологічної роботи. 1989 р. – 11 арк.

Опис 31

20. Спр. 2. Протоколи № 3–10 засідань бюро Володимир-Волинського міськкому Компартії України. 1991 р. – 78 арк.

Фонд 6 Горохівського райкому Компартії України

Опис 32

21. Спр. 2. Протоколи № 4–5 пленумів Горохівського райкому Компартії України. 1989 р. – 161 арк.

Опис 34

22. Спр. 1. Протоколи XVII конференції Горохівської районної організації Компартії України. 1990 р. – 98 арк.

Опис 36

23. Спр. 1. Протокол № 2 пленуму Горохівського райкому Компартії України від 15 березня 1991 р. – 71 арк.

Фонд 34 Ковельського міськкому Компартії України

Опис 29

24. Спр. 6. Інформації і довідки з питань ідеологічної роботи Ковельського міськкому Компартії України. 31 жовтня 1989 р. – 10 арк.

Опис 30

25. Спр. 2. Протоколи пленумів Ковельського міськкому Компартії України за 1989 р. – 8, 9, 1, 1990 р. – 8, 9, 11, 28. – 133 арк..

Опис 31

26. Спр. 2. Протоколи № 2–5 засідання бюро Ковельського міськкому Компартії України 1990 р. – 40 арк.

27. Спр. 4. Протокол XXXII конференції Ковельської міської організації Компартії України від 24 листопада 1990 р. – 188 арк.

Фонд 32 Луцького міськкому Компартії України

Опис 32

28. Спр. 4. Протоколи № 13–22 засідання Луцького міськкому Компартії України за 1989 р. – 201 арк.

Опис 34

29. Спр. 1. Протоколи ХХХ конференції Луцької міської парторганізації від 17 листопада 1990 р. – 190 арк.

Опис 36

30. Спр. 2. Протоколи № 3–10 засідання бюро Луцького міськкому Компартії України за 1991 р. – 93 арк.

Фонд 4551 Нововолинського міськкому Компартії Україн

Опис 26

31. Спр. 2 Протоколи № 4, 5 пленумів міськкому Компартії України за 1989 р. – 168 арк.

32. Спр. 5. Протоколи і матеріали до протоколів № 7–10 засідань бюро міськкому Компартії України за 1989 р. – 190 арк.

33. Спр. 6. Протоколи і матеріали до протоколів № 11–16 засідань бюро міськкому Компартії України за 1989 р. – 200 арк.

34. Спр. 13. Матеріали урочистого засідання міськкому Компартії України, міської ради народних депутатів, присвяченого 50-річчю воз'єднання Західної України з Радянською Україною і 45-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників. Вересень 1989 р. – 41 арк.

Опис 30

35. Спр. 1. Протоколи № 3–5 пленумів Нововолинського міськкому Компартії України за 1991 р. – 112 арк.

Фонд Р–6. Архів Волинської обласної Ради народних депутатів

Опис 16

36. Спр. 5167. Доручення, листи, доповідні записки, протоколи засідань виконавчого комітету Волинської ради народних депутатів № 245–316 за 1989 р. – 334 арк.

37. Спр. 5321. Протоколи засідань, рішення, постанови № 1–27 виконавчого комітету Волинської обласної ради народних депутатів від 29 січня 1990 р. – 213 арк.

Фонд Р–4. Архів Луцької міської ради народних депутатів

Опис 6

38. Спр. 2014. Протоколи засідань виконкому Луцької міської ради народних депутатів від 27 липня 1989 р. – 132 арк.

Фонд 3500 Архів перших громадсько-політичних формувань на Волині періоду становлення державності України (переданий ДАВО Тиским М. Г.)

Опис 1

39. Спр. 1. Документи про роботу Волинської регіональної організації Народного Руху України за перебудову (розпорядження облвиконкому, протоколи, резолюція конференції, список членів координаційної Ради НРУ за перебудову) за 1989–1990 рр. – 101 арк.

40. Спр. 2. Документи про роботу Народного Руху України за перебудову (Постанова, статут, декларація, список осередків НРУ України) за 1989–1991 рр. – 53 арк.

41. Спр. 3. Документи про роботу районних осередків НРУ Волинської області (протоколи зборів, довідки, списки осередків) за 1989–1990 рр. – 79 арк.

42. Спр. 4. Документи Волинської регіональної організації НРУ про допомогу Литві (протоколи, народні листівки, збір підписів на відновлення незалежності Литовської республіки) за 1990 р.– 14 арк.

43. Спр. 5. Звернення, пропозиції, заяви жителів області до обласного осередку НРУ за перебудову по Волинській області про надання допомоги за 1989–1990 р. – 18 арк.

44. Спр. 6. Промова народного комісара Льва Троцького, 1919 рік (опубліковано в газеті “Молода Галичина” в 1990 р.); виступ народного депутата СРСР С.І.Конєва (1989 р.); спогади засновника Волинської організації Української Гельсінської Спілки Дмитра Себія (2002 р.). – 8 арк.

45. Спр. 7. Документи про роботу Волинського товариства Лева (протоколи зборів, статут, емблема товариства та ін.) за 1989 р. – 24 арк.

46. Спр. 8. Документи про роботу Волинської організації Демократичної партії України (протоколи, списки членів, свідоцтво про реєстрацію) за 1990–1994 рр. – 26 арк.

47. Спр. 9. Документи про роботу Демократичної партії України (статут, маніфест, положення, доповіді) за 1990–1994, 1996 роки. – 173 арк.

48. Спр. 10. Звернення, оголошення до жителів міста Луцька та області про проведення мітингів страйків, масових заходів за 1989–1991 рр. – 77 арк.

49. Спр. 11. Збір підписів: проти будування заводу “Іскра”; на підтримку альтернативного проекту закону про вибори до органів народовладдя України; проти розбудови Кузнєцовської АЕС за 1989 р. – 29 арк.

50. Спр. 12. Документи про підготовку до виборів до місцевих рад, до всеукраїнського референдуму (рішення облради, передвиборні програми, листівки та ін.) за 1990, 1991, 1994 роки. – 44 арк.

51. Спр. 13. Вирок по звинуваченню Лук'яненка Левка Григоровича за ст. 62 ч.1 КК УРСР, за ст. 62 ч. 2 КК УРСР за 1978 р., передвиборні листівки Лук'яненка Л. Г. – кандидата у Президенти України, у народні депутати України за 1991, 1996 роки. – 18 арк.

52. Спр. 14. Статті до газет “Народна трибуна”, “Радянська Волинь”, “Літературна Україна”, “Вільна думка”, журналу “Огонек” за 1989–1991 роки. – 28 арк.

53. Спр. 15. Вибрані виступи першого голови Народного Руху на Волині Михайла Тиского за 1990, 1992, 1993, 1996, 1997, 1999 роки. – 50 арк.

54. Спр. 16. Вибрані виступи члена Координаційної Ради Волинської організації Народного Руху, одного із чільних засновників Руху на Волині, голови депутатської групи “Демократичний блок” Євгена Шимоновича за 1989–1991 роки. – 35 арк.

55. Спр. 17. Книга Михайла Тиского “Весна тривоги і надій” 1999 р. та відгук Івана Драча і Володимира Ковтуна про книгу (2000 р.). – 86 арк.

56. Спр. 18. Автобіографія Тиского М. Г. (2003 р.), першого голови Волинської регіональної організації Народного Руху України за перебудову, першого голови ДПУ; запрошення на конференції, концерти, мандати делегата за 1990–1992 роки. – 23 арк.

57. Спр. 19. Документи (листи, вітальні листівки, запрошення та ін.), надіслані М. Г. Тискому в роки національно-демократичного відродження. – 32 арк.

Архів Володимир-Волинського міськвиконкому

Фонд 31 Архів Володимир-Волинської міськрайонної організації Народного Руху України

Опис 1

58. Спр. 1. Заяви осередку НРУ про проведення мітингів, зборів, виділення приміщення для засідань членів осередку за 1989 р. – 8 арк.

59. Спр. 2. Документи НРУ (протоколи засідань, заяви, інформації, звернення, рішення МВК, які стосуються діяльності Руху, газетні матеріали про осередок і його голову О.П.Буторіна) за 1990 р. – 49 арк.

60. Спр. 3. Документи НРУ (протоколи, рішення, заяви, звернення, листи, листівки, анонімні листи) за 1991 р. - 61 арк.

61. Спр. 5. Книга протоколів засідань членів НРУ (протоколи засідань координаційної ради, протоколи засідань Ради Руху) за 1990–1994 рр. – 51 арк.

62. Спр. 6. Документи НРУ (агітаційні листи, бланки, звернення, плани, програми, фотокартки, заходів, організованих Рухом) за 1990–1994 рр. – 60 арк.

Державний архів Львівської області

Фонд П–3 Львівський обком Компартії України

Опис 62

63. Спр. 732. Документи про виконання постанов бюро обкому партії з питань ідеологічної роботи політичного і економічного навчання (постанови, інформації та ін.) 1989–1990 рр. – 35 арк.

64. Спр. 845. Пропагандистські матеріали громадсько-політичного центру “Про зв’язок бандерівщини з німецько-фашистськими загарбниками, криваві злочинства оунівців над мирним населенням України”. 1990 р. – 47 арк.

65. Спр. 950. Документи про спроби політичної реабілітації ОУН–УПА, діяльність націоналістичних та громадсько-політичних організацій і заходи щодо розкриття їх деструктивної діяльності (довідки, плани, листівки, заклики). 1991 р. – 149 арк.

66. Спр. 951. Брошури з негативною оцінкою діяльності ОУН–УПА. 1990 р. – 88 арк.

Збірники документів і матеріалів

67. Балтійська Асамблея (збірник документів). – Таллін: Народний фронт Естонії, 1989. – 16 с.

68. Вісник Руху (документи і матеріали третьої сесії Великої Ради Руху). – К.: Редакція інформаційного центру руху, 1990. – Ч. 3. – 20 с.
69. Вісник Руху (документи і матеріали п'ятої сесії Великої Ради Руху). – К.: Редакція інформаційного центру руху, 1990. – Ч. 5. – 28 с.
70. Волинь – 90-ті роки ХХ століття: ілюстрований літопис політичних подій (документи). – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 162 с.
71. Доній О., Синельников О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989 – 1999). – К.: Смолоскип, 1999. – 322 с.
72. Драч І. Політика (статті, доповіді, виступи, інтерв'ю). – К.: Книжкова друкарня наукової книги, 1997. – 392 с.
73. Корсак І. Оксамит недавнених літ (спогади, інтерв'ю, виступи). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001. – 224 с.
74. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Книга 1. – Львів: Просвіта, 1993. – 798 с.
75. Марунчак М. В боротьбі за українську державу. Есе, спогади, свідчення, літописання, документи. – Канада. Вінніпег, 1990 р. Репринтне видання. – Львів: “Меморіал”, 1992. – 1303 с.
76. Народний Фронт Естонії. Хартія, Програма. – Таллін. Єести раамат, 1988. – 32 с.
77. Роде наш красний. Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк: Вежа, 1996. Т. III. – 342 с.
78. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 941 с.
79. Слюсаренко А., Томенко М. Нові політичні партії України. Довідник. – К.: Тов-во “Знання”, 1990. – 47 с.
80. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: Матеріяли Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову.– К.: Редакція щорічника “Україна. Наука і культура”, 2000.– 495 с.

81. Україна в ХХ столітті (1900–2000). Збірник документів і матеріалів. – К.: Вища шк., 2000. –351 с.

82. Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Головна редакція УРЕ, 1980. Т. 5. – 568 с.

83. Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1998. – 783 с.

Неофіційні періодичні видання

84. Бахмут: Газета політклубу “Поиск”, видавалася в м. Артемівську Донецької області з березня 1990 р.

85. Відродження: Видання літературно-мистецького об’єднання “Відродження”, виходило в м. Гайсині Вінницької області з грудня 1989 р.

86. Вільна думка: Інформаційний вісник Волинської філії УГС, виходив з вересня 1989 р.

87. Вільне слово: Газета груп Народного Руху України, виходила у м. Києві з липня 1989 р.

88. Вітер надії: Інформаційний вісник Горохівської організації Руху та УГС, виходив в м. Горохові Волинської області з березня 1990 р.

89. Вісник Руху: Часопис секретаріату Народного Руху України за перебудову, виходив в м. Києві з жовтня 1989 р.

90. Вісті: Видання Харківської організації Народного Руху України, видавалася в м. Харкові з вересня 1989 р.

91. Віче: Видання Львівської регіональної організації Народного Руху України за перебудову, виходила в м. Львові з червня 1989 р.

92. Вибір: Видання відділення Народного Руху України за перебудову в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, виходила в м. Києві з квітня 1989 р.

93. Видноколо: Інформаційний бюлетень відділу агітації та громадських заходів Народного Руху України, виходив в м. Києві з вересня 1990 р.

94. Волинь: Інформаційний вісник Волинської обласної організації Української республіканської партії, виходив в м. Луцьку з червня 1990 р.

95. Воля: Часопис підготовчого комітету Демократичної партії України, виходив в м. Теребовлі Тернопільської області з вересня 1990 р.

96. Голос: Незалежний інформаційний бюлетень, видавався в м. Києві з липня 1989 р.

97. Голос громадянина: Вільна трибуна позицій, поглядів, партій, громадсько-політичних організацій, творчих спілок, асоціацій, фронтів, рухів, течій, шкіл, виходила в м. Києві з лютого 1990 р.

98. Голос відродження: Видання Української Гельсінської Спілки, виходило в м. Києві з січня 1989 р.

99. Голос Карпат: Вісник Карпатського зонального відділення Народного Руху України за перебудову, виходив в м. Бориславі Львівської області з червня 1989 р.

100. Голос народу: Інформаційний вісник Волинської організації української народно-демократичної партії, виходив в м. Луцьку з лютого 1990 р.

101. Гомін. Інформаційний вісник Кременчуцької організації Народного Руху України, виходив в м. Кременчузі Полтавської області з квітня 1990 р.

102. Гражданское достоинство: Інформаційний вісник громадсько-політичної організації “Гражданское достоинство”, виходив в м. Москві з лютого 1989 р.

103. Доля: Інформаційний вісник Ковельської міськрайонної організації Народного Руху України, виходив в м. Ковелі Волинської області з грудня 1989 р.

104. Досвітні вогні: Трибуна низових осередків Народного Руху України, виходила в м. Києві з січня 1990 р.
105. Експрес-Новини: Вісник інформаційного центру Народного Руху України, виходив в м. Києві з вересня 1989 р.
106. За народний парламент: Бюлетень центру координації виборів при секретаріаті Народного Руху України, виходив з грудня 1989 р.
107. Золоті Ворота: Інформаційний вісник міжпартійної асамблеї, виходив з січня 1990 р.
108. Інформатор-45: Щотижнева хроніка служби УГС, виходила в м. Львові з 1988 р.
109. Криця: Орган друку Ковельської міськрайонної організації УРП, виходив в м. Ковелі Волинської області з січня 1990 р.
110. Молодий націоналіст: Видання Львівської крайової організації СНУМ, виходило в м. Львові з березня 1990 р.
111. Народна справа: Інформаційний вісник Волинської регіональної організації Народного Руху України, виходив з вересня 1989 р.
112. На сполох: Видання Харківської крайової організації НРУ, виходило в м. Харкові з вересня 1989 р.
113. Наша Віра: Вісник Української Автокефальної Православної Церкви, виходив в м. Києві з вересня 1989 р.
114. Наш Рух. Видання Сєверодонецького осередку Руху, виходило в м. Сєверодонецьку Луганської області з грудня 1990 р.
115. Оглядач. Інформаційний вісник видавничої колегії Народного Руху України, виходив в м. Києві з листопада 1990 р.
116. Огляд подій. Видання інформаційного центру Народного Руху України, виходило в м. Києві з листопада 1990 р.
117. Поступ. Вісник Товариства Лева, виходив у м. Львові з квітня 1989 р.

118. Пресс–Релиз “Гласность”: Видання профспілки незалежних журналістів СРСР, Руху “За свободу и демократию”, виходив у м. Москві з квітня 1989 р.

119. Пробудження: Інформаційний бюлетень Народного Фронту Литви, виходив у м. Ризі з травня 1989 р.

120. Рада: Видання Рівненської регіональної організації Народного Руху України за перебудову, виходило в м. Рівне з серпня 1989 р.

121. Світ: Часопис інформаційного центру Народного Руху України, виходив у м. Києві з травня 1990 р.

122. Сокіл: Інформаційний вісник Волинської обласної організації СНУМ, виходив з лютого 1990 р.

123. Схід: Інформаційний бюлетень первинних осередків Донецької крайової організації Народного Руху України, виходив у м. Донецьку з травня 1990 р.

124. Тернове поле: Видання Тернопільської крайової організації Народного Руху України, виходило в м. Тернополі з вересня 1989 р.

125. Українське юнацтво: Молодіжний часопис товариства “Паростки”, виходив у м. Стрию Львівської області з січня 1990 р.

Офіційна періодика

126. Вечірній Київ

127. Вільна Україна

128. Волинь

129. Волинський вісник

130. Галичина

131. Голос України

132. За вільну Україну

133. Известия

134. Комсомольская правда

135. Літературна Україна

136. Молода Галичина
137. Молодий ленінець
138. Московские новости
139. Народна газета
140. Народна трибуна
141. Правда України
142. Радянська Волинь
143. Радянська Україна
144. Робітнича газета
145. Самостійна Україна
146. Слово
147. Україна молода
148. Час
149. Українське слово: Український тижневик (Париж)
150. Шлях перемоги: Український тижневик (Мюнхен)

Монографії, брошури

151. Алексєєв Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох. – К.: Екс Об, 2000. – 294 с.
152. Андрусак І., Петренко Є. Блиск і злиденність української націонал-демократії. – К.: Смолоскип, 1999. – 80 с.
153. Барзьо Ю. Влада – опозиція – держава в Україні сьогодні. – К.: Смолоскип, 1994. – 28 с.
154. Баран В. Україна після Сталіна: Нариси історії 1953 – 1985 рр. – Л.: Свобода, 1992. – 124 с.
155. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.).– Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003.– 670 с.
156. Бжезінський В. Велика Шахівниця / Пер. з англ. – Л.; Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2000. – 224 с.

157. Білас І. Репресивно-каральна система. 1917 – 1953 рр.: В 2-х кн. – Кн. 1.– К.: Либідь. Військо України, 1994. – 688 с.
158. Бойко О. Україна 1991 – 1995. Тіні минулого чи контури майбутнього (нариси новітньої історії). – К.: Магістр–S, 1996. – 207 с.
159. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Видавниче товариство “Криниця” книголюбів України, 1991. – 127 с.
160. Волинь на зламі століть. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 692 с.
161. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
162. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. – К.: Либідь, 1992. – 135 с.
163. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. – Одеса: Астропринт, 1997. – 378 с.
164. Горбачов М. Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу. – М.: Політвидав, 1987. – 270 с.
165. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
166. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
167. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ століття). – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
168. Данилюк Ю., Бажан О. Український національний рух. Основні тенденції і етапи розвитку (кінця 50-х – 80-ті рр.). – К.: Рідний край, 2000. – 32 с.
169. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні. – Мюнхен, 1990. – 623 с.
170. Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 1999. – 407 с.

171. Кравчук Л. Останні дні імперії... перші роки надії (запис бесід С. О. Кичигіна). – К.: Довіра, 1994. – 230 с.
172. Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині. – Луцьк.: Надстир'я, 1994. – 72 с.
173. Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 160 с.
174. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
175. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991. – 125 с.
176. Лук'яненко Л. Де добрий шлях? – К.: Видання Української республіканської партії, 1994. – 64 с.
177. Мельник М. Українські проблеми. Збірник статей і коментарів. – К.: Смолоскип, 1999. – 693 с.
178. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). – Львів: Світ, 2001. – 294 с.
179. Пихоя Р. Советский Союз: История власти 1945–1991. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. – 680 с.
180. Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років XX століття: закарпатський регіональний аспект. – Ужгород, 2008. – 216 с.
181. Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст.: Історичні нариси (відп. ред. В.А. Смолій). – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
182. Полтава Л. Російщення України. Науково-популярний збірник. Видання Українського Конгресового комітету Америки. – Вашингтон, 1984. – 407 с.
183. Поровський М. Забутий заповіт борцям за Україну. – Коломия: Видавниче поліграфічне товариство “Вік”, 1996. – 158 с.
184. Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989 – 1993 роках. – К.: КМ Academia, 1995. – 230 с.

185. Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940 – 1980-х років. – К.: КМ Academia, 1999. – 322 с.
186. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
187. Сергійчук В. Доля української національної символіки. – К.: Товариство “Знання”, 1990. – 47 с.
188. Сергійчук В. Трагедія Волині. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 140 с.
189. Тиский М. Весна тривоги і надій. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 1999. – 166 с.
190. Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині. – Луцьк: Ініціал, 2001, – 255 с.
191. Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії. – К.: Либідь, 1997. – 349 с.
192. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. – К.: Основи, 1998. – 480 с.
193. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1997. – 230 с.
194. Kuzio T. Wilson An Ukraine: Perestroika to Independence. – Edmonton, Toronto: Cius, 1994. – 260 p.
195. Nahaylo B. The Ukrainian Resurgence. – London.: Hurst & Company, 1999. – 608 p.

Наукові статті

196. Бжезінський З. Я щасливий, що маю змогу бути свідком цих справді історичних подій, що відбуваються в Україні // Сучасність. – 1992. – № 1. – С. 86–89.

197. Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько–політичного життя України у період перебудови // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 44 – 57.

198. Бойко О. Народний Рух України: від виникнення ідеї масової опозиційної організації до створення її програми // Людина і політика. – 2001. – № 2. – С. 26–34.

199. Бойко О. Еволюція суспільних поглядів та процесів: від ідеї оновлення Союзу до проголошення незалежності України (січень – серпень 1991 р.) // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 37 – 48; № 5. – С. 15 – 25.

200. Бондаренко К. Киричук Ю. Багряними шляхами // Військо України. – 1992. – № 1. – С. 52 – 58.

201. Гарань О. Історія Руху: Концентральні та ідеологічні проблеми // Сучасність. – 1994. – № 11. – С. 97 – 101.

202. Грабович О. Крах Радянського Союзу та незалежність України. Переклад з англійської // Сучасність. – 1992. – № 9. – С. 145 – 151.

203. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього. // Дукля. Пряшів. Словаччина. – 2002. – № 4. – С. 22 – 38.

204. Злупко С. Національна еліта і національна гідність // Універсіум. – 1996. – № 5 – 6. – С. 30 – 32.

205. Камінський А. Організовані політичні структури в Україні // Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 61 – 64.

206. Карпенко В. Українська преса в період “перестройки” // Пам’ять століть. – 1992. – № 4. – С. 100 – 137.

207. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української Греко–Католицької Церкви (1987 – 1991 рр.) // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 20 – 28.

208. Косів М. Народному Рухові – рух. // Жовтень. Львів. – 1989. – № 11. – С. 75–79.

209. Кулик В. В'ячеслав Чорновіл і спроби реанімації Руху // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 98 – 102.
210. Кульчицький С. Відкладена революція. Про надії 1989 – 1991 рр. в Україні // Політика і час. – 2001. – № 8. – С. 13 – 24.
211. Кульчицький С. Утвердження незалежності України: перше десятиліття // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 6 – 22.
212. Литвин В. Про сучасні українські партії, їхніх прихильників та лідерів // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 62– 101.
213. Литвин В., Слюсаренко А. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків // Український історичний журнал. – 1994. – № 2–3. – С. 28 – 50.
214. Луканов Ю. Куди піде рухівський “тризубр”? // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 100 – 107.
215. Маринович М. Блиск і вбогість українського правозахистного руху // Сучасність. – 1992. – № 12. – С. 24 – 28.
216. Мусієнко О. Шістдесятники: звідки вони? // Пам'ять століть. – 1997. – № 2. – С. 15 – 27.
217. Плав'юк М. Перед і після проголошення незалежності України // Пам'ять століть. – 2002. – № 3. – С. 3 – 17.
218. Романчук О. Українська ідея або імператив особистості // Універсіум. – 1993. – № 1. – С. 6 – 10.
219. Субтельний О. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 65 – 72.
220. Тиский М. Передумови зародження Народного Руху України на Волині // Проблеми історії, політології, етнології та літературознавства. Науково-дослідний інститут Карпатознавства Ужгородського національного університету. – 2003. Вип. 22. – С. 40 – 48.
221. Тиский М. Волинська регіональна організація НРУ в боротьбі за незалежність України // Пам'ять століть. – 2003. – № 2. – С. 102 – 108.

222. Тиский М. Зародження та діяльність Народного Руху України на Волині (1989 – 1990 рр.). // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 11. – С. 461–471.

223. Тиский М. Початки громадсько–політичного відродження на Волині у другій половині 80-х років ХХ ст. // Зб. навч.-метод. і наук. статей істор. фак-ту Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – С. 117 – 120.

224. Черномаз Д. Дисидентство шестидесятих: спадкоємність мети національно–визвольних змагань // Пам'ять століть. – 2001. – № 4. – С. 138 – 143.

Спогади, публікації

225. Базелюк М. Революцію роблять подвижники. Інтерв'ю з народним депутатом України Михайлом Косівим // За вільну Україну. – 1990. – 4 січ. – яс. 1 – 2.

226. Врублевский В. Володимир Щербицький: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты. – К.: Довіра, 1993. – 253 с.

227. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939 – 1944 років. – Луцьк: Ініціал, 1995. – 224 с.

228. Добко О. Час назрів. – Луцьк: Ініціал, 1998. – 160 с.

229. Загоруйко Р. Тривожне літо 53-го. До 50-ї річниці повстання політв'язнів-каторжан у Норильську 1953 року // Україна молода. – 2003. – 15 лип. – С. 5.

230. Зайцев Ю. Дисиденти // Молодь України. – 1995. – Березень, квітень.

231. Ковальчук Л. Нас було семеро. Спогади // Волинь. Луцьк. – 1998. – 21 верес. – С. 3.
232. Круп'як Д. Спогади нерозстріляного. Спогади. – Торонто, 1991. Репринтне видання. – Львів: Каменяр, 1993. – 431 с.
233. Куделя М. Кобзар у моєму житті. – Луцьк: Ініціал, 1998. – 144 с.
234. Куделя М. Під мурами Луцької тюрми. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 132 с.
235. Кульчицький С. Точка відліку. Ювілейні роздуми // День. – 2000. – 15 лип. – С. 5.
236. Лис В. Суперечливі враження залишила після себе установча конференція обласної організації НРУ за перебування. // Радянська Волинь. – 1989. – 23 серп. – С. 3.
237. Лис В. Пристрасті навколо мітингу не вщухають і досі, обростають різними чутками // Радянська Волинь. – 1989. – 9 серп. – С. 3.
238. Лис В. Уроки мітингової демократії // Радянська Волинь. – 1989. – 25 серп. – С. 3.
239. Лис В. Прагнення до єдності. Репортаж про відзначення дня Соборності України на Волині // Радянська Волинь. – 1989. – 24 січ. – С. 3.
240. Лис В. Два мітинги і маївка // Радянська Волинь. – 1990. – 2 трав. – С. 2.
241. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991. – 89 с.
242. Мельник В. Листи молодому мисливцю. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 296 с.
243. Овчаренко Г. Перестройка и “Саюдис” // Правда. – 1989. – 13 верес. – С. 6.
244. Олійник Б. Два роки в Кремлі. – К.: Сільські вісті, 1992. – 121 с.
245. Петров А. Западная Украина: сентябрь – горячий месяц. // Московские новости. – 1989. – 1 жовт. – С. 13.
246. Петров П. Хто розхитує човен? // Радянська Волинь. – 1989. – 26 верес – С. 1.

247. Потурай О. Триумф і трагедія Народного Руху // День. – 1999. – 18 груд. – С. 4.
248. Радич А. Товариство Лева в Луцьку // Поступ. Львів. – 1989. – № 8. – С. 2–3.
249. Романів Є. Страйк руйнівна чи конструктивна сила // За вільну Україну. – 1991. – 18 квіт. – С. 1.
250. Сахаров А. Мир, прогресс, права человека. – Л.: Советский писатель, 1990. – 128 с.
251. Сверстюк Є. На святі надій. – К.: Наша віра, 1999. – 781 с.
252. Сливка Ю. Воювати на три фронти УПА не хотіла... // Високий замок. – 2003. – 7 лип. – С. 5.
253. Тетеряник В. Про що нагадав “Золотий вересень” живим і неживим землякам нашим // Час. – 1995. – 22 верес. – С. 6.
254. Титаренко В. Слово “Рух” відомо всій планеті // Літературна Україна. – 1990. – 8 листоп. – С. 2.
255. Українська гімназія в Луцьку. Спогади – Луцьк, 1990. – 214 с.
256. Цикора С. Украина: трудный понедельник // Известия. – 1990. – 2 окт. – С. 1.
257. Чорновіл В. Лихо з розуму. – Перша українська друкарня у Франції. 1968., Львів: Меморіал, 1991. – 340 с.
258. Чорновіл В. Я захоплений політичною зрілістю галичан // За вільну Україну. – 1991. – 23 берез. – С. 1.
259. Шаповал Ю. Демонтаж. Роздуми історика про важке подолання сталінської спадщини // Високий замок. – 2003. – 3 берез. – С. 5.
260. Шафета П. В Америці, в Кремлі і на Волині. Луцьк: Інформаційно-комерційний центр, 1995. – 256 с.
261. Шворак Т. Народний Рух з одностороннім рухом? Репортаж про установчу конференцію волинської регіональної організації НРУ. // Молодий ленінець. – 1989. – 26 ??? – С. 7.

262. Штинько В. Гріх перед батьками. Правда про націоналізм. // Радянська Волинь. – 1989. – 27 черв. – С. 3.

263. Штинько В. На чорній совісті ОУН. Репортаж із траурного мітингу в селі Колки // Радянська Волинь. – 1989. – 19 верес. – С. 3.

264. Штинько В. Від мітингування до конкретних справ закликали перейти виступаючі на мітингу в Луцьку // Радянська Волинь. – 1989. – 26 верес. – С. 3.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Заява ініціативної групи з проведення першого в м. Луцьку мітингу до міської Ради народних депутатів

Міській Раді народних депутатів м. Луцька

Ініціативної групи з проведення мітингу

Заява

Згідно з Постановою ЦК КПРС “Про увіковічення пам’яті жертв репресій періоду 30 – 40-х і початку 50-х рр.” просимо дозволити провести мітинг-реквієм громадськості м. Луцька на Замковій площі 23 липня 1989 р. з 15 до 18 год. Приблизна кількість учасників – 5 тис. чоловік.

Просимо забезпечити озвучення, а також правопорядок на мітингу.
Від імені ініціативної групи Гудима О.В., Тиский М.Г., Войцехівський В.В., Морозов М.І.*

**Міська рада відмовила у проведенні мітингу, мотивуючи відмову, зіслалася на невивченість даного питання.*

ДАВО, Р. 4. оп. 6. скр. 2014. арк. 130.

Додаток № 2

Заява Координаційної ради ВРО НРУ з приводу розповсюдження неправдивої інформації про установчу конференцію Народного руху на Волині

Першому секретареві Волинського обласного комітету КПУ

товаришу Л. І. Павленку

Головному редактору газети “Радянська Волинь”

товаришу П. Г. Шафеті

Заява

20 серпня 1989 р. на нараді в облвиконкомі Рад народних депутатів щодо питання ліквідації наслідків стихійного лиха на Волині тов. Малишем і тов. Полівановим була дана інформація для присутніх про установчу конференцію Волинської обласної організації Народного Руху України за перебудову.

Тов. Поліванов заявив, що Волинську обласну організацію НРУ очолює колишній злочинець, який відбував строк покарання 15 років, а також що конференція проголошувала націоналістичні гасла про самостійну Україну.

Ми уповноважені повідомити, що ця “інформація” є навмисно вигаданою. На 20 серпня голову Координаційної ради Волинської обласної організації НРУ не було обрано. Що ж до гасел, які звучали на конференції, то їх можна перевірити за записами, зробленими журналістами.

Ми вважаємо, що вчинок названих осіб не сприяє піднесенню авторитету пртії, є негідним для партійних керівників, і просимо керівництво Волинського обкому КПУ притягти їх до відповідальності.

Газету “Радянська Волинь” просимо опублікувати нашу заяву. Прийнято на першому засіданні Координаційної ради Волинської обласної організації Народного Руху України за перебудову 22.08.1989 р.

Додаток № 3

Заява членів Координаційної ради ВРО НРУ з приводу порушення громадянських прав органами влади в м. Ковелі

Голові Комісії з прав людини Верховної Ради СРСР

Копія прокурору Української РСР

Копія Прокурору Волинської області

Заява

30 грудня 1989 р. проти активістів Народного Руху на залізничній станції м. Ковель і в самому місті, поблизу пам'ятника Леніну, було вчинено організовану провокацію.

Поїзд зупинився, не доїхавши до вокзалу, пасажирів, що вийшли, зустріла брудна, люта лайка, погрози і насильницькі дії. Висмикувалися власні речі громадян, безжалісно трошилися, було порвано одяг, злодійськи витягнений з кишені магнітофон марки "Соні" вартістю 500 крб. Був розтритий об асфальт і розтоптаний ногами. Олександрю Юрченку викрутили руки і, приставивши ніж під горло, викрали 523 крб. При тому були присутні 2 міліціонери, котрі не втручалися.

Вихід у місто був заблокований. У супроводі розлюченого натовпу добре одягнених людей, їх нецензурної лайки, погроз і викриків, але при сприянні т. Зінчука все ж вдалося вийти в місто. Ніяких протиправних дій, рівно ж як і таких, що порушували б громадянський порядок, з боку представників Народного Руху не було. Наблизившись до пам'ятника Леніну, рухівці були атаковані другою агресивною організованою групою, яка озвіріло накинулася на мирних громадян і гостей міста, несамовито продовжуючи виривати з рук і нищити речі. Так, було викрадено і розтоптано мегафон М-12, вартістю 113 крб., у присутності кордону міліції і голови Ковельського міськвиконкому, т. Поліщука, що диригував оргією.

Боляче було бачити задіяних у цій акції глухонімих людей, котрі, напевно, до кінця так і не розуміли, що вони чинять...

При тому було зроблено все, щоб розпалити міжнаціональну ворожнечу і розбрат. Нападники викрикували: “Чего вы пришли на нашу землю?!” , “Мало мы вашей крови пустили тут, на Украине, больше надо было!!!” , “Убирайтесь вон!!!” , “Все-рівно тобі, Гудимо, голову відрубасмо!” або “Ты еще живой?!” , “Убирайтесь в свою Польшу! Поляк проклятый, до поляка Башинского”. Більшість цих викриків і погроз чомусь звучали російською мовою. Очевидно, корінне населення міста в цьому шабаші участі не брало.

Серед учасників дебошу було розпізнано: Ніколайчука А.В. - голову окружної виборчої комісії № 10 м. Луцька.

У присутності міліції відкрито зневажалися громадянські права, палюжилось майно і людська гідність. Публічному приниженню були піддані старші люди, ветерани війни та праці, жінки і діти – обпльовані, виштовхувані грубими стусанами, викручуванням рук, безцеремонним обмацуванням, поваленням на землю. Довкола звучали попередження: не залишати слідів насильства.

Неоднозначна роль т. Парасунька, з котрим була попередня домовленість про співпрацю радянських органів з Рухом щодо проведення передвиборних зустрічей з трудівниками міста, області.

Вважаємо особливо ганебним, що всі ті безчинства організовано в день 67-ої річниці об’єднання народів-братів в єдину радянську сім’ю і напередодні виборів.

Є. М. Шимонович, О. В. Гудима, Р. А. Тимощук, Г. Г. Кожевніков,
М. Г. Тиский, О. Ф. Юрченко

ДАВО, Ф 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 70.

Додаток № 4

Звернення до волинян Координаційної влади з приводу поширення неправдивої інформації органами влади щодо діяльності Народного руху на Волині

Волиняни, земляки!

Нас намагаються штовхнути в болото національної ворожнечі. Поширюються чутки про підготовку погромів, з'являються провокаційні написи та листівки.

Народний Рух України за перебудову (НРУ) рішуче виступає проти будь-яких форм національної нерівності, проти шовінізму та націоналізму, ми за те, щоб усі народи України об'єдналися для мирної боротьби з тими силами, що намагаються зупинити перебудову суспільства. З тими, хто неправдою, Фальсифікаціями і провокаціями намагається розділити нас і володарювати.

Не вірте брехливим чуткам!

Не піддавайтеся провокаціям!

Ми сильні, доки ми разом!

Секція міжнаціональних відносин Волинської обласної організації НРУ за перебудову

Прийнято на першому засіданні Координаційної ради Волинської обласної організації Народного Руху України за перебудову 22.08.1989 р.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 29.

Звернення Великої ради Руху до народу України у зв'язку з дезінформацією населення про діяльність Руху офіційною пресою

З початку виникнення ідеї про створення Народного Руху України за перебудову консервативна частина партійного апарату через засоби масової інформації веде шалену кампанію, спрямовану на його паплюження і дискредитацію, створення образу ворога, особливого розмаху вона набула після установчого з'їзду Руху, коли стало очевидним, що Рух підтримують широкі верстви суспільства, представники різних національностей, що він став великою силою, а спроби підірвати його із середини успіху не мають.

Крім “Літературної України”, львівської “Ленінської молоді” та деяких багатотиражок, інші газети не друкували матеріалів установчого з'їзду Руху. Вони обмежуються лише коментарями про Рух та перебіг з'їзду. Деякі з них, головним чином молодіжні, дали позитивну або більш-менш об'єктивну оцінку Руху. Переважна більшість інших республіканських, обласних та районних газет, які є органами партійних комітетів, зокрема “Правда”, подають інформацію про діяльність Руху в спотвореному вигляді. Він зображається як організація націоналістична, антикомуністична, антирадянська та екстремістська. Через те, що ці поняття не мають чіткого визначення, послуговуються методами і трактуваннями, прийнятими на озброєння Сталіним, його поплічниками та послідовниками. Представляючи Рух як організацію інтелектуалів, робиться спроба протиставити робітників та селян інтелігенції, Західну Україну – Східній. У шаленій люті й ненависті до Руху, страху перед ним консервативна частина партапарату дійшла до того, що без усяких підстав звинувачує Рух у терорі та залякуванні людей, очевидно видаючи власні дії за дії Руху. Широко використовується брехня, наклепи, підміна понять, недомовки, дискредитація активних його членів. Деякі газети закликають до безпосередньої розправи над ним.

На Україні немає об'єктивних причин для міжнаціонального розбрату і виникнення інтерфронтів. Але це не влаштовує партапарат. У ненависті до єдності та дружби між народами, яка панує в Русі, він гіпертрофує національне питання, постійно і наполегливо звинувачує Рух у розпалюванні неіснуючої міжнаціональної ворожнечі, фактично провокуючи її, підштовхує і заохочує до міжнаціональних сутичок нестійкі елементи.

Вороже ставлення консервативної частини партапарату до Руху, посилення репресій проти нього продовжує стан перманентної громадянської війни, в якому суспільство знаходиться вже 70 років, гальмує перебудову, не сприяє підйому економіки і покращенню екологічної обстановки, але може привести до хаосу, духовного зубожіння і соціальної напруженості з такими наслідками, що їх не подолає ні партапарат, ні Рух.

У зв'язку з вищевикладеним Велика рада Руху засуджує вороже ставлення консервативної частини партапарату до Руху та наклепницьку кампанію в пресі проти нього.

З метою здійснення умов для справжнього, а не декларативного плюралізму думок, правдивого висвітлення процесів, що відбуваються у суспільстві, домагається створення незалежної від влади преси.

Закликає народи України не вірити чуткам про міжнаціональну ворожнечу, яка нібито пропагується Рухом і яку поширює офіційна преса з провокаційною метою посіяти розбрат між народами.

Виражає протест проти спроб партапарату, які прозвучали в Постанові жовтневого пленуму ЦК КПУ, перекласти його вину за економічні провали на транспортників та шахтарів Донбасу, що брали участь у страйках.

Закликає партапарат припинити репресії проти народу, повернутися обличчям до нього, піти на діалог з ним для створення правової держави з багатоукладною економікою, де кожна нація могла б вільно розвиватися, а кожна людина почувала б себе господарем.

Прийнято сесією Великої ради Руху 21.10.1989 р.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 10, арк. 1.

Додаток № 6

Звернення до волинян з приводу початку виборчої кампанії в Україні

Шановні волиняни!

Починається виборча кампанія, за п'ятдесят років радянської влади на Західній Україні ми вперше маємо можливість висунути і обрати справді гідних народних депутатів у перший український парламент та місцеві Ради.

Не прогавте свій шанс, якщо хочете побудувати суверенну правову Українську державу в союзі рівноправних республік.

Життя народу, життя кожного з нас залежить від того, яку політичну та економічну суверенність ми здобудемо шляхом парламентської боротьби. А все залежить від того, яких депутатів ми з вами оберемо до цього парламенту.

Тож, висувайте і обирайте кандидатами в народні депутати справді порядних, справедливих, сумлінних людей з громадянською зрілістю, котрі могли б відстоювати наші політичні, економічні, соціальні, культурні та релігійні інтереси.

Пам'ятайте! Народний депутат повинен бути з народу, з народом і для народу!

Не вірте тим, хто протягом п'ятдесяти років обманював Вас, обіцяв рай на землі, а привів до екологічної та економічної катастроф.

Шановні виборці! Гуртуйтеся навколо прогресивних неформальних організацій та голосуйте за їхніх кандидатів.

Вивчайте Закон "Про вибори" в УРСР, щоб не допустити антизаконних дій при висуненні кандидатів та голосуванні за них на виборах.

Про всі порушення Закону на виборчих дільницях повідомляйте за телефоном 3-19-20.

Народний Рух України

Прийнято на засіданні Координаційної ради ВРО НРУ 20.12.1989 р.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 4, арк. 11.

Додаток № 7

Звернення Координаційної ради Народного руху України м. Нововолинська до волинян з приводу агресії Радянських військ у Литовській Республіці

Шановні земляки!

Нас приголомшила звістка про криваві події у братній Литві. Не тільки народам усіх республік імперського Союзу, а й усьому світові імперський центр показав, як він розуміє демократичні перетворення, як розуміє і дотримується Конституції СРСР про право націй на самовизначення, аж до відокремлення.

Військова інтервенція у суверенній Прибалтійській державі, що спричинилася до невинуватених людських жертв увійде в історію світу поряд з подіями в Угорщині 1956 р., в Чехословаччині 1968 р., в Афганістані 1979 р., в Алма-Аті, Тбілісі, Баку та інших гарячих точках.

Новий кривавий акт імперського розбою, здійснений за давно розробленим сценарієм: “Вы нам только шепните – мы на помощь придем...”, у період, коли світова думка зосереджена на агресії Іраку в Кувейті, показав усьому цивілізованому світові лицемірство і підступність правлячої верхівки КПРС на чолі з лауреатом Нобелівської премії миру М. Горбачовим. На словах Кремлівський центр засуджував раніше Британську, Португальську та інші імперії, як і агресію Іраку в Кувейті. Але залишившись останньою агонізуючою імперією світу, керівництво КПРС показало сьогодні ще раз своє справжнє імперське обличчя, не рахуючись ні з думкою громадськості, ні з правами народів, визначеними міжнародними угодами.

Засуджуючи вчинені тоталітарною системою дії, висловлюємо своє обурення з приводу вчинених розбійницьких акцій і заявляємо про повну солідарність з усіма поневоленими народами прогнилої імперії, в тому числі й народами Прибалтики, які сьогодні стали на шлях боротьби за своє державно-національне визволення.

Звертаємося до всіх свідомих громадян, незалежно від національності, віросповідань і політичних поглядів, яким дорогі ідеали Свободи і Демократії, підтримати законні права і прагнення всіх поневолених народів, у тому числі й народів Прибалтики, до незалежності. В зв'язку з трагічними подіями в Литві Народний Рух України, Координаційна рада м. Нововолинська проводить збір добровільних пожертвувань у фонд допомоги жертвам агресії у приміщенні Координаційної ради Руху.

Ганьба лауреатові міжнародної Нобелівської премії миру Президенту і Генсеку КПРС М.Горбачову та його політичним збанкрутілим маріонеткам! Руки геть від суверенних республік!

Прийнято на засіданні Координаційної ради НРУ м. Нововолинська
16.01.1991 р.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 4, арк. 7.

Додаток № 8

Звернення депутатів Демократичного блоку Волинської обласної ради до громадян з приводу державного перевороту в СРСР 19 серпня 1991 р.

Відстоюючи демократичні процеси в країні і її Конституцію, будучи представниками законно обраної влади, заявляємо про свою підтримку законно обраному Президенту СРСР, конституційній владі на Україні.

Приєднуємося до однозначного невизнання світовою співдружністю нового “уряду” самозванців. Вважаємо, що вони скоїли тяжкий злочин проти народів Союзу – замах на державну владу, що, сподіваємося, буде належно оцінено судом. Але наше презирство і осуд путчистів приєднуємо нині до осуду світової громадськості.

Всі уряди світу відвернулися від кремлівських путчистів, а вітання їх Хусейном, Кодафі і Арафатом ставить комітет в один ряд з ними. Цинізм їх вчинків видає тих, хто рівно 23 роки тому направив танки в Прагу, хто посилав наших братів і дітей в Афганістан на смерть.

Ми підтримуємо героїчну боротьбу російського народу і його Президента, що мужньо піднялися на захист конституційної влади; закликаємо Верховну Раду України стояти на позиціях незалежності нашої української держави.

Відбувся державний переворот, про який попереджали найближчі соратники Горбачова – Едуард Шеварднадзе і нещодавно – Олександр Яковлев. Але танками не можна збирати хліб, доїти корів чи послабити петлю злиднів на шиї народу. Облуда обіцянок путчистів про негайне ошасливлення людей взамін за слухняність усім очевидна, бо нічого, крім концтаборів, вони будувати не вміють.

Пам’ятаймо, що тиранів творить наш страх, а тоді вони заганяють нас у тюрми.

Закликаємо населення до спокою і виваженості в діях, до безумовного виконання постанов законно обраної влади і повного ігнорування

розпоряджень самозваного Державного комітету з надзвичайними повноваженнями.

Здивовані, що правляча партія комуністів не визначилася досі щодо заколотників – членів і кандидатів у члени Політбюро.

В зв'язку з блокуванням усіх джерел інформації закликаємо населення черпати її з незалежних радіо “Свобода”, “Голос Америки”, “Радіо Варшава”.
Голова Демократичного блоку обласної Ради Євген Шимонович
19.08.1991 р., м. Луцьк.*

Опубліковано в газеті “Радянська Волинь” за 22.08.1991 р.

Додаток К

**Звернення Волинського обкому Компартії України до Президента СРСР,
генерального секретаря ЦК КПРС тов. Горбачова М. С.**

Президенту Союзу РСР

Генеральному секретарю ЦК КПРС

тов. Горбачову М. С.

Направляємо звернення до комуністів, всіх трудящих Волинської області,
прийняте на Пленумі обкому Компартії України 25 серпня 1990 р.

Секретар Волинського обкому Компартії України

Іван Лазорко

Звернення

до комуністів, всіх трудящих Волинської області

Дорогі волиняни! Примари вандалізму знову вступили на нашу землю.
Реанімовано з мороку середньовічної інквізиції чорних днів фашистської
сваволі воно знову пробивається до світла своє отравлене жало.

Адвокати цього святотатства, у цьому числі і деякі депутати Рад,
намагаються створити облудне уявлення сіючи сумніви по відношенні
архітектурної цінності пам'ятників, патякають про ніби-то “волю народу”,
вдаються до інших інституцій. Тепер відомо всім: хто зазіхнув на світлу
пам'ять Ілліча, той закинув петлю на правду, демократію, народовладдя і
намагається демонтувати соціалістичний лад.

Виражаючи волю комуністів і безпартійних, ветеранів і молоді, ми,
учасники пленуму обкому Компартії України, рішуче засуджуємо акти
вандалізму, спровоковані силами в деяких містах республіки і країни,
розцінюємо їх як свідомі, добре сплановані, які здійснюються, ніби-то від
імені народу, а насправді антинародні акції проти перебудови, проти
громадського миру і злагоди в нашому суспільстві.

Ми розцінюємо ці акти вандалізму як спробу деяких сил перейти до відкритої конфронтації, наступу на здобутки перебудови, подальшого нагнітання політичної напруги.

Трудящі Волині досить добре знають злочини українських буржуазних націоналістів у воєнні та повоєнні роки. Антиконституційні дії їх сучасних послідовників – це бажання використати демократію у своїх цілях, взяти політичний реванш, посіяти серед людей страх перед майбутнім. Цього не можна допустити.

В цей вибухонебезпечний час звертаємось до Президента СРСР і Верховної Ради Української РСР, ЦК КПРС і ЦК Компартії України, до союзного і республіканського урядів, до всіх народних депутатів місцевих Рад, дати принципову оцінку провокаціям і анти законним діям тих, хто за ними стоїть, встановити законність і правопорядок в державі.

Не допустимо, щоб Україну поглинула хвиля націоналізму і антикомунізму.

Прийнято на пленумі Волинського обкому Компартії України.
25 серпня 1990 р.

ДАВО, Ф. П-1, оп. 26, спр. 47, арк. 9–11.

Додаток Л

Звернення учасників сходу в селі Новий Загорів Локачинського району до громади Волині, всієї України

Центральний комітет КПРС

Звернення

учасників сходу в селі Новий Загорів Локачинського району
до громадян Волині, всієї України

Дорогі волиняни! Громадяни України! Сьогодні, в цей надзвичайно відповідальний час, коли вирішується питання: бути нашому оновленому суспільству, ми, учасники сходу в селі Новий Загорів Локачинського району Волинської області, звертаємось до Вас зробити все, щоб не допустити розгулу націоналізму, цього проклятого народом зла, у будь-яких його проявах.

Наші долі перекраєні кривавими ножами тих, хто назвав себе “визволителями українського народу”. Всі ми з гіркотою і болем згадуємо ті часи, коли націоналісти сокирою і закруткою вершили свій суд над невинними. Це були беззаконня і терор, прикриті ідеями самостійництва. Наші серця сповнені болем від того, що новоявлені “демократи” хочуть, використовуючи поодинокі факти сутичок бойовиків УПА з фашистами, реабілітувати і прославляти чорні справи бандерівщини, звеличити цих катів народу в ранг героїв.

Ми не можемо мовчати, коли через товщу землі в наші душі стукає нестихаючий біль замордованих людей. В наших серцях назавжди збережеться пам’ять про тих, хто боровся з німецькими загарбниками. Однак це не дає підстав обілювати чорні справи ОУН-УПА. Майже 200 тисяч загиблих, в тому числі 25 тисяч волинян – така страшна ціна, яку заплатили українські, російські та польські народи за братовбивчу війну, розв’язану оунівцями на західноукраїнських землях.

Йдучи дорогою правди, ми засуджуємо злочини сталінізму, так і націоналізму. КПРС, рішуче відмежовується від сталінського терору. Але нас дивує, що по відношенню до бандерівщини цього не зробили лідери новостворених політичних формувань, які називають себе до того ж демократами. Ми висловлюємо своє рішуче “НІ” всім тим, хто намагається реабілітувати чи то одне чи то друге. Наше рішуче “НІ” – відродженню націоналістичної ідеології і практики.

Звертаємось до Президента СРСР, Верховної Ради СРСР, Верховної ради української РСР з вимогою розробити і прийняти Закон, який би забороняв націоналістичні, шовіністичні та екстремістські організації.

Ми з надією дивимось у майбутнє і віримо, що жахливе минуле ніколи не повториться. Закликаємо всіх: давайте разом наведемо порядок у нашому домі доки словоблуддя не взяло верх над розумом.

Примножимо свої зусилля в ім'я миру, свободи народу Української РСР, в ім'я щасливого життя прийдешніх поколінь.

Прийнято 6 вересня 1990 р. с Новий Загорів Локачинського району Волинської області.

ДАВО, Ф. П-V, оп. 26, спр.10, арк. 64, 65.

Додаток № 12

**Звернення секретарів Волинського обласного та Луцького міського
комітетів Компартії України до начальника обласного управління
внутрішніх справ**

Начальнику обласного управління
внутрішніх справ облвиконкому
тов. Павлову В.Г.

Події, які відбуваються навколо приміщення обкому і міськкому партії носять протизаконний і провокаційний характер. Дійшло до того, що сьогодні, 14 вересня цього року, заблоковано приміщення, а працівники недопущені на роботу.

Бюро Волинського обкому і Луцького міськкому Компартії України звертається до Вас з проханням захистити конституційне право працівників апарату партійних комітетів на працю і виконання службових обов'язків.

Секретар Волинського обкому Компартії України

І. Лазарко

Секретар Луцького міського комітету Компартії України

І. Ліповський

14 вересня 1990 р.

ДАВО, Ф. П.-1, оп. 26, спр. 47, арк. 12.

Додаток № 13

Інформація ідеологічного та державно-правового відділів Волинського обкому Компартії України від 13.03.89 р.

Про роботу по протидії спробам створення так званого Народного Руху України за перебудову

Останнім часом група письменників м. Києва (мова іде, зокрема, про Драча І. Ф., Павличка Д. В., Олійника Б. І., Мушкетика Ю. М. та інших) виступає за створення так званого Народного Руху України за перебудову (НРУ).

Зміст проекту програми НРУ підтверджує прагнення керівників ініціативної групи створити опозиційну КППС структуру. В ньому містяться націоналістичні ідеї і екстремістські положення, які протистоять політичній платформі перебудови і можуть привести до розмежування населення республіки за національними ознаками, підштовхнути до загострення політичної ситуації. небезпечність вказаного проекту полягає в тому, що ці ідеї його автори всіляко намагаються приховати за перебудовною термінологією і революційною фразеологією.

У цих умовах виникла політична необхідність з метою гласного викриття реальних намірів ініціаторів створення руху опублікувати проект програми НРУ в органі Спілки письменників України газеті “Літературна Україна” (16 лютого ц.р.)

Політична суть проекту програми НРУ і його основні недоліки.

Замість конструктивної роботи по перебудові всіх сфер життя радянського суспільства автори проекту втягують трудящих України в безплідні дискусії, на шлях мітингової демократії. Основним в оцінці документу є ставлення до КППС.

Проект – це маніфест політичних вимог, а тому його слід сприймати не як програму дій громадської добровільної організації, а як документ альтернативної КППС політичної структури.

Всебічна програма революційної перебудови, розроблена КПРС, зростаючі масштаби і темпи її практичного втілення в життя вимагають об'єднання, тісної консолідації зусиль народу, нарощування реального вкладу кожної людини в справу перебудови. Час розмов і дискусій пройшов. Потрібні конкретні справи і результати.

Однак це не всі зрозуміли. Дехто хотів би і далі мітингувати, висуваючи все нові вимоги. Так званий Народний рух бере на себе не властиві громадським організаціям функції – право тільки диктувати власну волю, тільки контролювати, тільки вимагати, але не бере на себе відповідальності за практичну роботу, за її результати.

Текст проекту програми НРУ по суті є політичним плагіатом. В позитивній частині він списаний з Програми КПРС, матеріалів ХІХ Всесоюзної партійної конференції, передвиборної платформи КПРС, Конституцій СРСР і УРСР, а в негативній – з документів різних політизованих самодіяльних об'єднань (Українська хельсинська спілка, Українська демократична спілка “Саюдіс”).

Ряд положень проекту явно виходить за рамки партійних і державних документів. Зокрема, в проекті вводиться нове поняття “народної власності”. Це не співпадає з конституційним терміном загальнонародної (державної) власності. Якщо це одне і те ж, що в Конституції СРСР, то для чого винаходити нове поняття. Якщо цим прагнуть замаскувати поняття республіканської власності, то це не може бути прийнятним.

Це нововведення змикається з поняттям економічного суверенітету республіки. Якщо розшифрувати цю ідею в контексті інших вимог руху, то вона є базовою для можливих суттєвих змін в політичному і державному ладі СРСР. А в контексті з “народною власністю” пропозиція “економічного суверенітету республіки” простежується як лінія спрямована на демонтаж єдиного народногосподарського комплексу.

Положення про те, що “... практика вільного вибору батьками мови навчання ... вимагає перегляду з боку правових і моральних норм” прямо

суперечить рішенням XIX Всесоюзної партійної конференції, Конституціям СРСР і УРСР, міжнародним пактам з економічних, соціальних, культурних і політичних прав. В них передбачено забезпечення прав людини незалежно від мовних відмінностей.

Положення про “перехід на викладання в усіх середніх спеціальних і вищих навчальних закладах УРСР на українську мову” суперечить принципу національно-російської двомовності, Конституціям СРСР і УРСР.

Інші положення носять явно утопічний характер. Це, зокрема, стосується пропозиції перейти від економіки, в якій непомірно більшу частину займають добувні енергомісткі галузі і підприємства, до економіки, в якій буде переважати точне і складне машинобудування.

Цю пропозицію по-іншому як економічним романтизмом назвати не можна, тому, що успішний розвиток машинобудування без розвинутої добувної промисловості неможливий. З врахуванням економічного і фінансового стану республіки явно нереальним для недалекого майбутнього є й заклик до екологічно чистого і безвідходного виробництва. Такого виробництва просто поки ще не існує.

Цілком очевидно, що автори проекту беруться не за своє діло, коли висувають вимогу боротися за радикальну форму релігії. Це явне втручання у внутрішні справи церкви.

Особливої уваги заслуговує вимога, що міститься в проекті програми НРУ, про публічний перегляд справ громадян УРСР, несправедливо засуджених у період застою по сфабрикованих політичних чи релігійних звинувачень. Тут необхідна повна ясність.

Перш за все слід мати на увазі, що громадяни притягуються до кримінальної відповідальності не по політичних або релігійних мотивах, а за скоєні злочини, які передбачені Кримінальним кодексом Української РСР. Тому, якщо в проекті мова іде про громадян, які свідомо скоїли такі особливо небезпечні злочини як антирадянська агітація і пропаганда; участь в антирадянських організаціях або злочини проти встановленого порядку

управління; поширення явно фальшивих вимислів, які паплюжать радянський державний і суспільний лад; посягання на особу і права громадян під приводом виконання релігійних обрядів, то ні про яку реабілітацію по відношенню до них мова йти не може.

Якщо автори проекту мають на увазі зловмисне незаконне притягання до кримінальної відповідальності громадян, які злочинів не здійснювали, то наша позиція в цьому випадку однозначна і не тільки по відношенню вказаних злочинів, але і будь-яких інших. Такі справи повинні бути переглянуті, а винні в беззаконні особи – покарані.

Розділ “Організаційна структура і форми діяльності” підтверджує наміри лідерів НРУ створити саме розгалужену політичну структуру з керівними органами, фінансовими коштами.

Пункт I цього розділу показує, що ініціатори створення намічають вести свою роботу серед школярів, учнів ПТУ (членами НРУ можуть бути громадяни, які досягли 15 років), тобто неповнолітніх.

Як свідчить аналіз, комуністи, громадськість області віднеслися до ідеї створення НРУ в цілому негативно. Трудящі принципово оцінюють проект створення “народного руху”, однозначно відносяться до цього, як до непотрібної витівки. В обком, міськкоми і райкоми партії, первинні парторганізації, у засоби масової інформації надходять листи від трудових колективів, окремих громадян, в яких вони відкидають проект програми НРУ, засуджують його ініціаторів.

Разом з тим деякі партійні організації глибоко не володіють ситуацією, їх роботі не вистачає послідовності, принциповості. Більше того, є факти, коли окремі члени КПРС самі входять в ініціативні групи по створенню неформальних політизованих організацій.

В зв'язку з цим вважаємо за необхідне:

1. Міськкомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям висловити своє ставлення до проекту програми Народного руху України за перебудову та про доцільність створення даної організації, дати принципову

класову оцінку діячів членів ініціативних груп НРУ та інших об'єднань, які формують негативне ставлення до партії і органів Радянської влади, розпалюють міжнаціональну ворожнечу. Глибоко аналізувати причини виникнення екстремістських неформальних об'єднань, показувати справжні політичні і моральні позиції їх лідерів. В ситуації, яка складається, не проявляти боязкості. Кожен член партії повинен чітко визначити свою позицію. Партійним комітетам, первинним парторганізаціям суворо питати з комуністів, які беруть участь в діяльності опозиційних КПРС політичних структур.

2. Доцільно дати оцінку проекту (з наступною публікацією) масовим громадським організаціям, таким як профспілки, комсомол, а також ветеранським, жіночим та іншим. Надзвичайно важливо, щоб своє критичне ставлення до НРУ висловили комуністи, комсомольці, збори і ради трудових колективів і громадських організацій, листи трудящих надсилати на адресу Президії Верховної Ради УРСР, Спілки письменників України, в засоби масової інформації.

3. Редакціям обласних, міськрайонних, районних і багатотиражних газет, облтелерадіокомітету забезпечити публікацію і передачу листів, статей, відгуків, рішень і резолюцій громадських організацій і зборів на проект програми НРУ. Вважати доцільним також публікувати матеріали, які показують, до яких вкрай негативних наслідків привело створення народних фронтів в прибалтійських республіках.

4. Організувати критичні виступи по проекту НРУ на зустрічах з трудящими керівних партійних, радянських, профспілкових, комсомольських і господарських працівників, кандидатів в народні депутати СРСР. В цей період необхідні виступи на сторінках газет і по радіо керівників обласних управлінь і організацій, міст і районів з питань перебудови в галузі економіки, соціального і духовного життя з аргументованою критикою НРУ.

5. Підвищити відповідальність всіх працівників апарату обкому, міськкомів і райкомів партії, секретарів первинних партійних організацій за

проведення відповідної організаторської і політичної роботи на місцях по протидії спробам створювати осередки НРУ в трудових колективах, навчальних закладах.

6. Правоохоронним органам області проявляти твердість в захисті соціалістичної законності, прав, честі і гідності громадян усіх національностей від погроз, морального і психологічного тиску з боку екстремістів. Використовуючи норми діючого законодавства, рішуче припиняти спроби проведення несанкціонованих мітингів, зборів і маніфестацій.

Ідеологічний та державно-правовий відділи обкому Компартії України

ДАВО, Ф. П-1, оп. 26, спр. 28, арк. 2-7.

Додаток № 14

**Інформація ідеологічного відділу обкому Компартії України
від 19.09.89 р.**

Про першочергові заходи партійних комітетів області в зв'язку з проведенням установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову

З 8 по 10 вересня в Києві проходив установчий з'їзд Народного руху України за перебудову. В його роботі взяли участь 1109 делегатів і понад 300 запрошених, в тому числі 25 чоловік від Волинської області.

Переважна більшість делегатів – представники інтелігенції (984 чол.). Склад з'їзду багатонаціональний. Були присутні представники всіх творчих спілок, страйкових комітетів, української католицької (уніатської) та української автокефальної православної церков, націоналістичних об'єднань, зокрема, Української хельсинської спілки.

На з'їзді проголошено створення нової громадсько-політичної організації, прийняті статут і програма Народного руху України за перебудову, затверджено друкований орган Руху “Народна газета”, сформовано керівні органи НРУ. Головою обраний І. Ф. Драч, його заступником – народний депутат СРСР С. І. Конев, керівником постійного робочого органу (секретаріату) затверджений один із лідерів Української хельсинської спілки М. М. Горинь.

Було прийнято ряд резолюцій і звернень до українського народу, робітників і селян України, до російськомовного населення України, до армії, міліції та КДБ, підтримано звернення до М. С. Горбачова групи народних депутатів СРСР “Про політичну ситуацію на Україні”.

В матеріалах з'їзду знайшли своє відображення багато реальних проблем у політичній, економічній, соціальній, екологічній, національно-культурній, релігійних сферах. Проте вони тлумачилися в основному тенденційно, з відверто сепаратистських позицій. З'їзд не дав відповіді на те, що робити і як робити, не визначив власної участі НРУ в розв'язанні проблем

перебудови, які висунула партія. Майже всі прийняті з'їздом документи носять декларативний характер: перенасичені емоціями, не несуть конструктивної програми дій.

Атмосферу з'їзду визначали неприкритий націоналізм, шалений екстремізм, нападки на соціалізм, Комуністичну партію, марксистсько-ленінську ідеологію. Мали місце випадки на адресу В. І. Леніна. Висувалися вимоги Пол вихід України із СРСР, її повної незалежності.

Активну участь у роботі з'їзду взяли окремі народні депутати СРСР. В ряді випадків вони виступали з екстремістських, антипартійних, протиконституційних позицій.

З'їзд висловився за повсюдне створення страйкових комітетів з метою тиску на органи влади.

До початку з'їзду і під час його роботи всіляко порушувалися такі оголошені в програмі Руху принципи як демократизм, гласність, плюралізм, забезпечення реального здійснення права кожного громадянина доступу до інформації. Разом з тим багато ораторів, не приховуючи своїх справжніх політичних намірів, закликали “мирним парламентським шляхом” боротися за владу, встановити контроль над партійними і державними органами.

Враховуючи сказане, а також можливі негативні зміни в громадсько-політичній обстановці в республіці і області в зв'язку з минулим з'їздом НРУ, агітаційною діяльністю його делегатів і розгортанням роботи по створенню структури “Руху” на місцях, вважали б доцільним здійснити наступні заходи:

1. Створити в обкомі, міськкомах, райкомах партії, первинних парторганізаціях інформаційно-пропагандистські групи з числа членів партійних комітетів, депутатів місцевих Рад, профспілкового, комсомольського активу, авторитетних робітників, спеціалістів. Забезпечити їх необхідною інформацією, провести інструктування і направити в трудові колективи для проведення роз'яснювальної роботи про хід з'їзду, зміст його програмних документів, дійсних мети та намірів НРУ.

При цьому не допускати голосливних звинувачень, наклеювання ідеологічних ярликів, демонструвати приклади витримки, плюралізму, думок, демократизму. Рішуче викривати намагання перевести всієї діяльності “Руху” в екстремістсько-сепаратистське русло.

Важливо, щоб в цій роботі взяли участь члени і кандидати в члени бюро обкому, міськкомів, райкомів партії, виборний актив, працівники партійних комітетів.

2. В м. Луцьку, районних центрах, трудових колективах, учбових закладах і за місцем проживання провести мітинги, збори та сходи громадян під гаслом: “За інтернаціональне братерство, дружбу народів СРСР, за прискорення перебудови”, на яких висловити принципове відношення до з’їзду та його рішень, до тих деструктивних сил, які прагнуть створювати соціальну напругу в республіці і області. Передбачити виступи на них робітників, ветеранів партії, війни та праці, партійних активістів, депутатів, представників молоді, авторитетних громадських лідерів.

Мітинги повинні бути добре організованими, стислими за часом, емоційними, змістовними, вигідно відрізнитись від тих, які проводяться з ініціативи “Руху”. Творчо, по-новому, підійти до використання на них наочної агітації, не допускати спрощених, примітивних лозунгів, плакатів. При підготовці цих заходів слід активно використовувати проект платформи ЦК КПРС по національній політиці, заяву Центрального Комітету партії про стан в республіках Прибалтики, виступ М. С. Горбачова на телебаченні 9 вересня ц.р.

Проведення заходів, прийняті на них резолюції, постанови широко висвітлювати в засобах масової інформації. Були б бажані також публікації та виступи учасників з’їзду НРУ, які стоять на конструктивних позиціях.

3. В обласних, міськрайонних і районних газетах вміщувати спеціальні публікації, в яких викривалися б політичні цілі лідерів НРУ, справжнє обличчя окремих делегатів з’їзду і тих сил, які вони представляють. Організувати виступи працівників партійних, радянських, господарських

органів з актуальних питань соціально-економічного, політичного і духовного життя. Постійно інформувати трудящих про роботу, яка проводиться по вирішенню гострих, життєво важливих проблем: будівництво житла, розвиток сфери соціально-культурного побуту, наведення порядку в медицині, торгівлі, забезпечення соціальної справедливості, зміцнення дисципліни та правопорядку, а також про вжиті заходи до керівників, винних в незадовільному забезпеченні невідкладних потреб населення.

4. Проаналізувати і дати політичну оцінку роботі партійних організацій, окремих членів КПРС по протидії екстремістам, націоналістичним, сепаратистським проявам. При необхідності провести співбесіди, атестацію комуністів, притягнути до партійної відповідальності тих, чия позиція і дії суперечать Програмі та Статуту КПРС.

Створити при обкомі, міськкомках, райкомках партії групи аналізу морально-політичної обстановки.

5. Надати практичну допомогу первинним партійним організаціям в розробці програми практичних дій по попередженню та нейтралізації можливих негативних тенденцій в трудових колективах, викликаних діяльністю осередків

НРУ, страйкових комітетів, політизованих неформальних об'єднань екстремістського толку.

Активно протидіяти спробам створити нові страйкові комітети, а також консолідації діючих з організаціями НРУ. До цієї роботи слід залучити ради трудових колективів, профспілкові, комсомольські організації, авторитетних робітників.

6. Правоохоронним органам рішуче застосовувати діюче законодавство до організаторів несанкціонованих мітингів та зібрань, осіб, які порушують порядок, розпалюють міжнаціональну ворожнечу, антирадянські настрої. Прискорити роботу по формуванню робітничих загонів охорони громадського порядку, відродити комсомольські оперативні загоны сприяння

органам внутрішніх справ, перекрити канали незаконного використання розмножувальної техніки.

7. Підвищити вимоги та партійну відповідальність до комуністів, які працюють в засобах масової інформації, за появу в них під виглядом плюралізму думок різного роду інсинуацій, матеріалів, що тенденційно трактують різні події та конфлікти, паплюжать наш радянський лад і політику партії. Особливу увагу звернути на своєчасне реагування на кожний випадок екстремістських проявів, показувати справжнє обличчя на наміри їх організаторів.

8. Рішучу відсіч екстремістським націоналістичним проявам з боку організацій НРУ і їх членів слід поєднувати з активним діалогом з усіма громадськими організаціями, неформальними об'єднаннями позитивного напрямку, здоровими силами організацій "Руху", йти на сумісний пошук компромісів, можливих спільних дій, спрямованих на вирішення конкретних соціальних проблем, прискорення перебудови, на недопущення розвитку негативних тенденцій.

Здійснюючи заходи, спрямовані на протидію "Руху", важливо не випускати з поля зору головні напрямки ідейно-виховної роботи, не дропускати розширення соціальної бази його прихильників.

Відділ організаційно-партійної і кадрової роботи обкому Компартії України
Ідеологічний відділ обкому Компартії України.

ДАВО, Ф. П-1, оп. 26, спр. 28, арк. 19, 23.

Додаток № 15

Інформація Волинського обкому в ЦК Компартії України від 28.12.89 р.

Інформація

про виконання постанови Політбюро ЦК Компартії України “Про організацію виконання постанови ЦК КПРС від 8 січня 1988 року “Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань”

№ П-61/7 від 1 березня 1988 року

На виконання даної постанови в області проведена відповідна робота. На пленумах, бюро обкому, міськкомів і райкомів партії, на зборах в первинних парторганізаціях на основі аналізу обстановки обговорено завдання партійно-політичної роботи, посилення впливу на самодіяльні формування і протидії екстремістським, антисоціалістичним елементам. Періодично проводяться інструктивні наради і семінари з партійним та ідеологічним активом, підготовлено і направлено в партійні комітети і організації орієнтовні матеріали.

Активізувалась робота з неформальними об'єднаннями, практикуються дискусії, інші форми спілкування з ними з метою спрямування їх в конструктивне русло боротьби за перебудову. Створені організації товариств української мови імені Т. Г. Шевченка, “Меморіал”, єврейської культури, які співробітничать з партійними радянськими органами, іншими добровільними товариствами.

В області діє обласна організація і кілька первинних осередків Народного Руху України за перебудову. Однак до їх керівних органів проникло ряд представників так званих Української Хельсинської Спілки, товариства Лева, які нерідко уникають конструктивного діалогу, вдаються до наклепів на Радянську владу, партію, пускають прояви націоналізму і сепаратизму, порушення громадського порядку.

Партійні комітети, радянські органи, ідеологічний актив налагодили контакт і підтримують здорові сили в цих об'єднаннях, ведуть з ними дискусії, організовують спільні мітинги. В Будинку політичної освіти обкому партії працюють дискусійні клуби з актуальних проблем міжнаціональних відносин, демократизації радянського суспільства, екології. На них мають можливість виступати також представники Народного руху України за перебудову, інших неформальних об'єднань. Такі ж форми роботи практикують парторганізації на місцях.

На цих заходах дається незалежна відповідь тим, хто займає антирадянські, націоналістичні позиції, намагається скомпрометувати роль Комуністичної партії, ідеали і цінності соціалізму. Недавно про це переконливо підтвердили, зокрема, дискусії з екстремістськи настроєними представниками НРУ і УХС, які намагалися організувати несанкціоновані мітинги в райцентрах.

Посилена пропагандистська робота по викриттю націоналізму. В трудових колективах, населених пунктах проводяться збори і сходи жителів, на яких рішуче засуджуються злочини оунівців і намагання оправдати їх злочинну діяльність. В Маневицькому, Камінь-Каширському, Луцькому і інших районах відбулися масові тематичні заходи з участю членів сімей тих, хто потерпів від рук оонівських банд, проводяться зустрічі, мітинги, на яких виступають колишні бійці винищувальних загонів, активні борці за Радянську владу в перші післявоєнні роки. Принципова оцінка екстремістським і націоналістичним діям представників політизованих формувань давалась на масових заходах, присвячених 50-річчю возз'єднання Західної України з Українською РСР в складі Союзу РСР. Більше уваги цій проблематиці стали приділяти засоби масової інформації.

Проте ще не всі партійні організації глибоко вникають в процеси, які відбуваються в самодіяльних організаціях, недостатньо враховують активізацію їх дій, посилення впливу на ці формування екстремістських елементів з УХС. Треба відзначити, що не всі партійні комітети проявляють

ініціативний підхід у розв'язанні наявних проблем, не завжди вміло йдуть на співробітництво і діалог з неформалами. Відчувається недостатня готовність до роботи в сучасних умовах частини ідеологічних кадрів.

Враховуючи це, обком партії буде й надалі посилювати партійно-політичну роботу серед населення і свій вплив на самодіяльні формування і активно протидіяти екстремістським, антисоціалістичним елементам.

Секретар обкому Компартії України

В. Блаженчук

ДАВО, Ф. П-1, оп. 26, спр. 10, арк. 83-85.

Додаток № 16

Резолюція першого за роки радянської влади на Волині мітингу-реквієму пам'яті жертв сталінізму, що проходив у м. Луцьку на Замковій площі

1. Розцінюємо злочини сталінізму як злочини проти людства, на які не поширюється термін давності.
2. Вимагаємо викриття всіх злочинів сталінізму, здійснених на Волині в період 30 – 50-х рр. (таких як організація масових депортацій населення, знищення в'язнів у тюрмах і на засланні), поіменну реабілітацію невинно репресованих членів КПЗУ, діячів науки, культури, освіти і церкви. Відновлення списку ув'язнених в Луцькій тюрмі на 23 – 24 червня 1941 р. і повідомлення рідних і близьких про їх долю.
3. На місцях поховань жертв масових розстрілів у Луцькій тюрмі 23 – 24 червня 1941 р. поставити пам'ятні знаки.

Перша могила знаходиться під трансформаторною підстанцією на вул. Крупської (близько 1250 чол.).

Друга могила – у правому дальньому куті двору музучилища, під хлівом (близько 1750 чол.).

Третя могила – на території кінотехпрому під столярним цехом (близько 370 чол.).

Четверта могила – на розі музучилища, що на вул. Крупської, під асфальтом (близько 800 чол.).

4. Вимагаємо проведення за вказаними місцями ексгумації в присутності представників громадськості.
5. Назвати поіменно всіх катів, що вчинили зловісний акт у Луцькій тюрмі у червні 1941 р.
6. Вважати злочином проти духовності перебування в стінах зловісного закладу музичного училища.

7. Вийти з рамок сталінізму і неосталінізму, оцінюючи події Волині періоду 30–50-х рр.
8. Наполягаємо на публікації найближчим часом списку членів обласної комісії з питань реабілітації жертв репресій періоду 30–50-х рр., з вказанням посад. Ввести до складу комісії представників громадськості.
9. Інформацію про роботу комісії регулярно висвітлювати в пресі.

23.07.1989 р.

Ініціативна група: Гудима О. В., Тиский М. Г., Морозов М. І.,
Войцехівський В. В.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 10, арк. 12, 13.

Додаток № 17

**Резолюція установчої конференції Волинської регіональної організації
Народного Руху України за перебудову**

1. Конференція проголошує створення Волинської регіональної організації Народного Руху України за перебудову, затверджує її програму, Статут та склад обраних керівних органів.
2. Конференція підтримує політику КПРС, спрямовану на демократизацію всіх сфер суспільного життя, перетворення Союзу РСР у правову державу, в якій повністю виключена можливість репресій громадян за політичні, релігійні, національні та інші переконання.
3. Конференція вимагає викриття всіх злочинів сталінізму і неосталінізму на Україні в період 1920–1980 рр., розцінює злочини неосталінізму як злочини проти людства, на які не поширюється термін давності, вимагає назвати поіменно всіх тих, хто чинив або був причетний до масових злочинів.

Усі незаконно репресовані протягом 1920–1980 рр. повинні бути негайно і беззастережно реабілітовані, збитки, завдані їм та їхнім сім'ям, відшкодовані; всі назви, пов'язані з іменами катів українського народу, перейменувати, видати Книгу пам'яті жертв, спорудити пам'ятники на місцях захоронення в усій Волинській області.

Конференція звертається до партійних і державних органів суду і прокуратури з проханням сприяти у виявленні жертв репресій та місць масових поховань.

4. Конференція наполягає на тому, щоб усі діючі міжнародні документи прав людини, підписані СРСР, як от Загальна Декларація прав людини, Пакти ООН та Прикінцеві акти Гельсінської та Віденської нарад дотримувалися і виконувалися беззастережно, а також були опубліковані в усіх засобах масової інформації.

5. Конференція вимагає повну реалізацію свободи совісті, забезпечення можливості сповідування будь-якої релігії або ніякої, всі культові споруди – церкви, синагоги, молитвенні будинки – вилучені силою і закриті або ті, що не використовуються за призначенням, негайно повернути релігійним громадам.
6. Конференція вимагає негайно звільнити колишню церкву Луцького братства від відеотеки, повернути пляшкоподібний дзвін з Рівненського музею у Зимно туди, де він був усі віки.
7. Конференція вважає, що з позицій нового політичного мислення, із загальнолюдських позицій необхідно переглянути оцінки ряду подій та осіб історії України та нашого краю від давніших часів й до сьогодні, виступає за громадянську та політичну реабілітацію всіх діячів дорадянського періоду, реставрацію та поновлення знищених пам'ятників, відновлення історичних назв вулиць, сіл, міст.

Конференція наполягає на розширеному вивченні історії України у всіх навчальних закладах області.

8. Конференція вважає, що економічною основою УРСР має бути республіканський господарський розрахунок, політичний та культурний суверенітет. Усі нормативні та правові акти набирають чинності на території України тільки після всенародного обговорення або після референдуму.

Конференція рішуче і одностайно виступає проти тієї системи стосунків, коли на місцях не вирішується нічого, а все диктується із центру; конференція підтримує ініціативу нового змісту федерацій республік: сильні республіки – сильний Союз.

Конференція за новий Договір між республіками, який би ґрунтувався на взаємовигідних економічних відносинах, за право республіканського вето на рішення всесоюзних відомств та міністерств, за надання такого права області.

9. Конференція вимагає дотримання засад Конституції про рівні права та можливості всіх громадян, вимагає скасувати антиконституційну та

антидемократичну тезу щодо номенклатурних працівників й саме поняття “номенклатура”, керівні посади повинні надаватися за професійною компетенцією та на альтернативній виборній основі. Всі пільги, пов’язані зі службовим становищем, відмінити негайно.

Просити прокуратуру області перевірити нормативи забезпечення житлом партійних, радянських та профспілкових керівників.

10. Конференція вимагає переглянути нормативи відрахувань у централізований фонд, забезпечити право республіки, області вільно розпоряджатися своєю продукцією та своїми коштами. Винести на всенародне обговорення проект “Загальних принципів перебудови управління економікою та соціальною сферою в союзних республіках на основі розширення їх суверенних прав, самоуправління та самофінансування”.

11. Конференція вимагає забезпечити реалізацію прав колгоспів, радгоспів на самоуправління та самофінансування, вважає неприпустимими дріб’язкову опіку, нав’язування планів та напрямків діяльності, засуджує порушення гарантій та прав сільськогосподарських підприємств усіх форм й кооперативів зокрема.

Дозволити вільний вихід селян з колгоспів, радгоспів. При одноосібному господарюванні земля повинна надаватися у довічне користування з правом спадковості.

Конференція вважає недоцільним при державному дефіциті коштів подальшу діяльність таких затратних і неефективних форм управління, як агропромислові об’єднання на всіх рівнях. Вивільнити кошти і передати на покращення соціальної сфери села.

Конференція вимагає, щоб без згоди селян не вилучалися землі під промислове чи то житлове будівництво.

12. Конференція вважає, що національне питання має бути розв’язане на основі ленінських принципів прав націй на самовизначення, добровільного об’єднання республік.

13. Конференція вважає, що мова народу – незаперечна умова збереження нації, й висловлюється за надання українській мові статусу державної на території України, забезпечуючи при цьому вільний розвиток мови всіх націй та народностей, які живуть в УРСР.

Конференція вимагає всі професійно-технічні, середньоспеціальні та вищі навчальні заклади та території України та області перевести на викладання українською мовою, негайно скасувати як несправедливі та образливі для решти вчителів надбавки до зарплати вчителям російської мови та літератури.

Всі радянські, партійні та господарські керівники зобов'язані володіти і користуватися українською мовою, всі ділові папери, накази, розпорядження, службове листування, судочинство, конференції, пленуми, наради на території України та області повинні вестися українською мовою.

14. Конференція підтримує ініціативу громадськості республіки про необхідність відновлення права республіки на формування військових частин за територіальним принципом і проведення республіканського громадянства на основі ніким не скасованого Закону про створення республіканських наркоматів оборони і закордонних справ від 14 лютого 1944 р.

Конференція вважає, що проходження військової служби у звичних історичних та етнографічних умовах – це потреба, яка диктується морально-патріотичним вихованням воїнів та збереженням коштів.

Конференція виступає за добровільну службу в армії.

15. Конференція пропонує внести такі корективи до проекту змін і доповнень Конституції УРСР та проектів Законів про вибори народних депутатів УРСР:

а) зняти положення про вибори від громадських організацій, вибори повинні проводитися обов'язково при двох чи більше альтернативних кандидатурах на одне місце у виборчих округах при таємному голосуванні на основі загального, рівного і прямого виборчого права;

б) представники до складу Центральної виборчої комісії з виборів народних депутатів УРСР, а також окружних виборчих комісій повинні висуватися виключно трудовими колективами;

в) обов'язково включити пункт про самовисунення кандидатів у народні депутати шляхом збору підписів на свою користь. При наявності не менш як 300 підписів виборців громадянин повинен бути зареєстрований як кандидат у народні депутати;

г) дозволити всім трудовим колективам, у т. ч. і тим, в яких працює менше 300 чоловік, висувати на своїх зборах кандидатів у народні депутати;

д) повністю зняти статті про передвиборну програму кандидата;

е) конференція виступає за прямі вибори Голови Президії Верховної Ради УРСР;

є) встановити, що громадянин УРСР не може бути одночасно народним депутатом більш, як в одній Раді народних депутатів;

ж) члени Верховної Ради УРСР в обов'язковому порядку повинні звільнитися від службових обов'язків;

з) порядок висунення народних депутатів, а також представників до виборчих комісій широко висвітлювати у засобах масової інформації, а зразки документації, які необхідні для цього висунення, повинні бути опубліковані в республіканських і обласних газетах;

16. Конференція вважає, що поряд з державним гербом, прапором та гімном Української УРСР має повне право на існування національна символіка українського народу: золотий тризуб Володимира на синьому тлі, блакитно-жовтий прапор, гімн "Ще не вмерла Україна", оскільки вони мають своє історичне коріння.

17. Конференція вимагає негайно припинити роботи з розширення Рівненської та Хмельницької АЕС, законсервувати четвертий блок РАЕС, припинити всі роботи на Хрінницькому водосховищі: продовження робіт створює загрозу погіршення радіоактивної ситуації, що призведе до

затоплення національної святині українського народу – Козацьких могил, вилучення із землекористування сотень гектарів родючих ґрунтів.

Конференція вимагає припинити осушення в районах Полісся, перепрофілювати потужності механізованих колон на соціальне будівництво на селі. Розробити програму відродження малих річок, лісів, озер, тощо.

Конференція вимагає заборонити автотуризм на території Шацького національного парку, наполягає конфіскувати будівлі, належні Львівському медінституту й передати їх шахтарям Нововолинська.

Конференція вимагає провести референдум про доцільність функціонування заводу “Іскра”.

18. Конференція підтримує справедливі вимоги страйкарів міста, області, вимагає правдивої інформації та оцінки страйків.

Конференція підтримує протест селян села Садова Луцького району, на території якого планується захоронення шкідливих відходів заводу “Іскра”.

Конференція вимагає запровадити постійну екологічну експертизу води, повітря, продуктів харчування з наступним повідомленням про результати через засоби масової інформації – газети, радіо, інформаційні бюлетені.

Заводи і фабрики, де гранично допустимі норми переважають межі, закрити; а продукти з вмістом нітратів та нітритів понад стандарти, затверджені відповідною комісією ООН, знищувати. Конференція вимагає відмовитися від використання пестицидів.

Конференція вимагає постійно інформувати населення області про радіоактивний фон, запровадити вільний продаж дозиметрів.

19. Конференція вважає за потрібне доповнити Конституцію УРСР положенням про звітність начальника КДБ перед місцевими органами влади та затвердження його кандидатури на посаді лише після погодження з місцевою владою.

Конференція вимагає реформувати спецрозділ військ МВС.

20. Конференція підтримує вимогу громадян західних областей Республіки про перехід на середньоєвропейський час.

21. Конференція підтримує вимогу про створення Національного олімпійського комітету УРСР та участь українських спортсменів на Олімпійських іграх окремою делегацією.

22. Конференція висловлює рішучий протест проти дезінформації населення, спотворення фактів, фальсифікації та образливих висловів, виступів стосовно мети Народного Руху України за перебудову та його лідерів.

Конференція вимагає скасувати цензуру матеріалів масової інформації.

Конференція просить редакції газет “Радянська Волинь”, “Молодий лєнінець” опублікувати резолюцію, програму та Статут установчої конференції Волинської організації Народного Руху України за перебудову.

23. Конференція просить Луцький виконавчий комітет народних депутатів виділити Волинській регіональній організації Народного Руху України за перебудову приміщення для її роботи.

Резолюція ухвалена на установчій конференції Волинської регіональної організації Народного Руху України за перебудову м. Луцька 19.08.1989 р.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 7–12.

Додаток № 18

Резолюція несанкціонованого мітингу, що відбувся у Луцьку**15.10.1989 р.**

1. Підтримуємо альтернативний Закон про вибори до місцевих Рад народних депутатів.
 2. Осуджуємо офіційний Закон про вибори як реакційний і антидемократичний.
 3. Осуджуємо цькування та репресії проти активістів Руху з боку партійно-бюрократичного апарату та преси.
 4. Вимагаємо скасування ганебного рішення Луцького народного суду про накладення на активіста Руху Гудиму О. В. штрафу в розмірі 300 крб.
- Координаційна рада Волинської обласної організації Народного Руху України за перебудову.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 12, арк 9.

Додаток № 19

**Резолюція зборів викладачів та студентів історичного факультету
Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки від
4 жовтня 1990 р.**

Резолюція

Ми, студенти і викладачі історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, розуміючи всю складність соціально-економічного та політичного становища в республіці й області, усвідомлюючи себе невід'ємною частиною українського народу вважаємо неможливим і недопустимим бути поза подіями, що відбуваються на Україні.

І тому на громадських зборах факультету вирішили:

1. Звернутися до Верховної Ради України з вимогою надати Декларації про державний суверенітет статусу конституційного акту.
2. Вважаємо недопустимим підписання союзного договору, оскільки він буде черговим ярмом народу України.
3. Підтримуємо конструктивну політику народної Ради в парламенті.
4. Засуджуємо діяльність парламентської консервативної групи "239" і вимагаємо відставки Голови Верховної Ради Л. М. Кравчука та уряду, очолюваного В. Маслом.
5. Вимагаємо негайного виконання постанови Верховної Ради України "Про проходження громадянами України військової строкової служби".
6. Вважаємо за необхідне в дні національних свят та урочистостей використовувати національний синьо-жовтий прапор, герб-тризуб, гімн "Ще не вмерла Україна".
7. Для покращення навчально-виховного процесу та наукової роботи просити обком Компартії України до 1 листопада 1990 року вирішити питання про повну передачу історичного факультету педінституту колишнього будинку політосвіти обкому партії. Ми не можемо

миритися із становищем, коли партійні чиновники та інші начальники займають солідні кабінети площею в десятки квадратних метрів в той час, коли на одного студента педвузу не припадає і по 0,05 м² навчальної площі. Якщо до 1 листопада дане питання не буде вирішене, ми лишаємо за собою право рішучих дій аж до пікетування приміщення обкому партії.

8. Звертаємось до Рад усіх рівнів сприяти передачі обчислювального центру Волинського облагропрому по вул. Зрадницькій під філологічний факультет педагогічного інституту.
9. Вимагаємо від обласної та міської Рад народних депутатів, а також ректорату і ради інституту розробити механізм перетворення нашого інституту у Волинський університет імені Лесі Українки. Для цього необхідно:
 - А) передати територію колишнього цивільного аеродрому під майбутнє академічне містечко університету;
 - Б) відкрити рахунок в держбанку “На спорудження Волинського університету”. Повідомити про це українську діаспору;
 - В) реорганізацію педінституту в університет завершити до 120-ї річниці від дня народження Лесі Українки. В день святкування оголосити про створення Волинського університету.
10. Вимагаємо від адміністрації факультету деідеологізації навчального процесу та виведення всіх політорганізацій за межі факультету.
11. Вимагаємо підвищення заробітної плати вчителям та мало оплачуваній категорії викладачів вузів та середніх спеціальних учбових закладів.
12. Просимо забезпечити можливість придбання студентами та викладачами товарів першої необхідності.
13. Резолюцію громадських зборів історичного факультету вручити ректору інституту для передачі у вищестоящі органи. Копії резолюції надіслати: народним депутатам О. Гудимі та Я. Дмитришину, обласній та міській Радам народних депутатів, редакціям газет.

14. Просити народних депутатів О. Гудиму та Я. Дмитришина проінформувати демократичну молодь Києва, що студенти і викладачі історичного факультету ЛДПІ імені Лесі Українки, як і переважна більшість громадян України, стурбовані майбутнім республіки і пікетуванням біля вузу, мітингами та громадськими зборами висловлюють свою підтримку учасникам голодування на майдані Незалежності у місті Києві, повністю підтримують вимоги учасників демонстрації 1 жовтня 1990 року в столиці України.

Резолюція прийнята на зборах викладачів та студентів історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки 4 жовтня 1990 року.

ДАВО, Ф. П-1, оп. 26, спр. 47, арк. 17, 18.

Додаток № 20

Резолюція студентського мітингу, що відбувся у Луцьку 23 квітня 1991 р.

Економічне становище з кожним днем погіршується. Студент за свою стипендію не може себе вже забезпечити мінімальними потребами: в їжі, одязі і купівлі необхідних книг для поглиблення своєї професійної підготовки. Авантюрна політика московського уряду веде наш народ до краху, де брат може піти на брата, батько на сина і син на батька.

Усвідомлюючи складну ситуацію, студенти Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки та Луцького індустріального інституту на мітингу 23 квітня 1991 р. вирішили:

1. Підтримати всі вимоги страйкуючих шахтарів.
2. Вимагати негайного виконання Постанови Верховної Ради УРСР від 17 жовтня 1990 р. “Про вимоги голодуючих студентів”.
 - а). Прийняти закон про референдум, політичні партії та організації, багатопартійні вибори, про військову службу громадян України;
 - б) прийняти нову Конституцію України на основі Декларації про державний суверенітет, за виключенням останнього пункту щодо Союзу;
 - в) націоналізувати майно КПРС та ВЛКСМ.
3. Звернутися до Верховної Ради УРСР з вимогою “Про заборону подальшого розширення Рівненської АЕС”.
4. Вимагати припинення переслідувань за політичні погляди студента індустріального інституту Миколи Вакульчука, його однолітка Руслана Тимошука. Звільнити з-під арешту Степана Хмару та інших політичних в’язнів.
5. Скасувати п’ятипроцентний президентський податок.
6. Вимагати встановлення цілорічних пільг для проїзду студентів у всіх видах транспорту.

7. Звернутися до обласної та Луцької міської рад народних депутатів з метою гарантованого забезпечення студентства товарами першої необхідності.
8. Вимагати виконання рішення сесії міськради щодо передання приміщення обкому партії у власність педагогічному інституту.

“Народна трибуна”, м. Луцьк, 28.04.1991 р.

Додаток № 21

**Рекомендації Волинського обкому першим секретарям міськкомів,
райкомів Компартії України 5 серпня 1991 р.**

Першим секретарям міськкомів, райкомів Компартії України
Обком партії України отримав рекомендації ЦК КПРС, ЦК Компартії
України у зв'язку з Указом Президента Російської Федерації “Про
припинення діяльності організаційних структур політичних партій і масових
громадських рухів у державних органах, установах і організаціях РРФСР”.

В даний рекомендаціях звертається увага на наступне:

1. Політична оцінка даному документу дана в заявах Політбюро ЦК і
ЦКК КПРС, липневого (1991 р.) Пленуму ЦК КПРС. Питання про
відповідність Указу вимогам Конституції СРСР, Конституції РРФСР і
радянським законам розглядається зараз Комітетом конституційного нагляду
СРСР.

Спроби витіснити партійні організації робляться і на деяких
підприємствах, в організаціях нашої республіки, зокрема у Львівській, Івано-
Франківській, Тернопільській областях.

(Такі випадки мають місце і в нашій області. За межі підприємств
введені парткоми Ново волинського виробничого об'єднання “Оснастка”,
Державного підшипникового заводу №28 (м. Луцьк), заводу
“Ковельсільмаш”).

Не слід виключати того, що під впливом подій в Росії, інших союзних
республік, такі протиправні дії будуть намагатися вчинити і в інших
трудових колективах.

У зв'язку з цим слід мати на увазі, що з 22 липня ц.р. змінився статус
Компартії України, – вона зареєстрована у Міністерстві юстиції УРСР
(реєстраційний номер 107). Це означає юридичне визнання Компартії
України в суспільному житті республіки, юридичне визнання прав та
інтересів понад двох мільйонів семисот тисяч чоловік, об'єднаних в її складі.

Реєстрація означає також її правове закріплення статутного принципу виробничо-територіальної діяльності первинних організацій Компартії України.

2. Виходячи з реальної обстановки на місцях, слід провести відповідну роботу (в тому числі й індивідуальну) з керівниками підприємств, організацій і установ, радами трудових колективів з тим, щоб не допустити реалізації незаконних рішень і розпоряджень по так званій “департизації”.

Якщо на якомусь підприємстві чи в організації все ж будуть робитися спроби заборонити діяльність партійних, громадських організацій, то необхідно звертатися до суду та в органи прокуратури.

3. Важливо організувати і проводити роботу в усіх колективах по роз'ясненню позицій партійних організацій з корінних питань економічного, соціального і політичного життя, передусім щодо роздержавлення і приватизації, соціального захисту людей в період переходу до регульованої ринкової економіки. На конкретних прикладах треба показувати незаконний, антидемократичний характер вимог вивести парторганізації за межі підприємств.

Слід мати на увазі, що згідно з діючим законодавством трудові колективи, незалежно від їх підпорядкованості і організаційно-трудової форми, самі визначають умови і порядок діяльності на підприємствах політичних партій, інших громадських організацій.

Тому доцільно було б (де це ще не зроблено) укласти з адміністрацією підприємств договори (угоди) про оренду приміщень для повсякденної роботи, проведення зборів та інших заходів по лінії партійних організацій.

4. Головне зараз – зберегти цілісність і структури первинних партійних організацій в рамках трудових колективів. При необхідності обговорювати дані питання на нарадах з секретарями парторганізацій, оперативно виробляти і вживати заходів по протидії незаконним вимогам щодо так званої “департизації”. Вкрай важливо забезпечити нормальну, чітку роботу

кожної партійної ланки, допомогти комуністам подолати прояви розгубленості.

5. Потрібно активізувати роботу комуністів у комсомольських, жіночих, ветеранських та інших громадських організаціях підприємств і установ. Створювати в цих організаціях партійні групи з метою посилення впливу на колективи, їх органи самоврядування, а також для вирішення внутріпартійних питань.

6. Особливого значення слід надавати поліпшенню співробітництва партійних бюро і комітетів з профспілковими організаціями. Треба допомагати їм відстоювати права трудових колективів, інтереси працівників, сприяти справедливому вирішенню всіх соціально-економічних питань, особливо у зв'язку з переходом на ринкові відносини. Доцільно було б у профспілкових організаціях створити з числа комуністів ініціативні групи, які б допомагали профспілковим комітетам у виробленні планів і рішень з соціально-економічних питань, колективних договорів, слідкували б за їх виконанням. Вважати це одним з важливих партійних доручень.

7. Постійну увагу треба приділяти сприянню роботі конструктивно настроєних депутатів Рад, які працюють у тих чи інших трудових колективах. З числа комуністів створювати групи їх підтримки, готувати для депутатів матеріали про порушення демократії у зв'язку з спробами “департизації” трудових колективів, які можна було б подати на розгляд сесій і в правоохоронні органи.

У своїх рекомендаціях ЦК Компартії України підкреслює, що ситуація, яка склалась в Компартії РРФСР стала головним чином наслідком допущення партійними комітетами недоліків у роботі з депутатами різних рівнів і в першу чергу з народними депутатами республіки.

Секретар обкому Компартії України

І. Лазорко

5 серпня 1991 року

ДАВО, Ф. П-1, оп. 26, спр. 69, арк. 53, 55.

Додаток Ш

Виборчий маніфест Народного руху України за перебудову

Виборці України!

День виборів до Рад народних депутатів України стане для кожного з нас днем іспиту на громадську зрілість. Обрані нами органи державної влади Республіки впродовж п'яти років вирішуватимуть долю нашої Батьківщини. Від того, кого ми оберемо, залежить, чи стане Україна вільною, суверенною державою, спроможною забезпечити своєму народові матеріальний і духовний добробут, чи вона і надалі залишиться політичною, економічною та культурною провінцією центральних відомств.

Чотири з половиною роки перебудови виявилися неврожайними для України.

Чотири з половиною роки перебудови в Україні – це всевладдя одного з творців застою В.Щербицького та його команди;

... опустіння полиць у крамницях і нестача продуктів харчування в Республіці, яка спроможна прохарчувати не лише себе, а й державу наполовину більшу за Україну;

... веселощі першотравневої демонстрації 1986 р. у Києві, коли Чорнобильська хмара вкрила Україну;

... найсучасніші поліклініки для республіканської номенклатури;

... посилення репресій проти громадян України, які підтримали політику реформ і зорганізувалися в демократичні самодіяльні об'єднання;

... заміна політичних та ідеологічних дискусій гумовими кийками;

... в умовах загального зубожіння – підвищення заробітної плати партійному та комсомольському апарату майже вдвічі;

... незабезпеченість гласності, свободи слова й інформації;

... порушення державою конституційних прав і свобод громадян України.

Як у Союзі в цілому, так і в нашій Республіці ще не створено правових та політичних гарантій від повернення назад – до сталінізму й неосталінізму епохи Брежнєва – Суслова.

Йдучи до виборів, Рух проголошує:

Ні – топтанню на місці!

Ні – збереженню та відновленню старої системи!

Стара система – це диктатура державного апарату й авторитарної партії, які злилися в одну монопольну силу, що стоїть над народом;

... режим державного терору і репресій, коли кожна людина може безслідно зникнути в безодні тюрем і таборів, а страх є головною силою, яка тримає цілісність суспільного організму;

... диктат панівної ідеології, яка зробила все суспільне життя сірим та одноманітним;

... диктат центру, тобто відверте чи приховане гноблення націй та народів, позбавлення їх самосвідомості, політичної та національно-культурної самосвідомості;

... тоталітарна організація суспільства, яка повністю виявила свою неспроможність і призвела до економічного, духовного і морального занепаду, екологічної катастрофи.

У виборчу кампанію Рух вступає під гаслом згуртування всіх громадян України на засадах демократії та гуманізму, незалежно від їхньої національності, партійної належності, релігійних переконань, соціального стану.

Рух виступає ЗА:

- реальний політичний і економічний суверенітет України;
- політичний плюралізм, багатопартійну систему, за скасування ст. 6 Конституції УРСР, яка забезпечує привілейоване становище КПРС;
- створення економічної системи України на засадах різноманітності рівноправних форм власності: державної, кооперативної, індивідуальної, акціонерної, приватної, змішаної;

- прийняття нової Конституції України, створеної у відповідності до міжнародних угод про права і свободи людини;
- національне відродження українського народу, за вільний розвиток культур і мов національних меншин України;
- реальну свободу віросповідання, за легалізацію Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви.

Йдучи до формування нового складу республіканського парламенту та місцевих Рад, Рух закликає до утворення широкого демократичного блоку виборів України, з метою обрання кандидатів, які зможуть забезпечити народу України свободу, добробут, справедливість.

Рух боротиметься за тих кандидатів, які довели свою відданість справі оновлення суспільства, можливість співпраці з прогресивними силами в партії.

Виборці України!

Зробимо наш вибір розсудливо та відповідально!

Доля України – в наших руках!

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 9, арк. 3–10.

Додаток № 23

**Склад секцій Координаційної ради Волинської регіональної організації
Народного Руху України (КР ВРО НРУ) за напрямками роботи**

- I. Секція зв'язку із владними структурами
 1. Євген Шимонович
 2. Богдан Самохваленко
 3. Катерина Шаварова
 4. Микола Панасюк
- II. Секція зв'язку із пресою
 1. Віктор Лазарук
 2. Микола Панасюк
 3. Олександр Гудима
 4. Віталій Мельник
- III. Секція дотримання правопорядку під час проведення масових заходів
 1. Василь Вдовиченко
 2. Микола Солоненко
 3. Сергій Одзієвич
- IV. Секція екології
 1. Віктор Лазарук
 2. Георгій Нікітін
 3. Ігор Рудник
 4. Михайло Химин
- V. Секція історії та культури
 1. Олег Байдуков
 2. Зоя Навроцька
 3. Віталій Мельник
 4. Василь Бубенщиков
- VI. Секція української мови
 1. Микола Поліщук

2. Катерина Шаварова

3. Василь Романчук

4. Георгій Левчук

VII. Секція роботи з молоддю

1. Олег Пашинський

2. Олег Мельничук

VIII. Секція “Меморіал”

1. Микола Панасюк

2. Ростислав Кушнірук

3. Григорій Гуртовий

4. Мелентій Семенюк

IX. Секція з соціально-економічних питань

1. Віктор Корнківський

2. Анатолій Лесик

3. Анатолій Шпак

X. Секція міжнаціональних зв'язків

1. Геннадій Кожевников

2. Іван Лисак

3. Віктор Федосюк

XI. Секція правового забезпечення

1. Олександр Юрченко

2. Олександр Крамар

3. Роман Микитюк

XII. Секція організаційної роботи та координації роботи з низовими ланками обласної організації

1. Михайло Тиский

2. Олег Пашинський

Затверджено на засіданні КР ВРО НРУ. Протокол від 22.08.1989 р.

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 1, арк. 32–40.

Спогади першого голови Волинської обласної організації Української Гельсінської спілки Дмитра Себія

Влітку 1988 року мій друг і односельчанин Василь Роз луцький справляв весілля. На його запрошення приїхав і я з дружиною і сином Романом. Гостями у Василя були подружжя В'ячеслава і Атени Чорноволів, Михайло Осадчий, Степан Хмара з дружиною. Я завжди тягнувся до таких людей, які творили добрі діла і ладні були б життя покласти на вівтар України. То була еліта нації, яка знала, що робити, як, і діяла. Степан Хмара зізнався, що розробляється статут Гельсінської спілки. Вона створювалася на основі Гельсінської групи, до якої входили Василь Стус, Левко Лук'яненко, Микола Руденко та інші письменники і філософи, яким була небайдужа доля України. Коли Кремль у Гельсінці підписав угоду про права людини, то ця політична еліта нагадала йому, що мало підписатися, треба ще й виконувати.

Восени збирався женитись мій старший син Роман, який недавно повернувся з кривавої бійні Афганістану. Я запросив Степана Хмару з Василем Роз луцьким на синове весілля, куди вони пообіцяли привезти вже готову програму спілки, а я мав поговорити зі своїми однодумцями, щоб організувати й на Волині таку спілку.

30 жовтня 1988 року грали музики у нашій дворі, з'їхалась уся родина. Як і обіцяли, друзі з Червонограда, які взяли з собою ще й третього – Павла Твердушка. Після традиційних весільних церемоній зібрались ми в старій хаті для ознайомлення з програмою спілки. Крім уже згаданих трьох гостей з Червоногруда, були на тім зібранні мій брат Юрко і швагро Михайло та інші родичі з Карпат. Волинську сторону представляли я і мій син Роман, Ярослав Козачук, Сергій Семенюк з Володимира-Волинського, Галина Кажан з Луцька, а також мої сербські односельчани Степан Кравчук та Микола Сопеляк.

Зачитавши програму, Степан Хмара розповів про події у світі, про наші завдання на той час. Тут же були підписані заяви про створення такої спілки

–ми були готові увійти в русло боротьби за права народу для створення Української держави, в якій ми, як люди, мали б жити по-людськи.

З Галиною Кажан я зазнайомився, коли вона з “Марусею Чурай” гастролювала по Волині і завітала у Вербу. Тоді ми розговорилися і зійшлися у поглядах і симпатіях щодо України. Таким чином зійшлись ми і з Валерієм Мареничем, який, теж під час гастролей, гостював у моїй хаті і пригощався стільниковим медом. Через Галину Кажан і його запрошував на весілля, але за браком часу він передав лише письмове вітання. Степан Хмара пообіцяв передати через мене Галині із Луцька п’єсу Лесі Українки “Бояриня”, що згодом і зробив.

Так 30 жовтня 1988 року започаткувалось політичне громадське об’єднання Гельсінської спілки Волині. З подачі Хмари ця інформація вийшла в ефір на радіо “Свобода”. Незалежно від володимир-волинської групи членами цієї спілки стали Микола Коц і Мелетій Семенюк. Згодом вони обидва побували в мене.

Регулярно від В’ячеслава Чорновола поштою приходили бандеролі, хоч і пошарпані, розкриті. У них були волення про події в Україні, а також журнал “Вісник України”, який видавався Чорноволом. Між нами зав’язалось листування, до якого долучився й Степан Хмара, були й інші канали, через які спрямовувалась робота спілки.

Органи КДБ, дізнавшись про спілку, активно почали діяти, щоб така організація не відбулась. В обласній газеті “Радянська Волинь” публікується стаття “Піна” Святослава Пирожка, яку по команді передрукували всі районні газети Волині.

Чим займалась група, яка все-таки утворилась? Влаштували організаційні справи, старались залучити нових людей. Так членами спілки стали мої друзі однодумці Іван Кравець, Дмитро Кондисюк та Євген Квока, з якими разом працювали в “Сільгоспхімії”.

Влада пильно тримала нас в полі зору. До мене на роботу, чергуючись, приходили то інструктор райкому Черній, то кегебіст, то другий інструктор Здіховський. Вони старались проводити зі мною роз’яснювальну роботу, аби наставити на “істинний шлях”. Я навмисне розмовляв з ними дуже голосно,

щоб було чути не лише в кузні, де працював ковалем. Так на ці бесіди збиралось по кілька десятків людей і утворювався такий собі мітинг. На той час я брав гору у дискусіях з юними інструкторами райкому, бо за моїми плечами було вже двадцять років боротьби, у моїй бібліотеці були всі заборонені твори – і видані офіційно, а вже потім “розвінчані”, і самвидахівські. Зокрема, “Собор” Олеся Гончара, “Меч Арея” Івана Білика, вірші Василя Симоненка і Василя Стуса, Леоніда Кисельова, праці Валентина Мороза, В’ячеслава Чорновола, Левка Лук’яненка.

Такі бесіди велись без оглядки, бо я вже тоді переступив поріг страху і своїм прикладом учив хлопців, які поки що були слухачами, як боротись і поборювати. Тоді влада нашвидкуруч почала під своєю егідою організовувати Товариство української мови. Петро Лемішко через швагра дав мені знати, що мають відбутися організаційні збори під патронатом С. Потурая, на які прийшли і ми, до того незнайомі – Ярослав Царук, Петро Лемішко, Павло Глушук, Петро Заклекта. Влада на це не розраховувала, вона сподівалась, що придуть вірні люди з педучилища і все буде окей. Поза сценарієм виступили Петро Лемішко, Дмитро Себій, Ярослав Царук, Павло Глушук, ми відчули між собою єдність і, перехопивши ініціативу, вибрали головою Петра Глушука, раду і делегатів на обласну конференцію з числа свідомих українців. Пам’ятаю, як за мною на цій обласній конференції, виконуючи завдання, тінню ходила секретар райкому Турич.

Якщо раніш ми мали об’єднання робітників і селян, яким втрачати не було чого, то тепер до нас долучилися свідомі інтелігенти з товариства мови, і цьому, можна сказати, посприяла і сама влада, бо зініційоване нею товариство вийшло з-під її контролю і відіграло вагомую роль у боротьбі за незалежну державу. Щось подібне відбувалось і в Луцьку. На організацію товариства ми зайшли, як одинаки з розчепіреною п’ятірнею, а вийшли міцним кулаком. У Львові вже відбулись перші мітинги, на яких виступив Макар, і це додало нам сили. У лютому наступного року через газету “Літературна Україна” було оприлюднено програму Руху. Так почалася буря, здійнялись великі хвилі. Згадалось Симоненкові:

На світі законів не мало,

Та я вам нагадаю один,
 Щоб море не висихало,
 Потрібно багато краплин.
 Але в штормову годину,
 Коли на морі бушує гнів,
 Потрібна зайва краплина,
 Щоб море вийшло із берегів.

Таки знайшлась та зайва українська краплина і українське море вийшло із берегів. Микола Коц працював на екскаваторі в селі Зимному, і своє зібрання ради Гельсінської спілки ми два рази проводили на території тутешнього монастиря. У них брали участь Микола Коц, Іван Кравець, Ярослав Козачук, Микола Сопеляк і Дмитро Себій. Надійшов лист від Степана Хмари, який курирував волинську спілку. В ньому було завдання збирати підписи проти атомної енергетики, а також організовувати осередки Руху. Мені вдалося із робітників записати до лав Руху 50 чоловік. Так ми в “Сільгоспхімії” мали Гельсінську спілку, Товариство української мови, яке очолював Дмитро Захарчук, а також почали створювати Рух. Невдовзі організували комітет і оголосили страйк. До нас тепер вже їхали не рядові інструктори, а почали навідуватися вожді комуністичної ідеології. У день страйку приїхали до нас Петро Саганюк і Микола Супрунович. Ми вибрали тактику йти багатьма руслами.

Моя дружина Надія працювала у Сербському клубі, звідки її звільнили за мої переконання, а тепер вона організувала драмгурток, де ставили п'єси українських класиків, готували Шевченківські вечори. У Вербі був відроджений вертеп, який пішов сусідніми селами, він був перший на Волині. Володимир Путіло на своєму балконі вивісив національний прапор, а згодом він став активним учасником спілки.

На захист Степана Хмари, якого тоді заарештували, була прийнята заява на зборах робітників сільгоспхімії, яку надрукувала газета “Слово правди”. А перед тим у Вербі провели збори, на яких головою Волинської Гельсінської спілки обраний Дмитро Себій. Начальника КДБ у Володимирі-Волинському Гайового змусили написати рапорт і піти у відставку.

Українське народне море бурлило і виходило з берегів. УГС збиралась раз на місяць і приймала рішення, ми почали думати, як із спілки перейти на політичну партію. Ми були вже потужною силою на Волині. До наших лав влились Геннадій Кожевников, Олександр Юрченко, Микола Солоненко та інші здібні та стійкі борці. Видавалась газета “Вільна думка”, журнал “Волинь”. В річницю битви в Берестечку волинські і рівненські патріоти провели мітинг, де уперше замайорили національні прапори. На душі було щемно, піднесено. На цьому мітингу виступили В’ячеслав Чорновіл, Василь Червоний і Микола Поровський, а від Волинської спілки – я. Потім були мітинги в Луцьку, які влада записувала на відео і крутила в районах, щоб залякати людей. Але люди вже вийшли зі страху, вже все працювало на нас і проти влади. Як казав тодішній лідер, процес пішов. У вересні 1989 року на площі Героїв ми провели мітинг, де нам знов “допомогла” влада, яка на кожному підприємстві зібрала збори і застерігала, щоб не йти на мітинг. Люди зробили навпаки. Зразу стояли маленькими купками, а потім зійшлись у великий гурт і відчували, що вони є сила. У лютому наступного року вже й сама влада вийшла на мітинг, який заповнив усю площу, приїхали патріоти з Соколя, Червонограда.

Це вже була революція, яка хоч і називалась оксамитова, але за змістом відповідала словам Франка: “Дух, що тіло рве до бою, рве за поступ, щастя, волю, він живе, він ще не вмер”. І ми “лупали сю скалу, бо нам призначено се сю скалу розбить”.

Дмитро Себій

Листопад, 2002 р.

с. Вербка

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 6, арк. 5–8.

Додаток № 25

Виступ члена Координаційної ради ВРО НРУ Євгена Шимоновича на мітингу з приводу Дня Злуки 22 січня 1990 р.

Більшість з нас, хто тут зібрався сьогодні, вчинив для себе важливий громадянський акт.

Кожен з нас, хто повернувся з всеукраїнського Ланцюга злуки, переступив невидимий поріг громадянства, спричинився до відтворення тої урочистої події 1919 року, коли вперше після століть неволі засвітила надія національної державності Соборної України.

Вперше за всю нашу сутність десятки тисяч людей вишикувалися у величезну чергу через усю Україну за найбільшим нашим дефіцитом – дефіцитом Правди про нашу історію, покинувши свої домівки, – з дітьми і внуками – ставши знову громадянами Української Народної Республіки, – з чим і поздоровимо один одного!

Дефіцит Правди про нашу історію...

Незабутній Леонід Макарович Кравчук нагадав нам пару днів тому по ТБ, що кожен третій, хто стоятиме в Ланцюгу української хвилі, не знатиме нічого про те, для чого він стоїть.

Леонід Макарович – великий учений-ідеолог. Він добре знає, про що говорить. Він знає, що кожен народ має свою історію, і знає свою історію, бо його навчили! І лише ми, українці, унікальні люди, ще її не вивчали, не повинні були знати і не знаємо. А ту, котру знаємо, мусимо забувати або переучувати.

Але історію повинні вчити в школах, а не на мітингах. На мітингах вона робиться! Може, нема вже Академії наук, очолюваної славетним акад. Патоном? Може, замало вчених академіків-істориків? Достатньо. Але поки що на Україні і “Краткого курсу ВКП(б)” нам вистачає.

Голова НРУ І.Драч закликав нас словами: “Давайте візьмемо сьогодні добрі зерна, відсіявши половиу, з того спадку, над яким трудилися покоління й

покоління, які тяжко падали і ще тяжче вставали й усе-таки йшли до нас, бо працювали на єднання нашого народу, на його соборність”.

Символічно, що той мітинг ми проводимо разом з міською Радою, в урочистому піднесенні, і стоїмо разом, хочу думати, по один бік не барикади, а тих завалів, які доведеться разом розбирати.

Символічно, що повторний Ланцюжок єднання злучив стару нашу Замкову площу з новою Київською і дає кредит довір'я тій обласній Раді, котру нам належить обрати, надіюсь, уже демократичним шляхом.

Символічно, що всі, хто тут зібрався, відчуваємося не як безпартійні чи комуністи, чи члени УГС або інших партій, а як приналежні до єдиної сім'ї, що прагне суверенності своєї України, незалежно від своєї посади в державній чи партійній ієрархії.

В ту урочисту хвилину серед нас не бракує і тих, хто в часи лихоліття чи національних метаморфоз повинні очолити народ і бути його духовними провідниками. Так, серед нас є й духовенство.

Ролі кожного в історії змінюються; 10 років тому ми були вдячні нашим священикам за те, що вони мали мужність підтримувати вогонь у лампаді нашої віри і духовності.

У період національного відродження благодійного вогника лампади мало – необхідний яскравий вогонь нового світла, за котрим сміливо підуть люди. Де ви, духовні отці, поводити свого народу? Чому ми із заздрістю озираємося на своїх сусідів, пам'ятаючи, яку підтримку і духовну допомогу одержувала польська “Солідарність” у час свого народження і боротьби?

Яку духовну підтримку має народ Литви сьогодні? Будьмо разом у цей період національного відродження, бо найбільше люди спрагли за тею духовною славою, що лунала б на рідній мові.

71 рік тому були сказані такі слова: “Від нині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, ЗУНР і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народна Республіка. Від нині український нарід, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної незалежної української держави на добро і щастя робочого люду”.

Актом Злуки двох частин України були сказані ті слова. Чи ж маємо право забувати їх тепер?

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 16, арк. 3, 4.

Додаток № 26

Виступ голови демократичного блоку Волинської обласної ради Євгена Шимоновича на жалобному мітингу за жертвами комуністичного геноциду, що відбувся у м. Луцьку на Театральній площі 7 листопада 1990 р.

Шановна громадо!

Сьогодні не відбулася панахида, з причин, що від нас не залежали, але не забуваймо, що день 7-го листопада оголошений Рухом Днем жалоби, скорботи за тими 40 мільйонами жертв нашого народу, принесених на капище мотлоху ленінізму.

І називаючи зло на ім'я, одночасно я закликаю всіх не мати зла в серці, не мати ненависті чи непримиренності до тих, хто ще й сьогодні залишається сліпий, або чиї очі зав'язані, або хто їх боїться відкрити, щоб не осліпнути від жорстокої Правди. Вони жалю гідні.

Хай не звучить на сьогоднішньому мітингу нікому "Ганьба", бо то не личить до жалоби.

Солодкий дурман неволі вивітрився поволі з нас, і ми зібралися тут. Той самий дурман, той наркоз, на жаль, ще клубиться сьогодні під обкомом і в головах тих, хто зібрався там, біля Симбірського Перуна, де вже з партійних кадильних здіймається фіміам, Перуна, якому вони востаннє віддають шану із запеклістю поган.

Комунізм – то тяжка, затяжна хвороба, і видужання з неї довге і болісне для багатьох. Мені шкода тих людей. Тож не дивуймося, що одужання затягується, хоч тут, на цій площі, зібралось стільки тисяч лікарів тої хвороби. Але медицина знає, що, крім зусиль лікаря, потрібна добра воля самого хворого. Тож не лишаймо їх надії, будьмо милосердними і терплячими.

У той самий час, коли тут кожен промовець з болем виповідає все, що назбиралося за роки глухонімоти, тут поряд, недалеко від нас, буяє оазис

застійно-партійного життя. Де возносять молитовні подяки своєму вождю і своїй системі ті, кому є за що дякувати, принаймні було за що дякувати донині. Там правлять бал ті, хто і надалі готові робити нас щасливими в оновленому союзі. Але чи буде за що дякувати вже завтра?

Особливо тим, кого зібрали там тими самими методами, які недавно збирали і нас на паради, зневаживши їх останній раз? Тих, хто скористався з Ленінської ідеї не більше, ніж присутні тут, тільки ще досі не зміг переступити границю свободи. Я вірю, вони приєднаються до нас!

Лютнева революція знесла імператора, але не розвалила імперії. Не впала імперія і в часи захоплення влади в листопаді 1917 року Леніним, чи в квітні 1985 року Горбачовим, що став самозваним президентом.

І тут проходить водорозділ. Як не змішаються вода і олія, так не можуть з'єднатися Народна рада і парламентська більшість у ВР; так не можуть об'єднатися депутатські групи в інших Радах, як не можуть об'єднатися діти того самого народу, доки вони переслідують різні цілі, доки одними словами називають різні поняття, доки будуватимуть вежу вавилонську, як то діється в цю хвилину в Луцьку. Доки одні співатимуть: “Ще не вмерла...”, а інші: “Это есть наш последний...” Доки одним Батьківщиною є Україна, а другим – “единая, неделимая”.

І коли депутати Народної ради звернулися до нас, нагадавши, що після Жовтневого перевороту в Росії 1917 року почався відлік особливо тяжких випробувань для Українського народу, що зазнав страхітливого геноциду, голодоморів 22 – 24 рр., 32 – 33 рр. та 47 – 49 рр., масових розстрілів, депортацій, нечуваних репресій, вони виразили наші роздуми і спомини. Бо всерйоз сприймаючи Декларацію про державний суверенітет України, ми вважаємо недоречним і невчасним, а заодно і принизливим, відзначати свято чужої держави, яка знищила нашу і поглумилася над своїм народом, або не помічати, як при тому аплодує дехто, хто теж зараховує себе до Українців.

Увагу тих зденаціоналізованих Українців, далеких від ідейно-політичних пристрастей, хочу звернути на багатство наших святкових

полиць нині, котрим і купони не допомагають. Святкувати при таких обставинах може або той, хто має інші полиці чи корита, або той, хто з'їхав з глузду.

В той самий час депутатська більшість нашого парламенту, як голий король, не соромлячись банного одягу, безцеремонно повчає Українців: “Зречення Соціалістичної революції приведе до втрати фундаментальних цінностей і життєвих орієнтирів мільйонів людей...”

Таке зречення скрізь у Східній Європі привело народи до свободи, і вони вже починають видиратися догори з тих фундаментальних цінностей.

А на Україні їм буде біда, якщо ми зречемося тих життєвих орієнтирів і їхніх цінностей. Тому вчора вони в Кривому Розі вліпили ще один пам'ятник своїй тоталітарній системі в образі пам'ятника Леніну. А могли б відкупити наш бартерним обміном на газові труби для поліського округу т. Парасунька.

З чим прийдеш у III-тє тисячоліття, Україно? З Леніним, Жовтнем, Чорнобилем, злиднями і “КПСС” – чи з Богом, правдою, самостійністю і надією на щастя своїх дітей?! І якщо не хочемо, щоб нас більше визволяли, мусимо визволятися самі!

Слава Україні, що визволяється! Вічна пам'ять героям, що склали голови за її незалежність!

ДАВО, ф. 3500, оп. 1, спр. 16, арк. 5, 6.

Додаток № 27

Виступ голови Демократичного блоку Волинської обласної ради Євгена Шимоновича на IV сесії обласної ради 22 листопада 1990 р.

У розмовах з різними людьми мені доводилося чути такі категоричні судження, з котрими я аж ніяк не міг погодитися.

“Всякі спроби об’єднатися з комуністами приречені. Вони ніколи не будуть з вами в питаннях самостійності України. Бо то номенклатурні холопи і московські холуї”.

Я рішуче заперечив тим словосполученням, нагадавши, що то все наші люди, представники того самого народу. Багато – вихідці з села, зі щоденних наших злиднів, і не може такого бути, щоб у боротьбі за свої класові інтереси все, що національне, все, що українське, щоб було їм чуже.

І якщо раніше всі ми мовчали, бо боялися себе проявити, то тепер, коли параліч страху пройшов уже в усіх, нема його і в комуністів. Я хочу вірити, що всі вони – від механізаторів до секретарів райкомів і обкомів, яких тут є більше 20-ти – одноголосно привітають відродження нашої національної гідності і її символів, що міцно пов’язані з історією Волинського краю. Закликаю вас своїми діями підтвердити правильність моїх припущень.

Хай сьогодні кожен підніметься над своїми груповими амбіціями і згадає, хто ми є і чийого народу ми діти. Сьогодні ми повинні усвідомити, що ми – не лікарі, голови колгоспів чи партійні секретарі, а творці і учасники історії нашого краю, котрий завжди прагнув до свободи, і навіть у часи татаро-монгольської навали Волинське князівство залишалося єдиним, що не було нею поневолене.

Коли через скількись років будуть вивчати, що діялося на IV-ій сесії нашої Ради, хай неупереджений літописець підкреслить, що український прапор над обласною Радою підняв, спочатку проголосувавши, знаний інтернаціоналіст, генерал, депутат Юдін.

Начальник КДБ, депутат Деменков, – запише далі літописець, – пристрасно переконував присутніх у залі в тому, що без суверенітету України – а прапор є однією з його ознак – не буде ні хліба, ні ковбаси, ні

шкарпеток, а купони залишаться дитячою забавкою. Але даремно переконував переконаних – бо депутати – Жгутов, Єфремов, Верещак, Цаль-Цалко, Лесик і навіть Гарасюк – в емоційному пориві схвально скандували: “Прапор, прапор, синьо-жовтий прапор!”

Неупереджений Нестор Волині описуватиме далі, як у час, коли сильна рука Юдіна почала піднімати наш синьо-жовтий прапор на висоту, куди кожний інший боявся дістатися, почувся тихий, але прекрасний голос обласного прокурора Заплотинського, котрий на той раз не розповідав уже про нібито незаконність нашого рішення, а урочисто почав: “Ще не вмерла Україна...”

Не забуде літописець і того, як услід за прокурором слова нашого гімну дружно підхопили депутати Лазарко, Кучеренко, Воробей та інші ліберальні товариші, з-поміж котрих приємно виділявся хриплий бас Маховикова, що, випереджаючи темп, виводив: “Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду!”

Спостережливий літописець встигне помітити і сльозу в очах росіянки Головенець, котру їй так і не вдалося приховати в таку урочисту хвилину. Видно, згадалася важка, застійна атмосфера з’їзду профспілок, який недавно пройшов, або що інше...

А розгнівані деструктивні сили з т. зв. “демблоку” шалено кричали і тупали ногами, бо партапарат на той раз перехопив їх ініціативу. Тож давайте консолідуватися і не будемо сперечатися: хто перший підніме наш український національний прапор, вважаймо – над Волиню.

Давайте разом голосувати! Бо я маю сильну підозру, що партапарат залишив для себе пріоритетне право виконати ту священну місію, як тільки з Москви надійде зашифрований сигнал Нобелівського лауреата. Не чекаймо на Нобелів – вирішуймо самі!

ДАВО, Ф. 3500, оп. 1, спр. 16, арк. 7, 8.